Maharaja Jassa Singh Ramgarhia

ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੈੜ ਵਿਚ

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਿੱਖ

A Tribute
On His 200th Death Anniversary

By Ramgarhia Gurdwara, Coventry

Maharaja Jassa Singh Ramgarhia conquers the Red Fort in Delhi, which he conquered twice.

ਦਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ !

ਕਬਹੂੰ ਕਬਹੂੰ ਬਾਜ ਹਾਥ, ਬਾਜਤੇ ਨਗਾਰੇ ਸਾਥ,
ਕਬਹੂੰ ਤੋ ਪਾਇ ਪਯਾਦੇ ਬੋਝ ਸੀਸ ਸਹੀਏ ।
ਕਬਹੂੰ ਕਬਹੂੰ ਮੇਵੇ ਔ ਮਿਠਾਈ ਕੀ ਨ ਰੁਚੀ ਹੋਤ,
ਕਬਹੂੰ ਤੋ ਏਕ ਮੁੱਠੀ, ਨਾਜ ਕੀ ਨ ਲਹੀਏ ।
ਕਭੀ ਨਿਜ ਦੁਵਾਰ ਪੈ ਭਿਖਾਰਿਨ ਕੀ ਭੀਰ ਹੋਤ,
ਕਬਹੂੰ ਤੋ ਪਰ ਦਵਾਰ ਆਪ ਜਾਇ ਬਹੀਏ ।
ਕਬਹੂੰ ਨਾ ਹਿੰਮਤ ਵਿਸਾਰੀਏ ਨ ਹਰੀ ਨਾਮ,
ਜਾਹੂੰ ਬਿਧ ਰਾਮ ਰਾਖੈ ਤਾਹੂੰ ਬਿਧ ਰਹੀਏ ।

{ਮੁਖਵਾਕ ਮਾ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ}

Editorial

A time comes when a person is inquisitive about his/her genealogy. Who were their elders? What did they do? So on and so forth. These questions can never be answered until materialistic history is available from time to time, which recapitulate the events and saga of their ancestors. Their history may be very interesting, engrossed with brave deeds and humane events with a glorious past mingled with thorns of the forests to the thrones of the kings, but unless these facts are not studied and narrated to the young and upcoming youth, the contemporary historian has not succeeded in his motives. Roman orator 'Cicero' says in one of his speeches, "Not to know what has been transacted in former times is to be always a child. If no use is made of labours of past ages, the world must remain always in the infancy of knowledge."

Therefore, it is the duty of the community elders to educate their children and make them aware of their rich and resplendent heritage.

The Ramgarhias are one of the lucky people who can boast an excellent and an outstanding past. Their history starts from the very beginning of the creation of this earth with their dynasty Guru, Lord Vishwakarma, the son of Lord Brahma, the creator of the Universe. The real name of Ramgarhia started to shape up during the second half of the 18th century when the Fort of Ramgarh was built in the name of Guru Ramdas the fourth Guru, to safeguard the sanctity of the Harimandir Sahib from the Mughal invaders. The leader of the Ramgarh Fort was Sardar Jassa Singh, who was then named 'Ramgarhia' and so were his soldiers who were fighting alongside him. At that time Sikhs of all castes were engaged in the army of S. Jassa Singh, but later on as Maharaja Ranjit Singh dispelled the Missals, this army of Ramgarhias was mostly consolidated by the carpenter and ironmonger castes.

Maharaja Jassa Singh was called Maharaja long before Maharaja Ranjit Singh declared himself the sovereign ruler of Punjab in 1799 AD. Maharaja Jassa Singh was the leader of over 30000 men and owner of more than 350 forts and in receipt of annual tributes adding to millions of rupees from the other states and Rajas.

Truly a great and charismatic leader of immense courage and devotion to the Sikh Panth and the leader and initiator of the Ramgarhia dynasty deserves to be remembered after 200 years. His name is engraved on the hearts of all the Ramgarhia Sikhs.

The management of Ramgarhia Gurdwara, Coventry has to be congratulated for their sterling effort in producing this souvenir in commemoration of their progenitor.

Editor:
Harjinder Singh Kanwal

Researched, composed, graphics and edited by:
Harjinder Kanwal

E/mail: Harjinder@kanwal99.freeserve.co.uk
Web site: www.sikh-heritage.co.uk

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਕਾਲਿਜ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

RAMGARHIA GURDWARA, FAMILY CENTRE & COMMUNITY COLLEGE
MANAGING COMMITTEE

1103 FOLESHILL ROAD, COVENTRY CV6 6EP
Telephone: (024) 7666 3048 (Office), (024) 7668 8208 (Public)

It is with immense pleasure that my committee and I are joining the Ramgarhias all over the world in celebrating the 200th death Anniversary of Maharaja Jassa Singh Ramgarhia who has been instrumental in the advent of the Ramgarhia Clan.

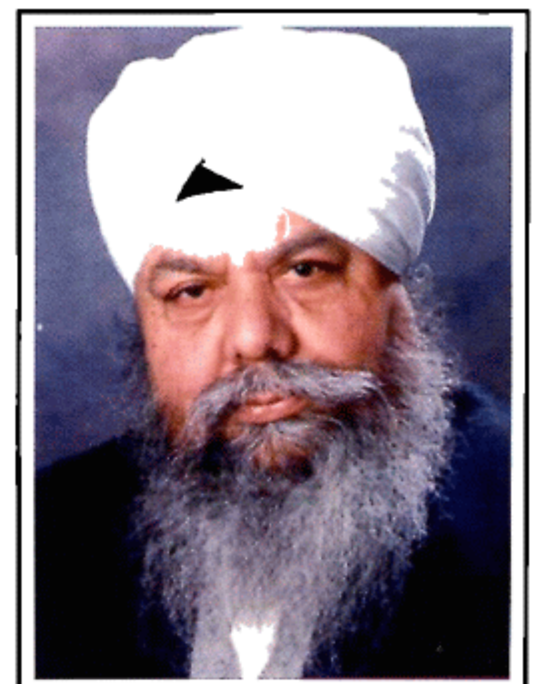
Maharaja Jassa Singh, the Commander of the Ramgarhia Missal was a leader of enormous courage, wisdom and political awareness. His astuteness and bravery instituted the way to the illustrious Sikh Raj under Maharaja Ranjit Singh.

I would like to mention with great pride that the 'Industrial Revolution' in Punjab and then eventually all over India, was initiated, after Independence, by the zealous efforts of the Ramgahrias. Giani Zail Singh, late President of India, when Chief Minister of Punjab was ardently responsible in promoting the light and heavy industry and the 'Green Revolution', which is second to none in the world at present. The Ramgarhias are also responsible for industrialisation in many foreign countries such as, East Africa, Fiji, Singapore, Thailand and parts of U.K., Canada and U.S.A. Their contribution to the Nations of the World is exceptionally recognised.

This occasion also coincides with the opening of a second new hall in the Gurdwara premises for the facility of the increasing members of Sikh families in Coventry.

This commemoration souvenir will be a tribute to Maharaja Jassa Singh Ramgarhia and to those devout Ramgarhias who devoted their lives and souls to the upliftment of the Ramgarhia Clan and a token of goodwill and understanding for the whole of the Sikh Community.

Surinder Singh Jandu
President,
May 2003

Lord Vishwakarma

The Creator of the Universe and patron of the Ramgarhia clan, who are also called Vishwakarma Bansi

A page from the Janamsakhi depicting Guru Nanak and Bhai Mardana at the residence of Bhai Lalo (Ghataore) at Eminabad before Guru Nanak embarked on His Divine Mission

Sri Satguru Ram Singh Ji Maharaj

Ramgarhias should be very proud that a divine person of the calibre of Satguru Ram Singh was born in the Ramgarhia clan (Matharu). Sensing the decline of Sikhism after the death of Guru Gobind Singh and during the Sikh Raj, he rejuvenated the 'Khalsa' by administering 'Amrit' of Guru Gobind Singh to a mass population of the Punjab on Vaisakhi 1857 AD. His disciples are called Namdharis or Kukas. He was the first person in Punjab to voice against the British rule in India. He was eventually exiled to Rangoon for his anti-British agitation. His policy of 'Swadeshi' and non-cooperation was later on adopted by Mahatma Gandhi.

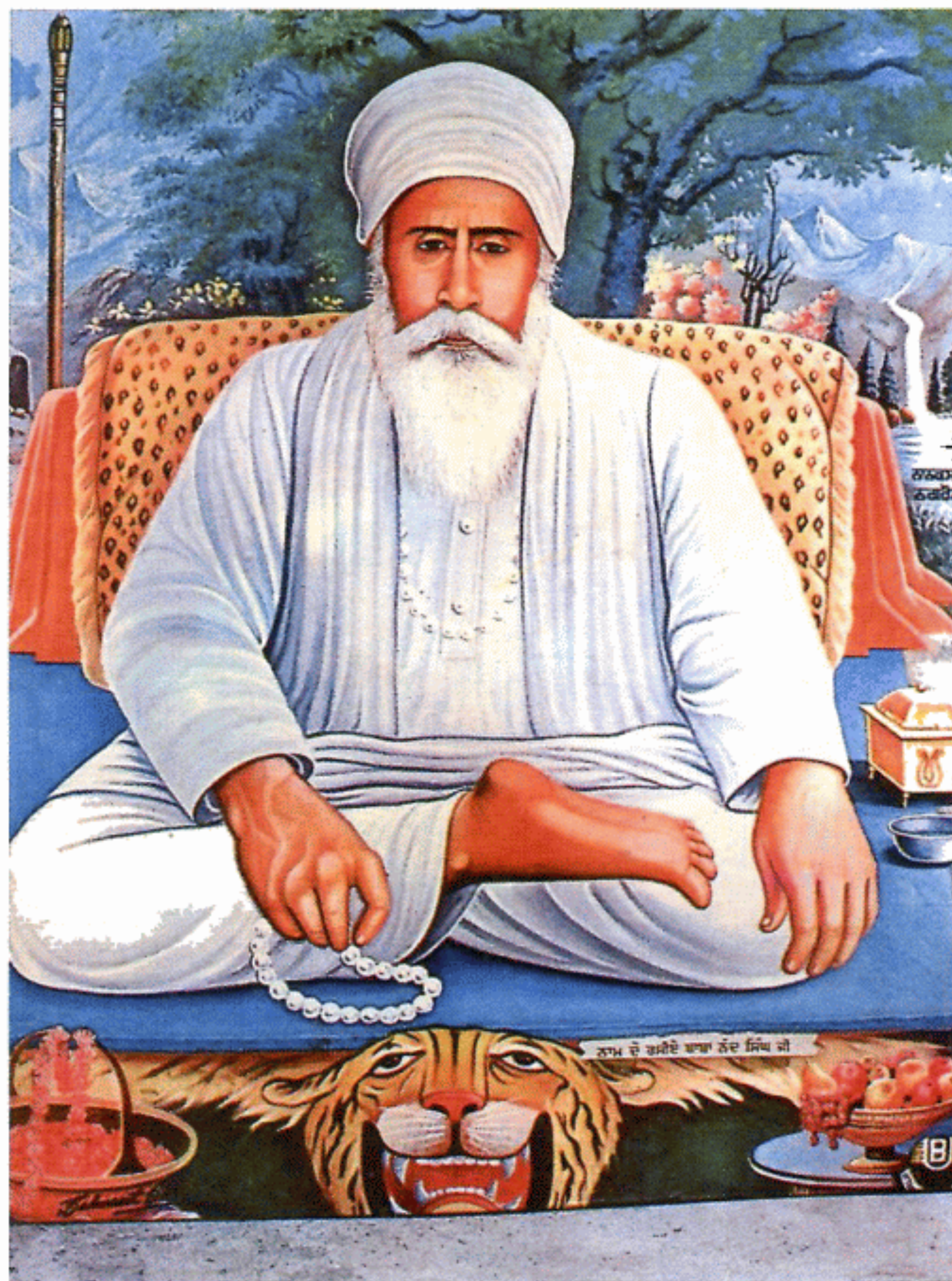
Guru Nanak showers His blessings on Bhai Firanda (carpenter), who had made the 'Rabab', the musical instrument used by Bhai Mardana

On 6th May 1740, S. Sukha Singh Ramgarhia and S. Mehtab Singh Mirakotia brought back the severed head of Massa Rangarh, who had defiled the sanctity of Harmandir Sahib.

(This painting was sent by courtesy of artist Devender Singh - Chandigarh)

Eminent Ramgarhia Saints

Sant Baba Nand Singh Ji of Kaleran

Baba Ji, the founder of Gurdwara Nanaksar Kaleran, was born to mother Seva Kaur and father Jai Singh in village Sherpur, tehsil Jagraon, district Ludhiana, in Punjab. Since his childhood, he remained engrossed in God's meditation, He devoted his whole life to preach Guru Nanak's mission (to toil, to recite 'Nam' and to share) and serve humanity. People come from far and wide to visit the sacred shrine of Nanaksar and have their heart's ambitions fulfilled

Sant Baba Puran Singh Ji of Kericho (Kenya)

Baba Ji was born in 1900 AD at village Gureh, district Jalandhar in Punjab. He spent most of his life in Kericho (Kenya), where he was a successful businessman. Although he had a flourishing business he had no dearth for money. From the very beginning he was inclined towards God and spent most of his life in worship of the Almighty. It was in 1974 that he came to England and spread the message of Guru Nanak's Sikhism. He left for his heavenly abode in 1983. The Gurdwara Soho Road is a memory to this great soul.

The President of India, late Giani Zail Singh Ji, the pride of the Sikh Nation, especially the Ramgarhias

This historic group photograph was taken on 19th March 1913 somewhere in Punjab, during a visit by Sir Louis Dane at a Dam Site. Sardar Sunder Singh Ramgarhia (circled) was one of the main engineers and architect of this project. Sardar Sunder Singh was the descendent of Maharaja Jassa Singh Ramgarhia and the Ramgarhia Missal. He was a graduate from Chief's College and held a very high place in the eyes of the British Government. This multi-talented person wrote the following article 'Annals of Ramgarhia Sardars'.

(Photograph obtained with courtesy of Dr. C.S. Chan - Sikh Heritage Museum)

The following article by Sardar Sunder Singh Ramgarhia, a descendent of Maharaja Jassa Singh Ramgarhia was first published in 1902 at Amritsar

ANNALS OF THE RAMGARHIA SARDARS

Introduction

It is from the first decade of the eighteenth century that we take up the thread of our narrative. Guru Gobind Singh having established the Brotherhood of Lions (the Singhs) had gone back to Heaven leaving the infant *Khalsa* surrounded by blood - thirsty foes. He had promised to lend a helping and guiding hand from above. But the helpless children of the faith, seeing no visible hand to support them, trusted all their welfare to the leadership of Banda Bahadur. Upon this great leader and warrior the Guru had bestowed his blessings, and had received in return many sacred pledges, Banda promising to abide by the Guru's injunctions. He proved a good nurse to the young Lion - Cubs and avenged the murder of the two younger sons of the Guru who were mercilessly killed at Sirhind by the tyrant Mughal (Nawab Wazir Khan). The infant Khalsa soon grew to boyhood and learnt the use of its limbs. It was at this time that the following twelve Misls (confederacies) were formed.

(1) First and the greatest the Bhangi Misl ruled over a vast tract, the revenues of which were a little over a crore of Rupees. The Misl had 12,000 horsemen.
(2) The Ramgarhia Misl, exercised absolute sway over territories the maximum revenue of which was between four and five millions of Rupees. The Misl possessed 360 forts and an army of 10,000 horsemen. Many Rajas and Nawabs paid tribute to it.
(3) Kanhaiya Misl, had 8,000 fighting men.
(4) Ahluwalia Misl, the Raja of Kapurthala is its present representative.
(5) Phul Misl, the three ruling Chiefs of Patiala, Nabha and Jind are the descendants of this Misl and rule under British protection over territories conquered by their ancestors.
(6) Sukarchakian Misl, from this Misl rose the Great Maharaja Ranjit Singh, *the Lion of the Punjab*, who conquered many of the Misls.
(7) Karoria Misl, had 12,000 fighting men.
(8) Daleywalian Misl, had *7,500* fighting men.
(9) Nishanawalian (Banner bearer) Misl, had 12,000 followers.
(10) Fayzulapurian Misl, its descendants are still great Sardars.
(11) Shahidan (Martyrs) Misl, had 2,000 horsemen.
(12) Nakaian Misl, had 2,000 horsemen.

Rome was not built in a day. So the organisation of the Sikh power in the sacred land of the five rivers was not the work of one man (the Lion of the Punjab) only, nor was it attained in one day. It was the result of the constant and combined efforts of the twelve Misls. The leaders of these Misls had to undergo and face many hardships, not only to establish the Sikh power in the Punjab but also to defend their faith and their very existence upon the face of the earth. The seed was sown and watered by the blood of the martyrs. Our nerves tingle and our brains throb when we read the stories of these heroes. No religion can be proud of so many martyrs. But it was Ranjit Singh only who was destined to reap the main harvest which had taken nearly a century to ripen and had cost the blood of the dearest sons of the Guru. By some means or other he reduced all the chiefs to subjection who were on this side of the Satluj. The Cis - Satluj chiefs obtained the protection of the British and thus escaped destruction. The reader will find in the following pages how sudden and extraordinary were the circumstances that changed the fate of the Ramgarhia family. Had it time to appeal to the British Government, this family also would have been ruling over its possessions like its contemporaries of Patiala, Nabha, Jind and Kapurthala. Reader! It is really very pathetic to compare the present condition of the family with its past grandeur. Time has changed, new men have come to the front, some no doubt pushed forward merely by fortune and others drawn to the front by the extended hands of appreciation. Let us thank the Almighty that we are under the benign rule of a government which has the best regard for, appreciation of, noble blood and high birth, of which the recent establishment of the Imperial Cadet Corps by our worthy Viceroy Lord Curzon, bears ample testimony.

Maharaja Jassa Singh Ramgarhia

A painting by artist S. Thakur Singh

ਇਹ ਉਹ ਬਲੀ ਸੂਰਮਾਂ ਬਾਂਕਾ ਜਿਨ ਸਭ ਦੇਸ਼ ਨਿਵਾਇਆ,
ਪੂਰਬ ਪੱਛਮ ਉੱਤਰ ਦੱਖਣ ਕੌਮ ਦਾ ਨਾਂ ਚਮਕਾਇਆ ।
ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕੌਮ ਦਾ ਬਾਨੀ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਯੋਧਾ,
'ਸਾਰੰਗ' ਜਿਨ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਲਹਿਰਾਇਆ ।

Of the leaders of the Ramgarhia *Misl* during the earliest period of its existence Sardar Jassa Singh was the most distinguished, although he can hardly be called its founder. Through many eventful years the *Misl* had existed as an organised body under Sardar Khushal Singh.

Har Dass, the grandfather of Sardar Jassa Singh, was a resident of Sur - Singh, a large village in the Lahore district. He took *Pahul* (the Sikh baptism) from the hands of Guru Gobind Singh Ji himself and leaving the plough became one of his personal attendants. After the death of the Guru he joined the following of the Banda and took part in almost every religious battle under his flag against the Mughal Empire. In 1716 AD., he died in a skirmish. After him his son Sardar Bhagwan Singh became the head of the family, and with 200 followers entered the Imperial forces under the Governor of Lahore. Owing to his ability he rose to be a distinguished officer. He died fighting for his master in 1739 at Lahore, when Nadar Shah invaded India and the Governor resisted him ineffectually. He had five sons. Sardar Jassa Singh, the eldest, now became the head of the family. He was appointed a Risaldar by the Imperial Governor of Lahore, and the following villages were given to him in *jagir*

Valla, Verka, Sultanwind, Tung and Chabba (all of these are now in the Amritsar district). On the death of Khan Bahadur, the Governor of Lahore, in 1746, Sardar Jassa Singh, together with his followers, joined his Sikh brethren at Amritsar.

At this time the celebrated Adina Beg, the Imperial Governor of the Jullundur Doab, exercised great influence in the Punjab. As there was constant quarrelling between him and the Sikhs, Sardar Jassa Singh was sent to him as their ambassador by the Sikhs, who considered the Sardar one of the ablest men among themselves. From all accounts Sardar Jassa Singh was a tall handsome young man, possessing rare intellectual qualities. The Nawab was so pleased with him that he granted all the demands of the Sikhs, to plead for which Sardar Jassa Singh had been sent. Moreover, Adina Beg took him and his brothers into his service and made him the Tahsildar over a large district. He remained for a long time in the service of the Nawab.

When Prince Timur, son of Ahmad Shah, marched against Adina Beg, the latter retreated towards the hills to the north and Sardar Jassa Singh and his brothers left him and went to Amritsar, where they joined the forces of Nand Singh Sanghania. The younger brother of Sardar Jassa Singh was at this time killed in action with the Afghans near Majitha. After the terrible blow dealt to the Sikhs by Ahmad Shah, in the Battle of *Ghalu Ghara*, in which 17,000 Sikhs fell, the three brothers, Jassa Singh, Mali Singh and Tara Singh, with Jai Singh Kanhaiya, were reduced to the necessity of hiding in jungles and subsisting on whatever chance threw in their way. They had, however, the temerity to visit Amritsar to bathe in the sacred tank, and pillaged the suburbs of the city. When attacked by the Shah's troops they fired off their matchlocks and fled to the jungles. After the departure of Ahmad Shah, Jassa Singh with his brothers Mali Singh and Tara Singh, and Jai Singh Kanhaiya emerged from their jungle retreat, and collecting their followers ravaged the country far and wide, building forts and establishing military outposts. When Khawaja Obed, the Governor of Lahore, attacked the Sikh fort at Gujranwala, he was opposed by the united forces of the Ramgarhias and Kanhaiyas and the guns, ammunition and treasure left by the Governor were equally divided by the leaders of the two Misls.

The Afghan prince and his guardian, seeing that all their attempts to disperse the Sikhs had failed, and that the number of the insurgents was daily increasing by thousands, and realising that the forces at their own disposal, however well armed and disciplined, were not strong enough to stand before them, considered it prudent to evacuate Lahore and retire towards the Chenab. They retreated in the night, unknown even to their own Hindustani troops, whom they distrusted, and in such haste that the royal family fell into the hands of the enemy, though they were subsequently released. This took place about the middle of 1758. The triumphant Sikhs occupied Lahore under their celebrated leaders, Sardar Jassa Singh Ahluwalia and the Ramgarhia Sardar of that name. Thus the Sikhs became for the first time matters of Lahore.

On the departure of Ahmad Shah from India in 1757 and the return of Adina Beg Khan from his hill retreat, the latter made a vow to extirpate the Sikhs who had become very troublesome, making common cause against Mussalmans. The Marhattas, who at this time swept over the Punjab, elevated Adina Beg Khan to the Viceroyalty of Lahore. The new Viceroy after reducing Kutab Shah, the Rohilla chief, laid siege to Batala and captured it. Mir Aziz Bakhsh, in command of a strong body of cavalry, was sent to Majha country with orders to attack and chastise the Sikhs wherever they could be found. Four thousand pioneers accompanied the Mir with sharpened tools for the purpose of clearing the jungle where the Sikhs had concealed themselves. Thousands of Sikhs were hunted down and mercilessly butchered. Some of them fled to Amritsar. This town was at this time nothing more than a large village and Sardar Jassa Singh partially fortified it surrounding a portion with a high mud wall, which they called Ram Rouni. Sardar Jassa Singh and his friends, on besieged here, fought gallantly, and made more than one sally from the fort; but they were overmatched and at length abandoned it at night, and made their way through the enemy with considerable loss. The Ram Rouni was dismantled, but Adina Beg died shortly afterwards, and Jassa Singh taking command of the confederacy, rebuilt the fort he had defended so bravely, named it Ramgarh and his Misl the Ramgarhia. He sized at this time, aided by the Kanhaiya Misl, a wide tract comprising Dinanager, Batala, Kalanour, Siri Hargovindpur, Kadinan, Ghumman and many other places in Amritsar and Gurdaspur districts. The revenue of the possessions was estimated at from 6 to 10 lacs of rupees. Besides this Sardar Jassa Singh, who was the sole lord of the territory, acquired many villages in the Jullundur Doab. He also attacked and subdued the Rajas of Jaswal, Anarpur, Dipalpur, Chumba, Haripur and Katoch, and got a promise of 3 lacs of Rupees as an annual tribute from them, and built a fort at Harnala on the banks of Ravi and put his brother Mali Singh with 4,000 horsemen in charge for it. To his other brothers he gave separate jagirs.

In 1761 when the war, which culminated in the battle of Panipat was going on between Marhattas and Afghans, all the Sikh Sardars taking advantage of the opportunity joined together and marched against Lahore. Amir Muhammad Khan, the Naib-Subedar, shut himself up in the city. The Sikhs surrounded the town on all sides and demanded a heavy sum of money for Karah Parshad. Rs 30.000 were offered to them, which they accepted and raised the siege.

The young Afghan prince and his Wazir Jahan Khan now devoted their attention to checking the increasing audacity of the Sikhs. Their stronghold at Amritsar called the Ram Rouni was attacked and levelled to the ground; the sacred reservoir (in which stands the Golden Temple) was filled up and all their places of worship were defiled.

This outrage on the sacred City of the Khalsa roused the whole Sikh nation, and they assembled in great force, determined to defend their religion with the sword. They ravaged the whole country around Lahore, which simply swarmed with Sikh horsemen. Jahan Khan came out against them and succeeded at first in dispersing them. The Sikhs, however, assembled in larger numbers, and were now strong not only to cut off communication between the fort and the country, but also to collect the revenues of the area around Lahore and dispose of it as they liked. The matter came to a head when the Pathans were strong enough to offer battle again. A very severe fight took place, a great number of Pathans fell and the rest fled. The sacred tank of Amritsar, which had them filled up by Timur Shah, was again cleared out and the task of taking out the rubbish and filth from the sacred pool was forced upon the Afghans. In 1763 after Ahmed Shah had retired from the Punjab having totally defeated the Sikhs near Ludhiana and destroyed the holy temples at Amritsar, Sardar Jassa Singh Ramgarhia, in alliance with Sardar Jassa Singh Ahluwalia and Hari Singh Bhangi, attacked the Pathan town of Kassur, which they captured and sacked after a month's siege. Sardar Jassa Singh was with the Sikhs in the great battle of Sirhind in which Zen Khan was defeated and slain, and got many horses and camels as his share of the loot. Kutab Khan, who was sent by Mughal Emperor with 20,000 troops to punish the Sikhs, was defeated and slain by them at Phillour. The Sikhs plundered his camp. Sardar Jassa Singh among many other things got *150* horses and one elephant.

One of the main causes of the inability of Khalsa leaders to derive enduring benefit from their military power was mutual jealousy. There was a bitter feud between the two most powerful families, viz., the Ramgarhia and the Ahluwalia because the territories of the two Misls were contiguous, and also for the following reason. All the Sikhs forces on one occasion joined together and with a united army 60 or 70 thousand strong marched against Delhi. The Mughal Empire was at its last gasp and so no one opposed them. The Sikhs plundered the city, and burnt a great part of it. Sardar Jassa Singh Ramgarhia as well as Ahluwalia and many other Sardars penetrated into the Fort. Here some of the followers of Sardar Jassa Singh Ahluwalia made him sit on the imperial throne and proclaimed him king. Sardar Jassa Singh Ramgarhia, and many other Sardars who did not consider themselves in any way inferior to him, were very much annoyed by this action. Sardar Jassa Singh Ramgarhia, with many other things brought a piece of stone (length 6ft. 3 inches, breadth 4ft. 6 inches, thickness 9 inches) upon which the king used to sit and which was used as a sort of coronation stone. It was the identical slab on which the Ahluwalia chief had been made to sit and proclaimed king. The historic stone was afterwards sat in the front part of the Ramgarhia Bunga where it still exists. Sardar Jassa Singh Ramgarhia's vow is fulfilled, because it is used as a throne for the Holy Granth Sahib, the everlasting guide and the immortal king of the Khalsa nation.

Once upon a time Sardar Jassa Singh Ahluwalia was passing near Gurdaspur on his way to Achal, he was attacked by Sardar Khushal Singh, Mali Singh, and Tara Singh, younger brothers of Sardar Jassa Singh Ramgarhia. His troops were dispersed and he was taken prisoner.

The Ramgarhia chief, however, released him with rich gifts when he was brought before him as a prisoner for the old Sikh barons had much of the spirit of chivalry in them. But the Ahluwalia chieftain swore a mighty oath that he would never take off his turban till he had not seized all the Ramgarhia estates. Many chiefs came to help him, incited by the prospect of plundering a new jagir. There were Ganda Singh and Jhanda Singh Bhangis, the Kanhaiya Sardar Jai Singh and Hakikat Singh, old friends of the Ramgarhias, Sardar Charat Singh (grandfather of the Maharaja Ranjit Singh), Nahar Singh Chamiariwala and many others. They attacked Sardar Jassa Singh Ramgarhia on all sides while no one came to his assistance. There were only ten thousand horsemen in his service. He held on for four years against the combined forces of the opponents; his brother Sardar Tara Singh was killed in action, Sardar Khushal Singh another brother was severely wounded. There were left only four thousand horsemen, the rest having been killed. So, he had to leave the Punjab. Crossing the Sutlej he overran the country with his horsemen and marched up to the walls of Muthra and Agra. On one occasion he penetrated into Delhi itself, and after plundering and burning the Mughal Mahalla, went into the Fort and carried off 4 pieces of cannon and many other things from the Mughal quarter. Passing through Panipat and Karnal he attacked the Nawab of Meerut, and after defeating him got a promise ten thousand rupees per annum as tribute. He also received large presents from the Rajas of Bharatpur and Dholpur. The Maharaja of Jaipur's attitude was also cordial towards him, and he received many presents from that prince. Among these was a *Gupti* (swordstick) which is still in the possession of the family. The name of the Maharaja is engraved upon it in golden letters in Persian characters.

At this time there arose a quarrel between Raja Amar Singh of Patiala and the Nawab of Patodi and several other chiefs. The Raja called Sardar Jassa Singh Ramgarhia to his assistance. The Sardar at once proceeded there and defeated the enemies of the Raja. He took many villages on the banks of Jumna. The following chiefs, combined together, opposed him here: Sher Singh of Buria, Gurdit Singh Ladowal, Baghel Singh of Salodi, Gurbakhsh Singh of Umballa. A very severe struggle was the result, in which ultimately Sardar Jassa Singh proved victorious and received valuable peace - offerings from each of these chiefs. The following instance will show that, in spite of the hardening effects of constant warfare, the Sardar was a Knight-errant always at heart to "poise his lance" on behalf of the victims of tyranny and oppression. One day a Brahman complained to him that the Governor of Hissar had carried off his two daughters by force. Sardar Jassa Singh at once marched against the place, which he took and sacked. He slew the Nawab with his own hands and restored the girls to their father. Fearing lest the local

Brahmans in their blind bigotry might outcaste the girls, the Sardar collected all the Brahmans of the district and obliged them to take food from the hands of the girls. Having put Saadat Ali Khan, the son of the deceased Nawab, on the *guddee* he got Rs. 50,000 from him as *peshkash* and the same amount from the inhabitants of the city as *Nazrana*. Thus he moved about for five years in Rajputana and N.W.P., shedding lustre on the Khalsa arms by his prowess and martial achievements. He was at times reduced to great straits. At Sirsa, for example, his troops asked for the payment of the arrears of their pay, but the Sardar had not money enough for the purpose. In his sore need he devoutly prayed for help from Above. And most providentially he obtained the means to get out of his trouble. It so happened that a servant of the Sardar dropped his vessel into a well. A diver was sent down to recover it, and he discovered at the bottom four boxes, full of gold Mohurs, to the value of five lac rupees. The Sardar thanked the timeless being fervently for bestowing on him such a gift at such a critical moment, which not only enabled him to pay his troops, but also to enlist more.

In 1783 Providence provided the opportunity for Sardar Jassa Singh's return to the Punjab. There arose a quarrel between the Sukerchakian and the Kanhaiya Misls. Being too weak to enter the field alone, against the forces of Kanhaiya and Bhangi Misls, Sardar Mahan Singh, the head of the Sukerchakian (father of Maharaja Ranjit Singh) cast about for an ally. He, therefore, made overtures of friendship to Sardar Jassa Singh Ramgarhia who was universally considered one of the boldest Sikh barons of the time. Envoys were immediately sent inviting him to return to the Punjab. Sardar Jassa Singh Ramgarhia, in addition to being a brave soldier, was also a farsighted statesman. He at once perceived what the consequences of the proposed alliance would be. So he sent the following message to Sardar Mahan Singh: "When Sardar Jai Singh subdued he is sure to have his granddaughter

betrothed to your son Ranjit Singh, also will give back the fort of Kangra to Raja Sansar Chand, thus you will all become good friends again, and allied opponent of mine. It is useless, therefore, to ask me to interfere in your matters." On hearing this answer Sardar Mahan Singh and his friend Raja Sansar Chand of Katauch and other hill Rajas again sent a message to Sardar Jassa Singh assuring him that if he would help them against Sardar Jai Singh, they would never cease to be his friends. Sardar Jassa Singh having satisfied himself as to the motive underlying Sardar Mahan Singh's offer, and being convinced that it was sincere, lost no time in returning to the Punjab with all the forces he could collect. The combined forces of Sardar Mahan Singh and Sardar Jassa Singh Ramgarhia now appeared suddenly with a few miles of Batala, the principal town of the Kanhaiya territory. Sardar Jai Singh was now called upon to surrender the share of the Ramgarhia possessions, which had been unfairly allotted to him, and on his refusal the invaders proceeded to occupy and ravage the country. Sardar Jai Singh mustered his Misl and placing his son Gurbakhsh Singh at the head of 8,000 horsemen sent him to expel the invaders. A desperate engagement ensued, in which Gurbakhsh Singh exposed himself with the rashness of youth, and was shot dead by Sardar Jassa Singh's arrow. On hearing the death of his son Sardar Jassa Singh dismounted from his horse, and emptying his quiver at the enemy exposed himself to their fire.

The Ramgarhias, even though flushed with victory, respected the grief of the Sardar for the death of his brave son, and drew their forces off with a view to seizing Riarki. Jai Singh returning to Batala, erected a tomb on the northern side of the city near a nullah over the remains of his son. Being hard pressed by Sardar Jassa Singh he was compelled to leave Batala. The city being taken possession of by the Ramgarhias, Soiyan was now the only place that remained in the hands of Sardar Jai Singh, who began to plunder the possessions of the Kanhaiya Misl on the banks of Bias. Misfortune never comes alone; Sardar Jai Singh was threatened from another quarter. Sansar Chand, the hill chief of Katauch, bore enmity towards Sardar Jai Singh on account of the latter having taken his fort of Kot Kangra. He came down as far as Hajipur, seizing all the country between that place and the hills, including Mukerian. Sardar Jai Singh was now anxious to make peace with Raja Sansar Chand and Sardar Mahan Singh, and in order to secure it he gave up Kot Kangra to Sansar Chand who promised (against his promise with Sardar Jassa Singh Ramgarhia) to help him against the Ramgarhias, and restored to Sardar Jassa Singh Ramgarhia his old possession, while to cement his friendship with Mahan Singh, he betrothed Mehtab Kaur, the daughter of his deceased son, to the youthful Ranjit Singh, afterwards known as the "Lion of the Punjab." The betrothal took place in 1785 and the marriage at the close of the following year. Having accomplished this important object Sardar Jai Singh, being joined by the Rajas of Nurpur and Chamba as well as Sansar Chand, and Sardar Mahan Singh marched against Batala. Sardar Jassa Singh was in the city, prepared for the siege, which was raised after being carried on for 20 days. Sardar Jassa Singh, as a measure of protection, resolved to surround Batala with a very high wall of bricks, but could only finish one side of it. Hence Sardar Jassa Singh was not destined to enjoy peace, and for many years he was engaged with varying success, in disputes with the Kanhaiya Misl, which had the aid of Sardar Mahan Singh and Raja Sansar Chand.

In 1796 took place his last and most severe struggle with the Kanhaiya Misl. Mai Sada Kaur, widow of Gurbakhsh Singh, was the head of the Misl and with her own forces, and those of her son-in-law Maharaja Ranjit Singh, the Lion of Punjab, and of others as Sardar Fateh Singh Ahluwalia son of Sardar Jassa Singh Ahluwalia, she besieged Sardar Jassa Singh in Miani fort on the banks of Bias in Hoshiarpur district. Sardar Jassa Singh defended himself for some time but his provisions ran short and he sent a message to Sahib Singh Bedi at Amritsar asking him to mediate between himself and his enemies. Sardar Jodh Singh Wazirabadia and Dul Singh Gil were with the Bedi as representatives of Ranjit Singh, when the Ramgarhia messenger arrived. Sahib Singh sent them with a message to Sada Kaur and Ranjit Singh bidding them to raise the siege of Miani. But Sada Kaur would not return without having had her revenge for her husband's death, and she knew that her enemy was now in her hands so no notice was taken of the Bedi's injunction. Again Sardar Jassa Singh sent a messenger to the Bedi, who sent word in reply that the Sardar's enemies would not mind him (the Bedi), but the Guru himself would help him. The messenger returned to Miani, and, wonderful to relate, that very night the river Bias came down in flood and swept away a large portion of the Kanhaiya camp, men, horses, and camels. Sada Kaur and Ranjit Singh escaped with difficulty and retired to Gujranwala.

Sir Lepel Griffin writes in his *Ranjit Singh (Rulers of India series)*: "by the bold and successful measure Ranjit Singh became possessed of the two Sikh capitals political and religious i.e., Lahore and Amritsar, and had little more to fear in his career of conquest. For the great Kanhaiya confederacy was already in his hands and the famous Ramgarhia baron Sardar Jassa Singh was old and feeble and Ranjit Singh knew that he had not long to wait before he should obtain his estates."

In 1800 a cabal was formed against Ranjit Singh who had captured Lahore in July of the proceeding year, and whose successes were beginning to fill all the Punjab chiefs with alarm. Besides others there were the following Sardars in it: Sardar Gurdit Singh and Sahib Singh Bhangi, Sardar Jodh Singh of Wazirabad, Nizam Din of Kasur, Sardar Jodh Singh Ramgarhia son of Sardar Jassa Singh Ramgarhia, who being too old could not come in person. The great Bhangi cannon (which is now placed at Lahore opposite the Municipal market) with many other pieces of cannon was also with them. Sardar Gulab Singh Bhangi was appointed to be their leader and commander. When they reached Bhuseen, which is situated towards the east of Lahore at a distance of 14 miles, they halted

to wait for other Sardars who were coming to join them. They determined to attack with all their combined forces and to decide the fate of Ranjit Singh once and for all in a single decisive battle. Ranjit Singh heard of this at Lahore and was very much alarmed as he had not sufficient money to distribute to his forces and make them sacrifice their lives for him. A very old man aged ninety came to him and said that he could tell him about a treasury and also some pieces of cannon, which Mir-Muin-ul-Mulk had buried. Ranjit Singh as if got new life on hearing such happy news and flattered him. When the ground was dug he found a treasury of many lacs of rupees and also a few pieces of cannon. He at once fortified his castle and distributed large sums of money to his forces and marched from Lahore with all his forces and reached at a distance of one mile from the allied forces of his enemies. The hostilities lasted many months without any result. One day Sardar Gulab Singh called all the Sikh Sardars and said that they must fight a decisive battle on the morrow. All agreed with the proposal, but early next morning he did not appear in the field, and when some persons were sent to call him from his tent he was found dead in his bed, having drunk too much overnight. On his death many Sardars made friends with Ranjit Singh, while Sardar Jodh Singh and others went back to their respective territories. Thus did Ranjit Singh continue to be the Master of Lahore.

The nephew of Sardar Jassa Singh proved himself a worthy scion of the Ramgarhia family at this time. His name was Sardar Diwan Singh. One day he came to his uncle and complained about the shortness of his allowance and begged that it be increased. But Sardar Jassa Singh gave a very cold answer and said that now he was a young man and must make his own fortune in the world. The youthful Sardar at once left the house with a few horses and foot soldiers. Many adventurers knowing him to be the nephew of Sardar Jassa Singh Ramgarhia became his followers. Within a few short months he conquered a territory the annual revenue of which amounted to 1 lac of rupees and built himself a fort near Kadian, and named it Thakargarh. With a garrison of 1400 horsemen he fixed his residence in it. Sardar Jassa Singh was very much pleased to hear of the success of his nephew.

Sardar Jassa Singh Ramgarhia died of fever not long after in the year 1803 AD The family is proud to still have his sword with his name engraved upon the hilt in golden letters and in Gurumukhi characters.

He was one of the bravest and noblest of Sikh barons of his time, and in many battles it was through his personal valour alone that the Sikhs became victorious. History tells us that it was principally through his help that the Bhangi Misl became so powerful in every respect. His own Misl was second to none except that of the Bhangi's, and so all historians place it second. Whoever sought his protection was given shelter. When Nawab Bhamboo Khan, brother of Ghulam Kadir, after assassinating Shah Alim the emperor of Delhi, took refuge with him, he gave him a jagir in Majha and kept him as his protege. Sardar Liaq Singh, captive in the hands of Maharaja Ranjit Singh, ran away and came to him, and he took him under his protection. He waged war for his sake with the Maharaja for 4 months, but did not give him up. Once the Emperor of Delhi sent him a khilat including among other things a tabar (halberd). The Sardar took only the weapon him self and distributed all the other things among his courtiers. This relic is still kept as heirloom in the family. He was one of the two chief personalities of the Khalsa nation; the only other name that can be placed along side of his is that of his illustrious namesake Sardar Jassa Singh Ahluwalia. These two great chiefs were unapproachable among Sikh leaders. As brilliant on the battlefield as on the council board, they were born to command and to lead. When he (Sardar Jassa Singh Ramgarhia) was attacked by the Ahluwalia chieftain and obliged to leave the Punjab it was because almost all the other Sikh Sardars were owing to a spirit of jealousy and rivalry, leagued against him, and he displayed a fertility of resource and indomitable pluck in those dark days that mark him out as far and away the superior of all his contemporaries and adversaries in the qualities of a born leader of men. Napoleon Bonaparte when he came back beaten from the field of Waterloo declared that he was more proud of that defeat than any of his victories. It requires no extraordinary power of imagination to realise in all their grandeur the martial virtues of the man who single-handed stood for four years against an enemy whose forces numbered seven times his own. According to his lights to the standard of his time, he was also an orthodox Sikh, penetrated with a sense of the transitoriness of the world. He took a leading part in every fight for the faith. The *Panth* had the first place in his thoughts. It was his habit to frequently repeat a poem, which he had himself composed. It is impossible to convey its beauty and force in a translation, and its subjoined literal rendering is not calculated to do justice to it. However, it is quoted below:

"There is a time when we carry hawks (emblem of royalty) on our hands, and Dhaunsas (large kettle drums) thunder at our doors. There is a time again when we are on foot and carry loads upon our necks or shoulders.
"There is a time when we have no appetite for the choicest delicacies."
"There is a time when even a handful of wheat we cannot get."
"There is a time when we have crowds of beggars at our doors."
"There is a time when we sit as a supplicant at the door of others."
"Let us not then forget the name of the Lord, nor lose heart, let us be content in whatever sate it pleaseth God to keep."

It would be hard to match the above lines for the simple piety they breathe, the humble trust on High they inculcate, the spirit of manly self-reliance they infuse, the lesson of the transitoriness of the world they teach of fortune they portray and the sermon of contentment they preach.

Sardar Jodh Singh Ramgarhia

Sardar Jodh Singh in the Fort of Miani

Sardar Jassa Singh was succeeded by his eldest son Sardar Jodh Singh Ramgarhia who, aided by Sansar Chand, the hill chieftain took back by force the following important towns from the Ahluwalia Misl: Garh, Depalpur, Bhunga, and Hoshiarpur. He gave after a time, Hoshiarpur in Jagir to Nawab Bhamboo Khan; to Muhar Singh, Hazura Singh and Thakar Singh, who were dismissed by Sardar Fateh Singh Ahluwalia, he gave five villages in Jagir. Sardar Fateh Singh Ahluwalia and Sardarni Baghel Singh collected a force of twenty thousand men and marched against Sardar Jodh Singh, who, aided by Nidhan Singh, came forth to meet the enemy. A great battle was fought at Banola, in which, however, Sardar Fateh Singh was worsted.

The following story which Sir Lepel Griffin by mistake has attributed to Sardar Jodh Singh Wazirabadia is really about Sardar Jodh Singh Ramgarhia, because it is found in the family records which were put together by the late Sardar Mangal Singh Ramgarhia C.S.I. "The Maharaja, thinking Sardar Jodh Singh too powerful to attack, invited him to Lahore on a friendly visit. Suspecting Ranjit Singh's intention he brought a large force with him, which he was asked to send back, a request which he was too proud to refuse compliance. He attended the Darbar next day with only twenty-five followers whom he left outside. He was received by the Maharaja with the utmost cordiality, but suddenly Ranjit Singh made a sign to his people to seize the Sardar. He, drawing his sword, called on them to come on as he would not be taken alive and had never learned to turn his back on an

enemy. His courage so impressed the Maharaja that he dismissed the chief with honour, rich presents and an addition to his estates. So far the story is creditable to Ranjit Singh as well as to the Sardar, but when shortly afterwards Jodh Singh died leaving only infant sons, the Maharaja seized all his possessions."

When Holkar, at the head of a large Maratha force, came to the Punjab, he being invited by Sardar Fateh Singh

Ahluwalia plundered and destroyed nearly 50 villages of Sardar Jodh Singh who at once sent two messengers named Ral Singh and Lakha Singh to Major Lake who was pursuing Holkar. The British commander received them with due formality and gave them robes of honour. He also sent a rifle and a field glass to the Sardar. Both of these are still preserved as an heirloom in the family. After this Sardar Jodh Singh entered into friendship with the Afghans of Kassur. Many times did Ranjit Singh attack his territory, but the Sardar with the help of Afghans always defeated him.

A compact of eternal friendship between Ranjit Singh and the Ramgarhia family was drawn up before the Granth in the Holy Darbar Sahib at Amritsar. Ranjit Singh stamped the paper in his royal and illiterate way with his open palm dyed with saffron. The better to inveigle Sardar Jodh Singh he went over to the Ramgarh fort almost unattended. He professed his great admiration for the fortifications and ordered the foundation of a fort, afterwards called Gobindgarh (which still exists at Amritsar to the west of the city) to be laid down according to the same plan. The simple hearted Sardar Jodh Singh was won over. He accompanied the Maharaja with all his forces in the last successful expedition against Kutb-ud-din Khan. Mr. Prinsep writes in his life of Maharaja Ranjit Singh:

> "Ranjit Singh who was himself free-spoken and allowed great latitude in conversation to his courtiers received at this period a rebuke for the grasping disposition he displayed in his treatment of the old Sikh Sardars from Jodh Singh Ramgarhia, himself a reduced chief of the class. When taking his leave to join Muhkam Chand in the operations against the Faizulapurian Sardars, Ranjit Singh offered him presents as a mark of a favour. He begged, however, with characteristic frankness that such an honour might be dispensed with in his case, for he should deem himself fortunate in these times if allowed to keep his own turban on his head. Ranjit Singh took no offence at his freedom, but smiled and told him to be faithful and of good cheer."

It was with his assistance as well as that of Sardar Fateh Singh Ahluwalia that the Maharaja could take Kangra and subdue Raja Sansar Chand. He also helped the Maharaja in Multan expedition. The Maharaja being pleased gave him many villages in jagir which were taken from Sardar Golab Singh Kharara, the revenue of which amounted to 25 thousand Rs. Per annum. In 1811 AD, he gave him in jagir 11 villages in Sheikhupura, and also one elephant, the revenue of these villages amounted to Rs. 12,000 per annum. He was much respected by the Maharaja who used to call him Baba-Ji and give him a seat next to him, whenever he used to go in the Darbar. The Sardar died in 1816. Like his father he was also brave and generous. Whoever sought his protection received it. He gave shelter to Sardar Gulab Singh Bhangi and also to Bibi Lashmi of Phagwara who were defeated by Ranjit Singh. It was he who built the great *Ramgarhia Bunga*, with its two lofty towers. He helped much in the building of the Golden Temple. He brought the pieces of perforated marble that serve as parapets on both side of the causeway that leads to the Temple situated in the centre of the tank, from the four minarets of the *maqbara* (tomb) of Jahangir situated near Shahdara on the bank of Ravi, close to Lahore the lower storeys of these minarets mosaic work and finely tessellated and chequered pieces of marble from Muhammaden monuments situated as far as Delhi and Agra. He also built the first two storeys of Baba Atal (the loftiest building in the city of Amritsar, the towers of his own Bunga being second in height). Thus he had the honour to build the finest and the loftiest edifices of Amritsar which constitute the integral part of the beauty of the city as a whole. The family still possesses a *Khanda* and a *Katar* of this brave man as an heirloom

The death of Sardar Jodh Singh was the signal for the breaking out of dissension in the family. Sardar Diwan Singh, Bir Singh, Mehtab Singh and widow of Sardar Jodh Singh all set up claims for the estate. The Maharaja, hearing of this, summoned them to Nadaun where he then was, promising to settle the dispute by arbitration. On their arrival they were received with courtesy by the Maharaja, but soon took occasion to leave the reception tent, which was straight away surrounded with troops and the three Ramgarhias were made prisoners. Then Ranjit Singh marched on towards Amritsar and after some severe fighting took the fort of Ramgarh. Again marching northward he seized the whole of the vast Ramgarhia jagirs and in a short time reduced all their forts. Thus was fulfilled the saffron bond! There was a proverb in the country that it would take a year to conquer the Ramgarhia family, if it lost one fort per day, because the family had 360 forts. But when fate was adverse, a few hours sufficed to change the state of the family. Sardar Wir Singh and Mahtab Singh were soon released and were placed under Sardar Lehna Singh of Majitha, a jagir of 45,000 was settled on the family. Sardar Diwan Singh for some time refused to accept his share of Rs. 12,000 and remained a prisoner, but at length pretended to acquiesce. On regaining his freedom, however, he fled to Patiala where he was well received by Maharaja Karam Singh and remained there for 10 months. Here many old retainers of the Ramgarhia clan came and assembled round him. When their number swelled to a thousand, the Rajas of Patiala, Nabha, and Jind suspected the Sardar to be a secret agent sent by the Maharaja to seize their territories, so they asked him to

keep only four or five hundred men and dismiss the others. The Sardar not agreeing to the proposal took friendly leave of them and wandered about for some time. Afterwards, at the intercession of some Sardars, the Maharaja gave him jagir worth Rs. 97,000 per annum and sent him in command of 1,000 men to Baramoola cantonment in Kashmir, a difficult hill post on the road to Srinagar, which was on the frontier of the Maharaja's territory. Moreover, he was allowed, as a perquisite, to get shawls worth Rs. 7,000 annually from the Governor of Kashmir. In 1828 the Maharaja fell sick. The Sardar hearing of his illness at once came to Lahore with all his forces he had under him without any permission and even the information of the Maharaja. By chance the Maharaja recovered very soon. He understood very well the purpose of the Sardar's coming and took no offence of it, but pleased him with many rich gifts. The Sardar went back to Baramoola where he died in 1834 after remaining there for 14 years. His Sumadh together with a large Dharmsala is situated there on the banks of the River Jhelum. The house where the Sardar used to live was situated at a distance of few miles from Srinager, all signs of it have disappeared but the place is marked by some lofty popular trees and is still called cantonment of Sardar Diwan Singh Ramgarhia. Sardar Bir Singh had died 6 years before, i.e.,in 1828 when 2/3 of his jagirs were resumed.

Maharaja Jassa Singh Ramgarhia (above) played a significant role in the historic times to liberate the Punjab from the yoke of the Mughal rulers. He was the most dazzling star in the galaxy of the warriors of the 18th century.

After Guru Gobind Singh (1708 AD) and the execution of Baba Banda Bahadur in 1716 AD the Sikhs had to undergo great hardships, inhumane oppression and unspeakable atrocities at the hands of the Moghul rulers of the country. It was a time of national crisis for the Khalsa Panth when its very existence was challenged and thwarted, tenets were defiled and the dangers were gaping wide to gulp down the abyss of times. Thus loomed large this period of uncertainty for the Panth.

Sardar Mangal Singh Ramgarhia

After the death of Sardar Diwan Singh, his son Sardar Mangal Singh became the representative of the family. He during his younger days served about the person of the Maharaja, who gave him jagirs in Dharamkot, Kalowal, Tibroh and Kadian worth Rs. 9,000 of which Rs. 3,600 personal and Rs. 4,500 pay. After his father's death Sardar Mangal Singh was sent to Peshawar in command of 400 foot and 110 sawaars of the old Ramgarhia clan. Here under Sardar Tej Singh and Sardar Hari Singh Nalwa, he did good service and fought in famous battle of Jamraud in April 1837, where the gallant Hari Singh was killed. In 1839 he was recalled and sent to the hill country between Beas and Sutlej under the orders of Sardar Lehna Singh and during the absence of that chief at Peshawar was placed in charge of the hill forts and was active in the suppression of the insurrection of 1840. He built many forts on the frontier according to the orders of the Maharaja. The great Ramgarhia Bunga (which with other forts and territory was taken by Ranjit Singh on the death of Sardar Jodh Singh) was given back to him as a special reward by the Maharaja, and so the Bunga became the property only of this branch of the family. After this he was appointed by the Maharaja to the responsible and coveted post (for which he was fitted) of collecting the tribute from the hill Rajas (the very chieftains who once used to pay tribute to his ancestors). He performed his duties to the entire satisfaction of the Maharaja for which he got many robes of honour and testimonials at different times from the Maharaja. Some of these documents are still with the family. There have been three great occasions for the English Government to test the loyalty of the Punjab inhabitants, specially the Sikhs. At each of these occasions Sardar Mangal Singh was the representative of the family and did his best for the English cause.

The First Sikh War

On this occasion the Sardar was at Mandi appointed by the Sikh Government to collect the tributes from the entire hill Rajas. He held in check the entire hill Rajas and prevented their coming against the British. He garrisoned himself in the fort of Cumlah, which commands all the hill roads. Unfortunately his two infant sons (one was the late Sardar Gurdit Singh Ramgarhia and the other named Hardit Singh* died very young) fell into the hands of the hill Rajas who were besieging the fort. An incident is related of this seize which shows the chivalrous sense of duty of this Sardar. The besiegers put the little ones in front of the attacking line but the Sardar did not hesitate to fire saying thus he would not give up his cause for the sake of his children, if he lived through it God would give him more children. Providence rewarded him for his steadfastness and firmness. The babies escaped unhurt! The Rajas, impressed by the determination of the Sardar, and considering the fort too strong to be reduced by them, raised the siege. On the memorable 9th of March 1846, a treaty was concluded between the English and the Sikhs, and the Sardar received word from John Lawrence informing him of the compact. The Sardar at once obeyed the order and vacated the fort. Sir Lepel Griffin writes in the *Punjab chiefs*:

"The Rajput chiefs with Raja Balbir Sen of Mandi at their head were not slow to take advantage of the war with the English and gave the Sardar plenty of work, but he held his ground till the treaty of 9th March 1846, enabled him to give up his trust with honour."

**Many wonderful stories are told of this marvellous child. It would not he out of interest to relate one of them. While quite a child he used to ask the head Munshi of the family to supply him with slips of paper with names of different villages written on them. In his childish manner he used to sign them with his own hands and then to distribute them among the servants telling them if they presented these slips when he became of age these villages would he actually given to them.*

Second Anglo-Sikh War

The second occasion was the second Sikh war. At this juncture the Sardar took upon himself the duty of guarding the communication between the Amritsar and Gurdaspur district and captured the notorious rebel Hari Singh. Sir Lepel Griffin records as follows:

"During the second Sikh war Sardar Mangal Singh remained loyal and did excellent service in guarding the roads and maintaining order in the Amritsar and Gurdaspur districts. His great exploit, however, at this time was the capture of the notorious rebel and robber Hari Singh who had for sometime kept the country about Amritsar in a state of alarm. This he effected at Sagarpura near Rangar Nangal for which a grant of jagir worth Rs. 3,700 was made to him by the Darbar and confirmed after the annexation." For this service he also got a *khilat* and the following things from the English Government:-

Sword: (still with the family), one Gold bracelet: one

Horse: one

Shawl Cashmere: one

The third occasion was mutiny. At this occasion the Sardar raised 20 sawaars according to the order of the Government. Himself being too old to go in the field in person, he sent his eldest son Sardar Gurdit Singh Ramgarhia who joined Colonel Abbot at Hoshiarpur and served to the entire satisfaction of his officers. According to the orders of Captain Harnas, Assistant Resident, Lahore, Sardar Mangal Singh joined the forces of General Havelock.

In 1862 on the retirement of Sardar Jodh Singh, he was appointed Manager of the affairs of the Sikh Temple at Amritsar. The Sardar with tact and ability, as will be seen from the testimonials filled the appointment, which was one of some difficulty. In the same year he was appointed an honorary Magistrate of the city at Amritsar. In 1864 the title of Sardar Ba-Wikar (Sardar with honour) was conferred upon him. In 1876, His Royal Highness the Prince of Wales was graciously pleased to confer upon him the Companion-ship of the Star of India and adorned the breast of the Sardar with the Star with his own royal hands on the platform of the Clock Tower at the time of the visit to the Temple. He was also presented to his Royal Highness in the Levee at Lahore. He died in 1879. Sir Lepel Griffin writes of him:

"Sardar Mangal Singh was a man of education and liberal ideas. It was in a great measure owing to his influence and example that the case of Female Education has been so widely and systematically taken up in the city of Amritsar." He took interest in the University movement. He used to take great part in all public movements. As an Honorary Magistrate he performed his duties so well, that he received the thanks of the Government of India for it. He died in 1879 nearly at the age of 80 years. The family has the pride of still possessing his sword with his name written upon the hilt in golden letters in Gurmukhi character. He remained the Manager of the Golden Temple for 17 years from 1862 to his death in 1879. He was skilled in all soldierly exercises. He was a first-rate archer and swordsman and one of the most experienced Sikhs in the use of the

gun, revolver and even the pellet-bow and used to strike the golden pinnacles of the towers of the Ramgarhia Bunga on the 1st attempt with any of these weapons standing at a distance of nearly 156 ft., from the foot of the tower and thus covering a range of 220ft., nearly at an inclination of 45 to horizon (because the height of the towers is nearly 156 ft. from the ground). He was very fond of horses and was a great horseman.

On one occasion when he was the Manager of the Golden Temple, His Highness the Maharaja of Patiala visited the Temple. When returning from the temple the Maharaja, remembering the friendship that had always subsisted between the Patiala and Ramgarhia families took off a diamond ring worth 7 thousand Rupees from his finger and presented it to the Sardar. The Sardar considering the position of his family did not hesitate to put off his own ring (nearly of the same value) and presented it to the Maharaja. The astonished Maharaja picked up his, the Sardar kept his own, and thus parted the two chiefs of the two famous Sikh Misls, Phulkian and Ramgarhia. He won the love and respect of all those who came into contact with him. He not only received the highest testimonials from great officials for the good management of the Temple and won the golden opinion of the public of Amritsar, but was also idolised by his subordinates and dependants. Even now there is no Pujari who ever remembers the name of the Sardar except with respect. In his time the treasury of the temple was in a highly prosperous state. In his time many of the ornaments of the temple were made. It was he who had prepared the beautiful long canopy with silver supports, for the causeway, which leads to the temple. The rules made by him are now considered the fundamental principles of the management of the same. The matters relating to the temple have always puzzled by their intricacy the managers and other Government officials who have had to come in contact with it. He was also the President of the Managing Committee of this temple, consisting of all the Sikh Sardars of the province.

After Sardar Mangal Singh, his eldest son Sardar Gurdit Singh became the head of the family. In February 1858 he joined Colonel Abbot at Hoshiarpur when that officer was raising a force of cavalry for service in Oudh. He was made a Risaldar and served in the Oudh mounted Police to the complete satisfaction of his superior officers, until October 1859 when, on the reduction of the force, he returned to Amritsar where he was made 1st Class Inspector of Police. He retired in 1887.

In 1891 he was made a divisional Darbari in succession to his father and 1892 he was made an Honorary Magistrate. The same year the Government appointed him a member of the Municipal Committee of Amritsar. In 1893 he was assigned a place No.15 in the list of Provincial Darbaris. He was also appointed by the government to look after the affairs of the Golden Temple during the absence of Sardar Arjan Singh Chahal. He performed these onerous duties for more than a year when he was visited by a very severe attack of paralysis. He recovered but became too weak and hence resigned the post. His advice, however, was always sought and proved very useful. Being himself an educated man he, like his father, used to take great interest in all matters connected with education. He was not only a zealous member of the Khalsa College Committee but was one of the original promoters of the movement. He was the President of the educational Sub-committee of the Amritsar Municipality. He was also a member of the Khalsa Diwan. He used to take great interest in the social reforms of his community. In 1898, the Government suggested that the heads of different communities should try to curtail expenses incurred on marriages and similar occasions on which natives are given to spend beyond their means. He was appointed by the Government the President of the Ramgarhia community. He by convening many meetings of his brotherhood in his Bunga, at last succeeded in framing the rules calculated to achieve the above mentioned retrenchment and presented of these rules to the Government in his own handwriting. These rules are generally observed and constitute an everlasting memorial of the Sardar's reforming zeal. He died childless in 1900.

Sardar Suchet Singh, the younger brother of Sardar Gurdit Singh, was in the Govern-ment service as a Munsif. But he died in 1879 a few months after the death of his father leaving one son Sardar Bishan Singh, after the death of Sardar Gurdit Singh, has become the representative of the family. Sardar Sher Singh, the youngest brother of Sardar Gurdit Singh, remained at home to look after the household affairs and died in 1888, leaving two sons Sardar Sant Singh and Sundar Singh. Sardar Sant Singh got educated up to BA His name was accepted for the E.A.C. Examination, but he died in 1896, leaving no son. His younger brother Sundar Singh, the writer of these pages, is a student of the BA Class in the Lahore Government College. A Jagir of Rs. 3,600 per annum, bestowed upon the family in perpetuity by the British Government, is enjoyed by Sardar Bishen Singh and Sundar Singh Ramgarhias in equal shares, two thirds of the Jagir is in the Gurdaspur district, i.e., of villages Rupowali and Rangar Nangal in Tahshil Batala and one village named Tera Kalan is in Tahshil Ajnala in the Amritsar District. Besides this the family has much landed property in the city of Amritsar. Sardar Bishen Singh is a court Inspector at Simla. He succeeded his uncle as a Darbari. He is a well-educated and hard working man and knows well the following four languages, English, Persian, Urdu and Gurmukhi. He has two sons Sardar Narain Singh, a student of the MB School at Amritsar and the other is only a few months old.

The Title "Ramgarhia"

The word Ramgarhia is composed of the terms Ram (God) and Garh (fort). Hence the adjective Ramgarhia means Custodians of the Castle of God. The fort which was the head quarters of the family, the history of which is given hereafter was named Ramgarh. This name is also given to a Bunga (mansion) and a Katra (a large portion of the city) both of which are situated on the eastern side of the city of Amritsar, the history of the each of them is given

in the sequel. As a rule all Sikh's who belong to the same caste or clan as the Ramgarhia family call themselves Ramgarhias and I am proud to note that generally they are the most orthodox disciples of the Guru. In respect of martial qualities also they are second to none in the Punjab. In their veins runs the blood of their mighty forefathers and martyrs, their frames possess the indomitable spirit of Sardar Jassa Singh Ramgarhia, one of the greatest generals that the soil of the Punjab has ever produced. The Great Lion of the Punjab, who had more occasions than one to experience the strength of the Ramgarhia blows, acknowledged their superiority and had so much love for this name that he proudly gave the name Ramgarhia Brigade to a brigade of some of his bravest horsemen. Even the British Government maintains the martial spirit of the Ramgarhias to this day. The writer of the Punjab Gazeteer, while speaking of Ramgarhias in his description of the Amritsar District, says, "Ramgarhias though they form a separate caste, they possess all the good qualities and martial spirit of the Sikh Jats."

Thus in the military atmosphere the Ramgarhias have the honour to share up to this day, with their Jat brothers, the topmost position among the Brotherhood of Lions.

The Ramgarh Fort

"Ramgarh Fort" The pride of Sikhs

As everybody knows, Muhammadans, in the reign of the Mughal Emperors especially in the time of Aurangzeb, systematically injured the religious feelings of the Sikhs. Many Sikhs were tortured so horribly that one's hair stands on end to read accounts of them. But the Khalsa withstood the waves of persecution like a rock. The Golden Temple itself was destroyed many times by them. The Sikhs rebuilt it and for its defence four forts were built by the Misls, and on each side. Two forts were built by the Bhangi Misl. One was built by Sardar Gujar Singh, on the site where now stands the newer fort of Gobindgarh, i.e., to the west of the temple. The other lay to the south of the temple and was also built by the Bhangi Misl and named the Bhangi fort. It has disappeared and the place is occupied by houses and shops, but some remains of the old buildings are still found there and the place is called by the same name up to this day. The third fort was built by Sardar Jassa Singh Ahluwalia to the north of the temple and was named Ahluwalia fort, its wall remained till 1900, when it was sold by auction and was

dismantled. Cloth merchants have built there many large shops. Sardar Jassa Singh Ramgarhia to the east of the temple erected the fourth fort. This fort was the oldest and was originally called Ram Rouni. The Muhammadans destroyed the fort, and it was rebuilt by Sardar Jassa Singh Ramgarhia and named Ramgarh. The fort was the greatest of all the Ramgarhia forts and was the head quarters of the Misl. When Maharaja Ranjit Singh visited the fort he admired the fortifications and at once ordered the foundations of a fort to be laid down according to the same plan. This new fort was named Gobindgarh and still exists to the north of the city. After the death of Sardar Jodh Singh Ramgarhia, Maharaja Ranjit Singh took possession of the fort and destroyed it. Some remains of it are still found inside the city of Amritsar near the Taran Taran Gate. The family has the honour of still possessing a slice of the land on which the old fort was situated. This land with pathetic appropriateness is named the graveyard of the Family of Sardar Mangal Singh Ramgarhia CSI" A stone on the entrance arch bears the above inscription in English, Urdu and Gurmukhi characters. Inside the enclosure are the graves of the deceased members of the family of Sardar Mangal Singh Ramgarhia, the epitaph in English being engraved on the headstone of each tomb. The oldest monument is that of Sardar Jodh Singh Ramgarhia who died in 1816. There are the sepulchres commemorating many brave soldiers of the Misl who fell fighting for it. There is also the tomb, erected by Sardar Jassa Singh, of the Sikh Martyr Baba Deep Singh. The hallowed ground, consecrated to the remains of heroes is a place of worship of the Sikhs who are by instinct and tradition hero worshippers all. Like all other sacred sites, it is also in the possession of Pujari's (priests) who are as a class avaricious. Not being satisfied with temple and its income they laid covetous eye on this "God's acre" and wished to demolish the graves of the family! They went so far as to destroy one of the tombs, did not hesitate to claim the ground as their own openly in court. Thanks to

British law and justice, however, the case was decided in favour of the family, the real owners of the land. The remaining piece of land on which the Ramgarh fort stood, is still called Ramgarh, and contains several tanks and a temple, sacred to the Sikhs. The rest of the land is given up to cultivation. Only a piece of wall remains to show that once the great Ramgarh castle reared itself proudly there, and the grand Ramgarhia banner hoisted over it, waved its emblazoned Lions, High up in the air.

The Ramgarhia Bunga

The Ramgarhia Bunga

The history of the Bunga (Punjabi word for quarters) is inseparable from the history of the Golden Temple because its very existence is dependent on the latter. During the reign of the Mughal Emperors the temple was blown up with gunpowder or destroyed by other means no less then seven times. But each time it was rebuilt by the Sikhs. When it was demolished the last time, and the Sardars of the 12 Misl assembled at the Akal Bunga (situated in the front of the temple) to consult about the reconstruction of the fane (temple) it was rightly thought that it would be no use to rebuild the temple unless some of the Khalsa leaders remained in it for its protection against their enemies. The Bhangi's, the Ahluwalia's and the Ramgarhia's were selected to dwell in the sacred precincts with their forces as the guardians of the temple. They were directed to call the other Sardars for help in case of any great danger, each of the six great Misls gave also one man to serve the temple. The present Pujaris are descendants of those six men. The income of the temple after deducting other expenses is divided and sub divided, and distributed in due proportion among the descendants of the six Pujaris. The Pujaris had some fixed duty to perform and were called according to their duties, e.g., the man who lighted the lamp was called *charagi* (*charag*, lamp in Punjabi) and so on. Their descendants still retain the old designations. The duty of the person given by the Ramgarhia Misl was to perform the *ardaas* (offering ceremony), his descendants are also called ardasias. The ceremony is thus performed, the ardasia stands respectfully with his face to the *Granth* and distinctly repeats the name of the ten Gurus in the prescribed manner and then says that such a person has brought such and such a thing as an offer to the Guru, may the Guru purify his soul and grant his prayer.

The Bhangis built two forts, one called fort Bhangian to the south and the other called fort Gujar Singh to the west of the temple. They also built a Bunga to the west of the temple. The Ahluwalias built one fort called the Ahluwalia fort for their army and one Bunga called the Ahluwalia Bunga for their own residence both to the north of the temple.

The Ramgarhias, likewise, rebuilt the old fort Ram Rouni for their forces and named it Ramgarh. They also built a Bunga called Ramgarhia Bunga for their own residence to the east of the temple. Thus the temple was protected on all four sides by these Sikh Sardars. The very structure of this Bunga shows the special purpose for which it was built. The two lofty towers were obviously built to espy the enemy from a distance. The Bunga is the largest of all the mansions. The towers are each three storied and nearly 156 ft. high from the ground. No wood is used anywhere in the construction. Besides numerous masonry arches, there are 44 marble and red stone pillars (very beautifully ornamented with engraved designs) supporting the roof of the upper storey of the Bunga. The front part is highly decorated with delicately chiselled patterns of unrivalled excellence. Here the ancient Coronation Stone of the Grand Mughals (which Sardar Jassa Singh brought from Delhi) is fixed, having three pillars on each side, the priest every day recites the holy Granth on this historic slab. The dimensions of the stone are 6'-3" X 4'-6" X 9." The length of the frontage of the Bunga is nearly *150* ft. One can have a very good view of the city from the storeys of the towers, many European visitors come to enjoy the sight and many take photographs of the extensive view below their feet. These towers are visible from many miles, and add to the beauty of the city. When Maharaja Ranjit Singh took possession of the territory of the Misl, the Bunga also went to him. The Bunga for some reason or others was only half finished and the towers were not yet domed, because it was the intention of the Sardars to raise them higher. But Ranjit Singh at once ordered that the towers be raised no higher and all the materials and many pillars and pieces of stone and marble very beautifully engraved he sent to Ram Bag (now called Company Gardens) which he was preparing as a pleasure ground. There was such a large stock of building material that after using all that was required for the garden the remainder were stocked and employed afterwards in the preparation of the last bed for the Lion of the Punjab in the Guru Garden where free from the anxieties of the world he sleeps calmly and quietly under the serene shadow of the lofty Ramgarhia towers. By comparison also many of these pieces are found of the same pattern and sculptured by the same hand. Afterwards the Bunga was given to Sardar Mangal Singh Ramgarhia for his personal services by the Maharaja and from that time the Bunga became the property of Sardar Mangal Singh alone. Since that time the Bunga is used as a place of residence by the male members of the family. There is built a large house, 3 storied and 140 ft. long for the female members of the family in the Katran Ramgarhian. The street in which this house is built is called Koocha Sardar Mangal Singh Ramgarhia and a board is set up there by the Municipality which the above inscription. The fact that the family has fixed its abode in the proximity of the Bunga with temple is one of the chief causes that enabled the members of this family to manage the affairs of the Golden Temple so well. This family has been connected with the temple from the very beginning, and thus its members know the whole process of its evolution, and the principles required to manage its affairs. The members of this family, besides, consider it a religious duty to look after the shrine. Aye, for this temple their ancestors gladly risked and laid down their lives. It is for these reasons that Sardar Mangal Singh was appointed the President of the managing committee of the temple consisting of all the Sikh Sardars of the Punjab.

There is a celebrated temple called Hazur Sahib situated in Dakhan in the state of His Highness the Nizam of Hydrabad. Round that temple also there are Bungas built by the Sikh Sardars. The Ramgarhias also built a Bunga there, which exists to this day and is grander than all Bungas and is also called Bungan Ramgarhian

Katra Ramgarhian

The Ramgarhian Katra (Bazar) was the natural adjunct of the Ramgarhia fort, which has been stated, was the chief seat of the family, and the head quarters of the Ramgarhia army, numbering thousands. The Bazaar arose on the space between the Ramgarh fort and the Bunga in the environs of the temple, and named Ramgarhian Katra. In the same way the Ahluwalia built a Bazaar between their fort and the temple and named it Katra Ahluwalian. The Ramgarhian Katra is the greatest of all the Katras and covers over an area extending over 3 gates of the city. This is one more proof of the fact that the Ramgarhia forces appointed to guard the temple were more numerous than those of any other Misl. This Katra constitutes one fourth of the city. It is till known by that old name and the signboards with the inscription (Katra Ramgarhian) are put up by the Municipality on its boundaries. In this way the memory of this great house is kept to this day.

The view of Harmandir Sahib from the Ramgarhia Bunga. The 'sill' (coronation stone used by the Mughal Emperors) can be seen in the forefront, which was brought by Maharaja Jassa Singh Ramgarhia after the conquest of the Red Fort Delhi.

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਹੱਤਤਾ ਪੂਰਨ ਯਾਦਗਾਰਾਂ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੁੜਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣ ਗਿਆ । ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੱਕਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਇਥੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਏਥੋਂ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਗਗਨ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਭਾਸਕਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅਲੌਕਿਕ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਛਡਦਾ ਰਿਹਾ । ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਬੁੰਗੇ ਅਤੇ ਕਿਲੇ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਏ । ਅੱਜ ਵੀ ਡੇਢ ਸੌ ਫੁੱਟ ਉਚੇ ਮੁਨਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਲੇ ਗੁੰਬਦ ਢਾਹ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਕੱਚੀ ਰਾਮਰੌਣੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ।

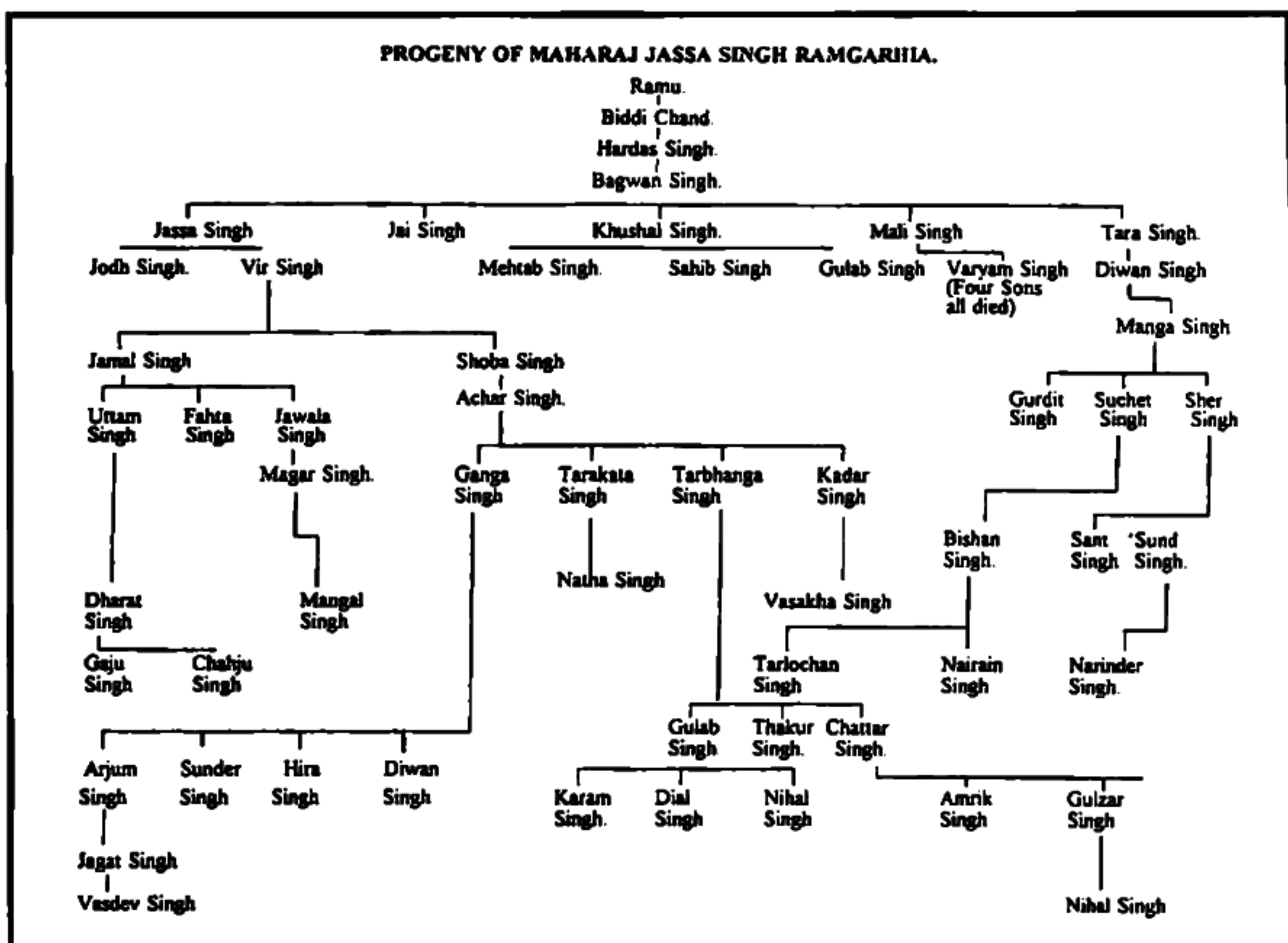
ਸ੍ਰ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠੇ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਣੀਆਂ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕਿੰਗਰੋ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਸੀ । ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਜਥੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨੱਈਆ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਆ ਕੇ ਇਹ ਜਥੇ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਬਣ ਗਏ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਥੇ, ਕੱਠੇ ਮਾਰਾ ਮਾਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਕੱਠੇ ਹੀ ਸਨ । ਫੱਗਣ ੧੮੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਬਟਾਲੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਕੱਠਾ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਕੁਝ ਇਕ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਤੇ ਭੰਗੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਘਨੱਈਏ ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ । (ਫੁਲਵਾੜੀ ਮਾਸਿਕ ੧੯੨੮ ਈ)

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਠੀਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹਿੱਸਾ ਢਾਹ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾ ਨੇ ਫੇਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਮ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਰੱਖ ਦਿਤਾ । ਸੰਮਤ ੧੮੧੪ ਦੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਏਥੇ ਹਮਲੇ ਪਿਛੋਂ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਕੁਤਬ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਬਟਾਲੇ ਆਪਣਾ ਅਮਲਾ ਤੋਰਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰਾਈ ਤੇ ਪੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮੁਹਾਸਰੇ ਲਈ ਘੱਲਿਆ । ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਣੀਆਂ, ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨੱਈਆ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਤੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਅੰਦਰ ਸਨ । ਢੇਰ ਚਿਰ ਯੁਧ ਹੋਇਆ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਤੰਗ ਪੈ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾ ਕੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਚਪੀਤੇ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਣੀਆਂ ਜੱਟ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਸ੍ਰ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹੋ ਜਥਾ ਪਿਛੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਬਣ ਗਈ । ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕ ਆਹਲਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਿਸਲ ਖੜੀ ਕਰ ਲਈ । ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਬੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਧ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਸਨ । ਇਹੋ ਹਾਲ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਸ੍ਰ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਪੱਛਮ ਵਲ ਸ੍ਰ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਕਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਹੈ, ਉੱਤਰ ਵਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜੋ ਸੰਨ ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਨੀਲਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਭੰਗੀਆਂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੁਫੇਰਿਉਂ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨਾਲ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸ੍ਰ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਚੋਖਾ ਢਾਹ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਈਰਖਾ ਵਸ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਚਲਕੇ ਅਜੇ ਵੀ ਕਹੌਤੀ ਪੰਥਕ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹੈ । ਦੂਸਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਖਾ ਕਰੋੜਾਂ ਖਰਚਕੇ ਕਾਇਮ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉਲਟੀ ਰੀਤ ਹੈ, ਇਹ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਖਰਚਕੇ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਢਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸੰਨ ੧੯੦੨ ਈ: ਵਿਚ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੀ ਕੰਧ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਲਾਗੇ ਐਸੇ ਹੀ ਸਿਰ ਫਿਰ ਦਿਮਾਗ਼ਾਂ ਨੇ ਢਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ ਨਾਮ ਸਰਦਾਰ ਤੇਰਾ

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਸਰਦਾਰ ਬਾਂਕੇ, ਧਾਂਕ ਪਈ ਸੀ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਤੇਰੀ ।
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਸ ਗਾਂਵਦਾ ਜਗ ਸਾਰਾ, ਫਤਹ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਤੇਰੀ ।
ਇਜ਼ਤ, ਆਨ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਖਾਤਰ, ਝਲਦੀ ਰਹੀ ਦੁਖੜੇ ਸਦਾ ਜਾਨ ਤੇਰੀ ।
ਹੈਂਕੜ ਬਾਜ਼ ਜ਼ਾਲਮ ਹੈਸਨ ਈਨ ਮੰਨਦੇ, ਜਦੋਂ ਚਮਕਦੀ ਹੈਸੀ ਕਿਰਪਾਨ ਤੇਰੀ ।
ਆਇਆ ਜੇਹੜਾ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਤੇਰੇ, ਉਹਦੀ ਪਲ ਵਿਚ ਅਲਖ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ ।
ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ ਨਾਮ 'ਨਿਰਮਾਣ' ਜਗ ਤੇ, ਤੂੰ ਸੀ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ।

Portrait of Sardar Jassa Singh Ramgarhia

This portrait of the Maharaja was probably commissioned by himself. Maharaja Jassa Singh was an accomplished architect and artist, as he had designed and erected many forts, no doubt he promoted Art in a very big way by sponsoring contemporary artists like Purkhu and Garba. The following article by B.N.Goswamy is a glowing tribute to this great Maharaja. (Kanwal)

Opaque watercolour on uncoloured paper
Inscribed, on face, in a rough hand in Takri characters, from left to right: "*Ramgarhia Jassa Singh*"; "*Jodh Singh*"; "*Bir Singh*".
Pahari-Sikh; from the family workshop of Purkhu of Kangra; c. 1780
16.5 x 21 cms
Acc. no.60.543
National Museum, New Delhi

There is simplicity, a sense almost of rawness, in this work, which somehow goes well with the character of the main person portrayed. Sardar Jassa Singh, of the Ramgarhia misl of the Sikhs, came from the carpenter stock but rose, gradually, to become a feared and formidable figure in the regions that he roamed. His grandfather is said to have been a follower of Guru Gobind Singh who fought for him, and his father distinguished himself in arms under the Mughal governors of Lahore who had all hut become independent of the central power in those confused times. But Jassa Singh emerged as a leader among the Sikhs by the sheer force of his character, and his bravery on the field of battle. The sieges he laid, the campaigns he fought, brought him great name, but also plunged him into conflict with other, similarly ambitious and intrepid, Sikh chiefs, among them the other Sardar Jassa Singh, of the Ahluwalia misl. There was even a time, in 1778 in fact, when Jassa Singh Ramgarhia had to leave the territory of the Punjab, but there was no stopping him, for he moved farther afield, invading Bharatpur and knocking at the gates of Delhi. When one reads about him, the man who had made himself virtual master of the territory between the Sutlej and the Beas towards the hills, one imagines him not to be the slight looking man that one sees in this portrait of his. And yet there is an honest air about this portrait, the Sardar seen as a simply clad man, wrapped in a coarse check-patterned *chaddar*, wearing only a pair of shorts and no signs of state on himself. All that one sees on him is a bow slung across the shoulder, and two swords at the waist, one possibly a straight-bladed *khanda*, and the other a regular curved sword of which a well-fashioned hilt is visible on the other side of the body. The Sardar is tendered by the painter seated on the ground, kneeling with his legs tucked under him, even as he addresses the two younger men who sit facing him. These two, identi-fied by the inscription as Jodh Singh and Bir Singh, were, one knows, his sons, and the painter estab-lishes their martial character too through the weapons they hold or wear, and the breast-plate one of them clearly sports. More fully clad than their ageing father, they still remain simply dressed, virtually the only colour in their clothes being provided by the blue turbans they wear. The work is clearly in a Pahari hand, and was undoubtedly done by a painter who was commissioned by the Sardar, or had at least come into contact with him. Very few contemporary portraits of *misl* chiefs, one might add, have survived. This is one of them. Another portrait, showing him as a younger person, is published in Aijazuddin, 1977 (pl.105, no. I5).

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ
ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ

ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ (ਜੀਆ ਨੱਥਾ)

(A very impressive portrait of Maharaja Jassa Singh Ramgarhia by Artist G. Theathi)

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਰਤੀ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲੁਹਾਰ-ਤਰਖਾਣਾ ਕਿਰਤੀਆ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਵਰਗਾਂ ਬਰਾਬਰ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ । ਚਾਹੇ ਜੱਟਾਂ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਕੋਈ ਨੀਚ ਵਰਗ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁੱਝ ਉੱਚ ਜਾਤੀਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਬਰਾਦਰੀ ਦਾ ਮਾਣ ਘਟਾ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਸਾ ਮਾਣ ਉਸ ਜਾਤੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਉਸਾਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸ਼ਬਦ ਜੁੜਨਾ ਹੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਮੁੱਚੀ ਤਰਖਾਣ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਜਾਤੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਸੁਪਨਾਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ, ਭਾਵ ਹਲੀਮੀ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਚਿਤਵਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਪਰਪੱਕਤਾ ਬਖਸ਼ੀ । ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਵ ੧੭੨੩ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਤੰਕ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੁੱਟ ਕੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਮੁਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਇਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਰੱਖੀ ਸੀ । ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ । ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਸਨ । ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

"ਇਨਕਾ ਬਡ਼ਾ ਸਿੰਘ ਹਰਿਦਾਸ,
ਰਹਯੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ।
ਮਨ ਧਨ ਤਨ ਕਰ ਸੇਵ ਕਮਾਈ,
ਗੁਰਵਰ ਦੀਨੋ ਰਾਜ ਲੁਭਾਈ ।
ਸਿੰਘ ਭਗਵਾਨ ਤਾਹਿ ਸੁਤ ਭਣੋ,
ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਗੁਰੂ ਸੰਗ ਗਯੋ ।"

ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ੧੭੩੯ ਈ: ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅੱਗੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਾਕਮ ਠਹਿਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਲੋਹਾ ਲਿਆ । ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਗਰੀਬ ਸਿੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਸਿਰਫ ਤਲਵਾਰ, ਢਾਲ ਤੇ ਘੋੜਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਨੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਿੱਚ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ:-

"ਅਜ ਈਂ ਬੂਏ ਸ਼ਾਹੀ ਮੇ ਆਇਦ" (ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਰਗੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ)

੧੭੪੬ ਈ: ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ । ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਮਨਾਬਾਦ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਭਰਾ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਨਿਬੋਹ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇਕ ਵਾਰ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਸੁਣਕੇ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਹਨੂੰਵਾਨ ਦੇ ਛੰਭ ਵਿਚ, ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਹੀਰ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਵਹੀਰ ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਸਿੱਖੀ ਸਪਿਰਟ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਾਲਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਥ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ 'ਮਾੜੀ ਕੰਬੋ ਕੀ' ਨੇ ਦੱਸੀ ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਕੀਤੀ । ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਜੀ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

"ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤਬ ਐਸ ਉਚਾਰਾ ।

ਹੈ ਅਸਥਾਨ ਇਕ ਅਜ਼ਮਤ ਵਾਰਾ ।

ਤੀਰਥ ਰਾਮ ਸਰ ਹਮਨੇ ਹੇਰਾ ।

ਬਿਯਾਬ ਘਯਾੜ ਕੇ ਅਜਾਨੇ ਤੇਰਾ ।

ਖਾਈ ਕੋਟ ਕਿਲੇ ਕੀ ਓਟ ।

ਹੋਇ ਸਕਤ ਹੈ ਜੰਗ ਅਟੋਟ ।"

ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਹੀ ਰਾਜ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣੇ । ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਂ ਸਰੋਵਰਾਂ ਦੇ ਗਿਰਦ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦੁਆਲੇ ਕੱਚੀ ਖਾਈ ਖੋਦੀ ਗਈ ਤੇ ਨਾਮ 'ਰਾਮ ਰੌਣੀ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ । ਉਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਤੋਂ ਬਾਦ 'ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ' ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਜੁੜ ਗਿਆ । ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕੂਟਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ । ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਰਾਜਦੂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਹਾਕਮ ਜਲੰਧਰ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ । ਉਥੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਗੁਪਤ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਖਬਰਾਂ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਕੋਲ ਪਹੁਚਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰੀਏ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

"ਇਧਰ ਖਾਲਸਾ ਭੀ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਵੀਣ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਹ ਭੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋੜ ਵਿਚ ਫਾਥੇ ਪਾਏ ਹਾਕਮ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਭਲਾ ਹੀ ਭਲਾ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਤੀਕ ਮਿਲਾਪ ਨਿਭ ਸਕੇ ਉਥੋਂ ਤਕ ਨਿਭਾਹੁਣ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਣ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸਾਹਮਣੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਵਲੋਂ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੂੰ ਵਿਚੋਲਾ ਥਾਪ ਕੇ ਨਵਾਬ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਹਾਕਮ ਜਲੰਧਰ ਕੋਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੈਅ ਕਰਨ ਲਈ ਜਲੰਧਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ।"

ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਸਤਕ 'ਰਾਜ ਖਾਲਸਾ' ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

"ਇਕ ਵਾਰੀ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਇਹ (ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ) ਵਕੀਲ ਹੋ ਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ਼ ਕੋਲ ਗਿਆ ।"

ਜਿਉਂ ਹੀ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਬਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਪਿੰਡ ਖਾਨ ਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਨਾਲ ਸੰਬਧਤ ਸੀ । ਹਾਕਮ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ ਤੇ ਚੁਸਤ ਸੀ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਬਣਾਈ ਰਖਦਾ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਹਰ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਂਦਾ । ੧੭੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ । ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ।

ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇ । ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ੫੦੦ ਸਿੰਘ ਮੌਜੂਦ ਸਨ । ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਕਈ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਰਖਿਆ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਲਗਨ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਉਹ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਸਿੰਘਾ ਕੋਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ । ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ 'ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰੀਏ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

"ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਦੇ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਵਲੋਂ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਪੁੱਜਾ, ਕਿ ਆਪ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਮੇਲ ਨਾ ਰੱਖੋ । ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਨਵਾਬ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ । ਇਥੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਰਣ ਵਿਚ ਉਤਰ ਪਏ ।"

ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਾਰੀ, ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੁਸਤਕ 'ਹਿਸਟਰੀ ਔਫ ਦੀ ਸਿਖਸ' ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਯੋਗ ਹਨ :-

"ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਦੂਰਦਰਸ਼ਤਾ, ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਕਠਿਨ ਘਾਲਣਾ ਦਾ ਸਦਕਾ 'ਰਾਮ ਰੌਣੀ' ਅਜਿੱਤ ਰਹੀ । ਉਧਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਵਾਈ ਹੋ ਗਈ । ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਰਾਹੀਂ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਲੀਡਰ ਤੇ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦੇ

ਯੋਧੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਰਵਰੀ ੧੭੪੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ।"

ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਨੇ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਸ਼ਕਸੀਅਤ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ :-

'ਚਾਰੇ ਭਾਈ ਅਤਿ ਵਡ ਸੂਰੇ ।
ਜਿਨਸੋ ਲਰ ਕੋਊ ਉਤਰਿਆ ਨਾ ਪੂਰੇ ।
ਉਨਕੀ ਪਿੱਠ ਦੇਖੀ ਕਿਨ ਨਾਹਿ ।
ਮਲਯੋ ਕਾਂਗੜੋ ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਂਹਿ ।
ਸਤਿ ਧਾਰਨ ਤੇ ਭਏ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ।
ਲਾਕਰ ਕਸੂਰ ਥੋਂ ਮੁਲਕ ਉਨ ਪਾਹਿ ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੈ ਹਿੱਸੇ ਚੁਹਾਰਮ ।
ਹਾਂਸੀ ਹਿਸਾਰ ਮਲ ਕਰੀ ਗੁਜਾਰਮ ।
ਜੱਸਾ ਆਹਲੂ ਇਨ ਫੜਯੋ ।
ਨਹਿ ਪਿੱਠ ਦੀਨੀਂ ਜਹਿੰ ਵਹਿ ਲੜਯੋ ।'

ਮਿਸਟਰ ਜੇ.ਡੀ ਕਨਿੰਘਮ ਪੁਸਤਕ 'ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿੱਖਸ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

"ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਕਤ ਫੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਨ ।" ਸਰ ਲੈਪਲ ਗਰਿਫਿਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਸਭ ਤੋਂ ਤਾਕਤਵਾਲੀ ਸੀ ।" ਛੇਤੀ ਹੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰ ਕੱਢ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਟਾਂਡਾ ਉੜਮੁੜ, ਦਸੂਹਾ, ਤਲਵਾੜਾ, ਮਿਆਣੀ, ਕਾਦੀਆਂ, ਬਟਾਲਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਇਤਨੇ ਬੁਲੰਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ੧੮੧੮ ਬਿ: (੧੭੬੧ ਈ) ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:- "ਦੁਆਬੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਹੇਠ ਕਰਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਿਰਦ ਜਾ ਹੋਇਆ । ਬੜੇ ਬੜੇ ਜੰਗ ਯੁੱਧਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰੀ ਲੋਗਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਤੀਜੇ ਨਵਰਾਤਰੇ ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ।"

੧੮੧੮ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਕਸੂਰ ਦੇ ਖਤਰੀਆਂ ਬ੍ਰਹਾਮਣਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਸੂਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪੱਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਵਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਹੋਰ ਪੰਜ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਕਸੂਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਹੂ ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਕਰਵਾਈ ਗਈ । ਉਥੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਅਪਾਰ ਧੰਨ ਮਿਲਿਆ । ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

"ਕਸੂਰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮਾਯਾ ਸ.ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ । ਨੂਰ ਜਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਿਆ, ਹੀਰੇ, ਮੋਤੀ, ਜਵਾਹਰ, ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ ਇਥੇ ਹੀ ਸੀ । ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਾਈ ਸ. ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੇ ਪੈ ਗਿਆ । ਹੀਰੇ ਲਾਲ ਮਣੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚੰਦਰ ਮਣੀ ਹਾਰ ਭੀ ਅੰਧੇਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੇ ਵਾਲਾ ੫੦ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਯਾ ।"

੧੭੬੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਛੇਵਾਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਵਾਰ ਅਬਦਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਇਆ । ਉਸ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ 'ਵੱਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ' ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਵੀ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ੧੭੬੨ ਈਸਵੀ ਦੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਪੁਰਬ ਸਮੇਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਐਸੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਹੀ ਨਾ ਜੰਮ ਸਕੇ । ਉਸਦੇ ਸਤਵੇਂ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ, ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ । ਉਸਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੜਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਉੱਠਿਆ । ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ 'ਜੰਗ ਨਾਮਾ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

"ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਅਗਾਹਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਸਨ । ਸੁਹਣੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਜੱਸਾ (ਸਿੰਘ) ਕਲਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਪਹਾੜ ਦੇ ਵਾਂਗ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਦੂਸਰਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਠੋਕਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਰੋਧ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਭਰਿਆ ਸ਼ੇਰ ਸੀ ।"

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੂਣੀ ਚੌਣੀ ਵਧੀ । ਚਾਹੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਦੇ ਮੈਲ ਨਾ ਆਈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੂਜੇ ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਨਾਲ ਖਾਰ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ । ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਆਦਰ ਸਹਿਤ ਸਰੋਪਾ ਦੇਕੇ ਵਿਦਿਆ ਕੀਤਾ । ਐਸ. ਐਸ. ਅਮੋਲ ਪੁਸਤਕ 'ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

"ਇਕ ਵਾਰੀ ਸ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹ ਲਿਆ । ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਖ ਵੇਖ ਕੇ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿਲੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਂਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਸਰੋਪਾ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਕੀਤਾ ।"

ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਜਿਤਿਆ ਅਤੇ ਭਰਤਪੁਰ, ਧੌਲਪੁਰ, ਆਗਰਾ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲਏ । ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਸਿੱਲ ਲਿਆਂਦੀ ਜਿਸ ਤੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ੧੮੦੩ ਈ: ਵਿਚ ੮੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ । ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਪੁਸਤਕ 'ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

"ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਬੀਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਵੀ ਇਕ ਸੀ । ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਦਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਕੇਵਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ।"

An Historical Painting of Maharaja Jassa Singh Ramgarhia in the Lahore Museum

ਦਾਦਾ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ

ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਕਾਤਿਬ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹੇ । ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਪੱਵਿਤ੍ਰ ਹਸਤ ਕਮਲਾਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਤਿ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ।

ਜਦੋਂ ਬਲੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਖੜਕਾਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਹਰੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਛੋਟੀ ਵਡੀ ਹਰੇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਆਪ ਜੀ ੧੭੧੫ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਣ ਵਿਚ ਹੀ ਜੂਝ ਮਰੇ ਅਤੇ ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਪਾ ਗਏ । ਆਪ ਜੀ ਮਾਝੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਦੇ ਤਰਖਾਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ । ਗੋਤ ਬਬਰ ਜਾਂ ਬਬਰਾਏ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਬਹੁਤ ਅੱਛੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਨਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਮਾਹਰ ਸਨ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜੋ ਹੁਣ ਵੀ ਉਪਲਬਦ ਹਨ । ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਇਕ ਜਨਮਸਾਖੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਇਕ ਬੀੜ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਮਤ ੧੭੫੦ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਦੇ 'ਬਲੂ ਸਟਾਰ' ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਇਸ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਸਫੇ ੩੪੮ ਉਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

"ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਐਕਸੈਸ਼ਨ ਨੰ. ੫੧੧ ਉਪਰ ਦਰਜ ਇਹ ਬੀੜ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਫੌਜੀ ਯਲਗ਼ਾਰ ਸਮੇਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ । ----ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ: ਇਹ ਬੀੜ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਹਰਿਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸੁੱਧ ਸਰੂਪ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਹਰਿਦਾਸ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਬੇ-ਐਬ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ।" ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅਖੀਰ ਉਤੇ ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ (ਪੱਤੀ ੭੪੧) ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਲੇਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ :-

ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਆ, ਲਿਖਿਆ ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ; ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥ ਭੂਲ ਚੂਕਿ ਹੋਵੈ ਸੋ ਸੋਧਣਾ ॥ ਗੁਲਾਮੁ ਪਤਿਤੁ ਅਘ ਪਤਤੁ ਮਹਾ ਪਤੁਤ ਹਰਿਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ॥

ਬੀੜ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਕਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ । ਐਪਰ ਇਸ ਦੇ ਮਾਘ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਵਣ ਦੇ ਚਲਿੱਤ੍ਰ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ੧੭੫੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਕਿਤੇ ਮੁੱਕੀ ।

ਹੇਠਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫੇ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਫੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਡਾ: ਚੰਨ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਕ ਇਹ ਫੋਟੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ

(ਸ.ਚਤਰ ਸਿੰਘ 'ਬੀਰ')

ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿਰਲੱਥਾਂ ਦੀ ਜੰਞ ਲੈਕੇ, ਸੇਹਰੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਦਾ ਉਹ ਢੁਕਦਾ ਸੀ ।
ਚੜ੍ਹਤ ਵੇਖ ਉਹਦੀ ਧਰਤ ਕੰਬਦੀ ਸੀ, ਅੰਬਰ ਉਹਦੀ ਸਲਾਮੀ ਲਈ ਝੁਕਦਾ ਸੀ ।
ਵੜਦਾ ਜਦੋਂ ਸੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾ ਦੇ ਦਲਾਂ ਅੰਦਰ, ਨਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਰਿਆਮ ਤੋਂ ਰੁਕਦਾ ਸੀ ।
ਉਹਦੇ ਖੰਡੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲਹੂ ਲੱਗਾ, 'ਕਾਲ' ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਲੁਕਦਾ ਸੀ ।
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਰਨੈਲ ਮੈਦਾਨ ਅੰਦਰ, ਬਬਰ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗੂੰ ਜਦੋਂ ਬੁਕਦਾ ਸੀ ।
ਐਧਰ ਹਿੱਕ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀ ਧੜਕਦੀ ਸੀ, ਔਧਰ ਸਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਸੁਕਦਾ ਸੀ ।

ਉਹਦੀ ਖੱਲ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਭੈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਮੂੰਹ ਤੇ ਸੱਚੀਆਂ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ।
ਉਹਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਦਸਮੇਸ਼ ਦਾ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਾਬਾ ਉਹ ਸਹਿਣ ਵਾਲਾ ।
ਉਹ ਸੀ ਕੁਲ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਢੌਣ ਵਾਲਾ, ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਢਹਿਣ ਵਾਲਾ ।
ਅਣਖੀ ਸੂਰਮਾਂ ਬਾਂਕਾ ਜਰਨੈਲ ਸੀ ਉਹ, ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ।
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੁੱਸਾ ਸੀ ਜੰਗ ਦੇ ਲਈ, ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿੱਛਕੇ ਕਦੀ ਉਹ ਬਹਿਣ ਵਾਲਾ ।
ਪੰਨਾ ਪੰਨਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਦੱਸਦਾ ਏ, ਉਹ ਸੀ ਨੰਗੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਨਾਲ ਖਹਿਣ ਵਾਲਾ ।

ਕੀਤੀ ਰਖਦਾ ਸੀ ਸਦਾ ਕਮਰ-ਕੱਸਾ, ਚੱਕਰ ਉਹਦੇ ਦੁਮਾਲੇ ਤੇ ਸੱਜਦਾ ਸੀ ।
ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਸੀ ਚਮਕਦੀ ਤੇਗ ਉਸਦੀ, ਬੱਦਲ ਵਾਂਗ ਬਲਵਾਨ ਉਹ ਗੱਜਦਾ ਸੀ ।
ਵੈਰੀ ਦਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਸੂਰਮੇਂ ਦਾ, ਖੰਡਾ ਵਾਂਗ ਵਦਾਣ ਤੇ ਵੱਜਦਾ ਸੀ ।
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਰੋਂ ਈ ਭਬਕ ਸੁਣ ਕੇ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਛੱਡ ਮੈਦਾਨ ਨੂੰ ਭੱਜਦਾ ਸੀ ।
ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਨਾ ਠਹਿਰਦਾ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਵਾਰ ਨਾ ਕੋਈ ਵੀ ਝੱਲਦਾ ਸੀ ।
ਜਾਂ ਉਹ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਹੀ ਮੋੜਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਗਲੇ ਜਹਾਂਨ ਨੂੰ ਘਲਦਾ ਸੀ ।

ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਫੌਜਾਂ ਮਾਰ ਭਜਾਈਆਂ ਤਾਂ ਸੂਰਮੇ ਨੇ ।
ਜ਼ੋਰ, ਜ਼ਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ, ਜੇਕਰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਲਾਈਆਂ ਤਾਂ ਸੂਰਮੇਂ ਨੇ ।
ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਅਬਦਾਲੀ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ, ਅਬਲਾ ਨਾਰਾਂ ਛੁਡਾਈਆਂ ਤਾਂ ਸੂਰਮੇਂ ਨੇ ।
ਦਿੱਲੀ, ਲਹੌਰ, ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ, ਕੌਮੀ ਸ਼ਾਨਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਤਾਂ ਸੂਰਮੇਂ ਨੇ ।
ਉਹਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇਂ ਇਹੋ ਦਸਦੇ ਨੇ, ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਬੜਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੀ ਉਹ ।
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜੱਸ ਗਾਈਏ, ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦਾ ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਉਹ ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼

ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਯੁੱਧ - ਜਨਵਰੀ ੧੭੯੭

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ ਬੜੀ ਟਿੱਲ ਲਾਈ ਪਰ ਉਹ ਹਿੰਦ ਉਪਰ ਪਠਾਣੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤੀ । ਛੇਕੜ ਉਹ ਸੰਨ ੧੭੭੨ ਨੂੰ ਫੌਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਬੈਠਾ । ਇਹ ਬਹੁਤਾ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਰਿਹਾ । ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਇਸ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਉਪਰ ਹੱਲਾ ਕਰੇ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵੇਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਛਡਕੇ, ਇਕ ਵਾਰ ਪਸ਼ਾਵਰ ਤਕ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਤਕ ਅਪੱੜਿਆ । ਪਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਚਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਬਚ ਗਿਆ । ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ । ਭਾਵੇ ਰਾਜਾ ਉਦੇਪੁਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖ ਘਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ, ਪਰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿਲ ਨਾ ਕਢਿਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਨਿਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮਰਹੱਟਾ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਧੀਏ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਾਲੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਲੜ ਸਕਦਾ । ਸਿੰਧੀਏ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਰੁਹੇਲੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਸੁਟੀਆਂ ਸਨ । ਸੋ ਤੈਮੂਰ ਵਾਪਸ ਕਾਬਲ ਮੁੜ ਆਇਆ । ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਔਲਾਦ ਸੀ, ਕੋਈ ੩੫-੪੦ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਇਸਦੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਕਾਬਲ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ । ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਸੀ । ਇਹ ਆਪਣੇ ਬਾਬੇ ਵਾਂਗ ਬੜਾ ਹਿੰਮਤੀ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਭਾਰਤ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ । ਇਕ ਵਾਰ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਤਕ ਪੁੱਜਾ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੜਬੜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਇਹ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਿਆ । ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਤਕ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਆ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ । ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬੜੇ ਦਿਲਚਸਪ ਲਿਖੇ ਹਨ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਅਟਕ ਤਕ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਉਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ । ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰ ਸਨ । ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਰੀ ਖਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਫੈਲ ਗਈ । ਰੁਹਤਾਸ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤਕ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੁੱਠ ਭੇੜਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਭਾਰੀ ਦਲ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਅੱਗੇ ਕੱਲੀ ਕੱਲੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਚਲਿਆ । ਭੰਗੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਲਤਾੜੇ ਗਏ । ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਥੇਹਪੁਰੀਆ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਛੱਡ ਆਇਆ । ਲਗ ਭਗ ਏਧਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਉੱਤਰ ਆਏ । ਨਜ਼ਾਮ ਦੱਕਨ, ਸੁਲਤਾਨ ਟੀਪੂ, ਅਵਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਭ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੂੰ ਸੱਦ ਰਹੇ ਸਨ । ਦੂਰ ਬੈਠਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਹਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਲਹੌਰ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਤਮਾਮ ਝੋਲੀ ਚੁੱਕ ਤੇ ਗੱਦਾਰ ਉਸ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ।

ਇਹ ਸਭ ਸਮਾਚਾਰ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਆਪ ਦਾ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ । ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਲਹੌਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਿਆਸਾ ਵਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚਕੀਆ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਆਪਣੀ ੧੦੦੦ ਫੌਜ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼ਮਾਲ ਵਲ ਬੈਠਾ ਸਮਾਂ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸਾਰਾ ਖਾਲੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਸਣੇ ਵੀਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਘਨੈਣ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਆਪਣੇ ਦਾਮਾਦ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨਾਲ ਭਿਆਨਕ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਮਾਅਰਕੇ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ੨੦੦੦੦ ਪਠਾਣ ਕਤਲ ਹੋਇਆ । ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ । ਇਹ ਖੂਨੀ ਯੁੱਧ ੧੧ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੭੯੭ ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਗੰਗ ਦੁਆਬ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਾ ਸੀ । ਉਸ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੀ ਡਰਦੇ ਸਨ । ਮੇਜਰ ਜੇਮਸ ਬਰਾਊਨ ਨੇ ਉਸਦੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਸੀ । ਏਹੋ ਗੱਲ ਸੀ ਜਦ ਰਾਮ ਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਬਾਰੇ ਘਰੋਗੀ ਝਗੜਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਨਵਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਭੈ ਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਭੰਬੂ ਖਾਨ ਰੁਹੇਲੇ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸ:ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗ । ਪਰ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਿਨਾਂ ਜੰਗ ਦਾ ਖਰਚ ਮੰਗਿਆ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਰਾਮਪੁਰ ਉਨਾ ਦੇ ਨਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਗੱਲ ਵਿਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਡੇ ਵਡੇ ਤਾਕਤਵਰ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਸੋ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੀ ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਵੈਲਜ਼ਲੀ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਚਿੱਠੀ ਚਪੱਠੀ ਹੋਈ । ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਐਦਾਂ ਹੈ:-

"ਖਾਲਸਾ ਜੀਓ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਬੁਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਨੱਸਣਾ ਪਿਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗਲ ਸ਼ੇਰ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।"

ਹੇਠਾਂ ਅਸਲ ਦੋ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਹਿਲੀ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ, ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੀ:-

Jassa Singh Ramgarhia stated,

"Since the time that I heard that great and praiseworthy qualities that the English are celebrated among all ranks of people, it was my design to have a friendly intercourse by letters with Mr. Lumsden; but the news of your (Lord Wellesley) arrival (at Lucknow) has afforded me extreme satisfaction.

A man of wisdom has the qualities of a scimitar that nothing can resist. Lately the Afghans, framing empty schemes of ambition in their minds prepared towards Hindustan and reached Lahore. Although these young upstarts, not knowing when they were well, did not endeavour to maintain their footing, yet upon the principle (expressed in these lines) - 'Be not too sure that the forest is empty, perhaps a tiger may be lurking in it' - Immediately the Khalsa prepared to oppose them; and no sooner had the prince of Kabul himself but a youth arrived at Lahore and believing himself devoted to destruction if he stayed, he immediately retreated. If a system of mutual co-operation were adopted, it is certain that his expulsion would not require any great exertion of our joint endeavours. All these points will be further made known to you by the representation of Rao Ghasi Singh. I request you will communicate to me what your inclinations may suggest."

[Imperial records, Political Proceedings, 4th Sept. 1797]

To Jassa Singh (from Lord Wellesely) - I have had the pleasure to receive your letter (re-capitulate that received, 7th April 97) what you have written on the subject of Shah Zaman is proof of your **foresight and wisdom**. I learn that the Shah has been obliged to march his army towards Candahar and that there is little probability that he will be enabled to return to Lahore, but if you should have any intelligence of a different tenor, I trust you will acquaint me with it and what ever prudence suggested may be performed.

[Imperial Records, Persian Correspondence]

Lord Wellesley

Maharaja Jassa Singh Ramgarhia

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ

ਡਾ.ਆਤਮ ਹਮਰਾਹੀ

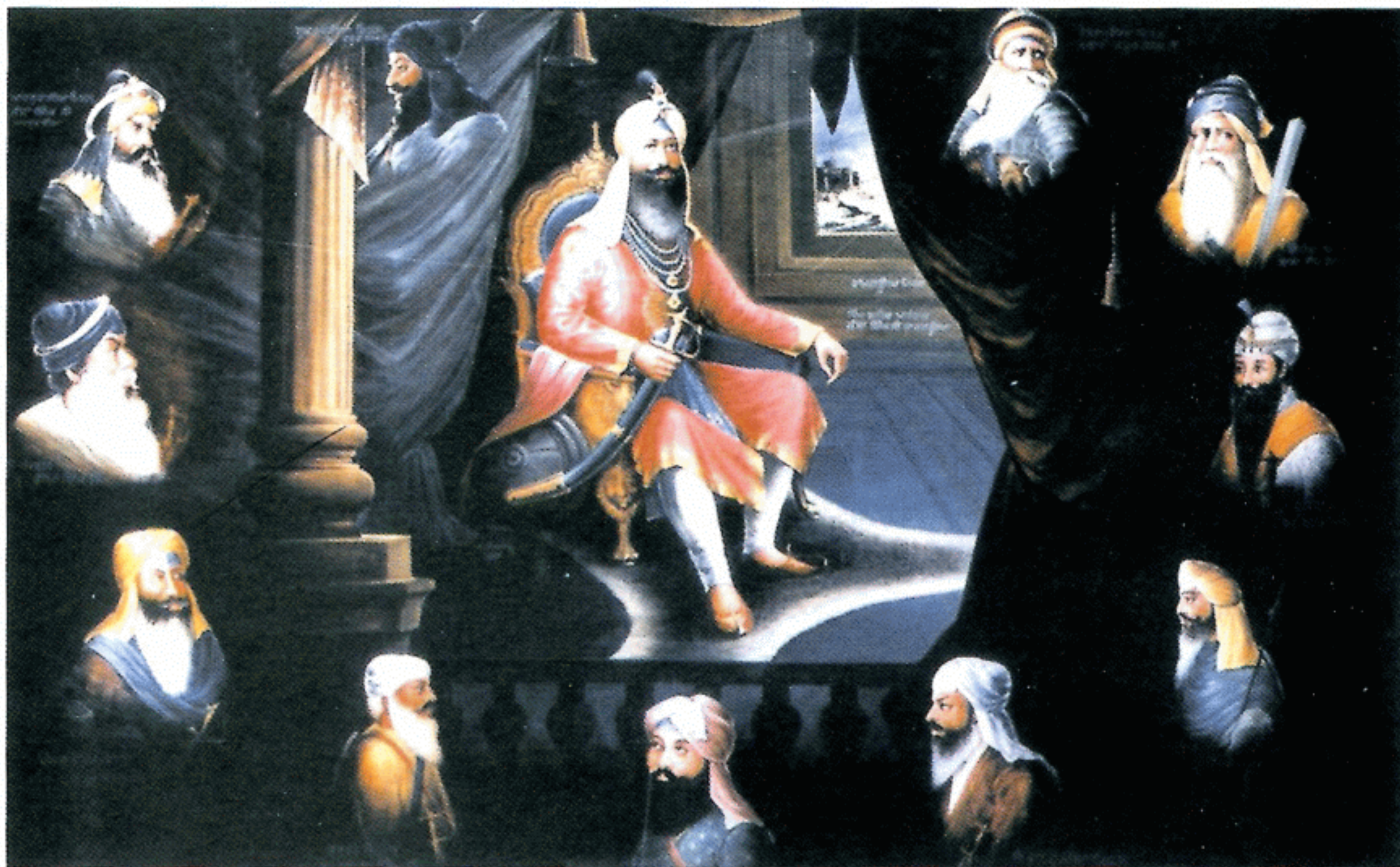
ਡਾ.ਆਤਮ ਹਮਰਾਹੀ ਸਿਰਮੌਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ੩੫੦ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਚਿੱਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ । ੩੫ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖਿਕ ਡਾ.ਆਤਮ ਹਮਰਾਹੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛੇਤੀ ਛਪ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਲੁਧਿਆਣਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ' ਅਤੇ 'ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਪੰਜਾਬ' ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ । ਉਸਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ੧੯੯੯ ਦਾ ਇਕ ਲੱਖ ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ੪੧ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸੀ ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰੀਗਰ ਯੋਧਾ ਸੀ,
ਮਿਸਲਦਾਰੀ, ਕਾਲ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ, ਸਿਪਾਹ ਸਲਾਰ, ਬਹਾਦਰ, ਜੰਗਜੂ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਬੰਦੀ ਛੋੜ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਬੰਬੂ ਰਾਓ ਦੀ ਰਾਜਪੂਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ-ਵਾਰਿਸ ।
ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੰਗਈ, ਭੇੜੂ ਸਿਰਲੱਥ ਬਹਾਦਰੀ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਨੇਜ਼ਾ, ਭਾਲਾ, ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ, ਫਹਿੰਦੀ ਮੁਗ਼ਲ ਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਧਾੜਵੀ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਗੁਰੀਲਾ ਜਰਨੈਲ ।
ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੀਏ ਸੂਰਮੇ ਹਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੋਤਾ ।
ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਯੋਧੇ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਪੂਤ
ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਭੰਮਰਾ,
ਖਾੜਕੂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਾਮਵਰ ਯੋਧਾ,
ਬਿਬੇਕਸਰ, ਸੰਤੋਖਸਰ ਤੇ ਰਾਮਸਰ ਸਰੋਵਰਾਂ ਦੁਆਲੇ
ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਨਾਮ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ,
ਰਖਵਾਲਾ, ਮੋਅਤਬਰ ਵਕੀਲ, ਰਾਜਦੂਤ ਸਫੀਰ
ਖਾਨਦਾਨੀ ਜਰਨੈਲ,
ਰਾਖਾ ਬਾਬੇ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਵਾਰਿਸ ।
ਫਰਵਰੀ ੧੭੪੯ ਦੇ ਰਾਮ-ਰੌਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਉਪ੍ਰੰਤ
ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਖਿਤਾਬਿਆ ਗਿਆ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ,
ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਣੀਏ ਮਗਰੋਂ, ਉਸਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਥਾਪਿਆ ਆਗੂ, ਜਿਸ ਆਪਣੀ ਸੈਨਿਕ ਨਿਡਰਤਾ,
ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਯੋਗਤਾ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ,
ਜਵਾਨਾ ਦੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਜਥੇ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਿਆ
ਮਿਸਲ ਨੂੰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਦਾਨਿਆ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਕਰਮਨ ਠੋਕਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅਖਵਾ ਸਕਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ।
ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਲ ਸ਼ਕਤੀ, ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਪੱਖੋਂ
ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮਿਸਲ ਬਣੀ ।
ਕਰਤਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ
ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਰਾਜਗਤ ਭਯੋ ਤਿਸ ਦਿਨ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ।
ਠੋਕੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਬੜੇ ਬੜੇ ਸੁ ਵਖਤ ਹਜ਼ੂਰ ।
ਹੰਕਾਰੇ ਕਸੂਰੀ ਪਠਾਣਾ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ
ਪੰਜ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ
ਬਾਰਾਂ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵਜੋਂ ਲੁੱਟੇ ਧੰਨ ਵਿਚੋਂ
ਗਿਆਰਾਂ ਲੱਖ ਇਕੱਲੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਨਾ ਹੀ ਬਾਕੀ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਨੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਹਿਤ ਦਿਤਾ ।
ਨੂਰ ਜਹਾਂਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਸੂਰੀ-ਖਜ਼ਾਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਲੁੱਟੇ
ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਦਾ
ਇਕ ਚੰਦ ਸੈਣੀ ਹਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗਾ ।
ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਛੁਡਾਈ ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਦਾਜ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ' ਅਖਵਾਇਆ ।
ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਛੁਡਾਈਆਂ,
ਜੈਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾਈ,
ਭਰਤਪੁਰ, ਧੌਲਪੁਰ, ਮਥਰਾ, ਆਗਰਾ, ਦਿੱਲੀ ਦੋ ਵਾਰ ਜਿੱਤੀ.
ਮੁਗਲ ਮੁਹੱਲਾ ਫੂਕਿਆ, ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਤੇ
ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਵਾਲੀ ਸਿਲ ਲੁੱਟ ਕੇ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜੜੀ,
ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ
ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਲਵਾਰਾ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਕੋਲ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਬਟਾਲਾ ਅਤੇ ਕਲਾਨੌਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸਨ ।
ਸ੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ
ਅਤੇ ਹਕੂਮਤੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ,
ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਤੋਂ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ਿਲੇ
ਅੱਧਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੇ ਕੁਝ ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।
ਬੇਸਹਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੁੱਦਈ ਮਰਵਤੀਆ ਮਿਹਰਵਾਨ,
੧੮੨੩ ਦਾ ਪੰਜ ਮਈਵਾਨ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ
ਅਸੀਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ।
ਮਗਰੋਂ ਬਾਕੀ ਮਿਸਲੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੂਟਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ।
ਰਾਜਸੱਤਾ ਤੇ ਮਾਇਆ ਸਦਾ ਇਕ ਵੰਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ।
ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਛੋਹੇ ਗਏ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ।
ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦੀ ਹਕੂਮਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭੇੜੂ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਅਮਿੱਟ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪੱਤਰਾ ਹੈ,
ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਇਕਾਗਰ-ਚਿਤ ਕਮਾਈਆਂ
ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਉਦਯੋਗਿਕ-ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨਾਲ
ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ।
ਹਰੇਕ ਸ਼ਹਿਰ, ਕਸਬੇ ਦਾ ਦੇਸ਼-ਬਦੇਸ਼ਵਾਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਮਾਜ
ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਾਤਾ ਜਿਠੇਰੇ ਦੀ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਗੱਜ-ਵੱਜ ਕੇ ਯਾਦ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰਦਾ
ਅਤੇ ਮੱਥਿਆਂ ਉਤੇ ਚਾਨਣ ਦੀ ਲੇਪੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਵਧਦਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ।
ਆਮੀਨ । ਓਮ, ਸਤਿਅਮ, ਸ਼ਿਵਮ, ਸੁੰਦਰਮ ।

Maharaja Jassa Singh Ramgarhia

5th May 1723 - 5th August 1803

A Painting by artist G. Theathi

Valiant Singh Bahadur Maharaja Jassa Singh Ramgarhia

Singh Bahadur Maharaja Jassa Singh Ramgarhia was a great general of the Sikh Faith who gallantly conquered the country's capital Delhi and installed the Khalsa flag there. The names of his contemporary Sardars and their confederacies are as follows:-

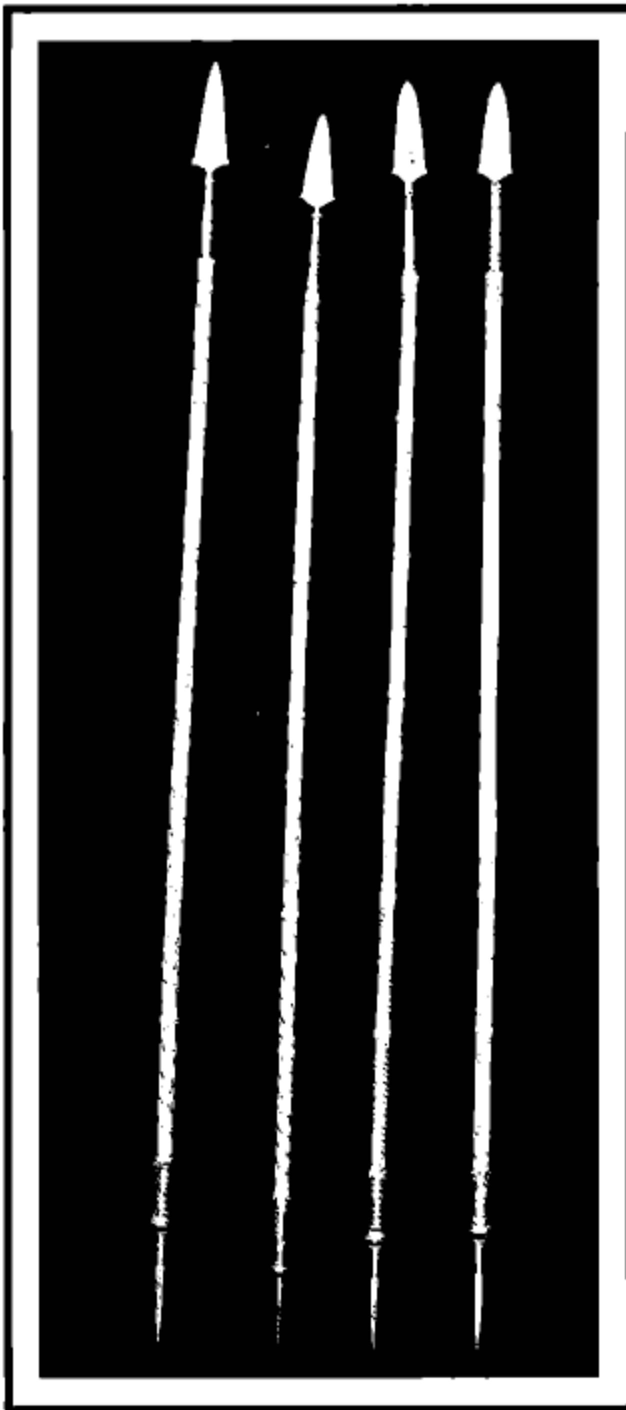
1. **Baba Deep Singh**....................................***Nihang***
2. **Sardar Jassa Singh** ....***Ahluwalia***
3. **Nawab Kapur Singh**....................................***Faizalpuria***
4. **Bhai Bhim Singh**....................................***Bhangi***
5. **Sardar Charat Singh** ....***Shukarchakia***
6. **Sardar Karam Singh** ....***Phulkia***
7. **Sardar Jai Singh** ....***Kanhaiya***
8. **Sardar Mohar Singh**....................................***Nishanwalia***
9. **Sardar Gulab Singh**....................................***Dallewalia***
10. **Sardar Heera Singh**....................................***Nakkai***
11. **Sardar Karora Singh** ....***Punj Garayian***

The Call to Arms

"O swordsman! If you want to learn the modes of fighting, learn from them (the Sikhs) how to face a foe like a hero and come out unscathed from the battle

...... When they take ho/d of the Indian sword in hand, they gallop from Hind (i.e. the Gangetic plains) up to the country of Sindh. When they fight with a spear; they bring defeat to the army of the enemy. When they hold the spear-head upwards, they break to pieces even the Caucasus Mountain. ... When they bend a bow they set in it the foe-killing arrows. When they draw it to the ear; the body of the enemy trembles like a cane. If their hatchet strikes a coat of mail then this coat of mail itself on the body of the enemy, becomes a shroud.... Besides these arms when they take up a musket in hand at the time of battle, they come to the field fiercely springing and roaring like a lion and immediately split many a breast and make the blood of many others roll in dust ... Though guns are possessed in large numbers by others, yet nobody knows them better. These irascible people discharge hundreds of bullets on the enemy on the right and left and in front and on the back."

Qazi Nur Muhammad, (who came to India in the train of Ahmed Shah Abdali in 1761) in his Jang Nameh

Spears of the Sikhs

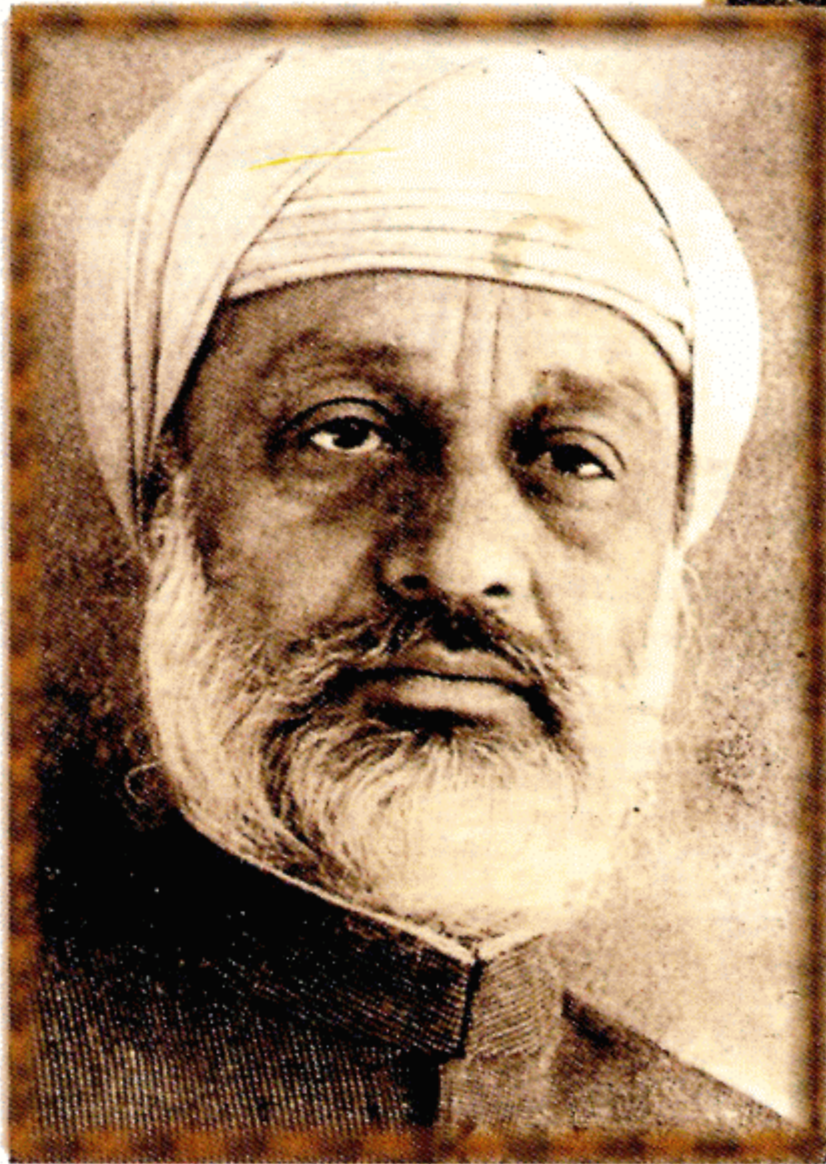
'No nation could exceed them (the Indians) in the rapidity of their fire.... No men could act more bravely than the Sikhs. They faced us the moment we came on them, firing all the time and, when we did come on them, some opened out and immediately after closed round us, while others threw themselves on their faces or turned their backs, protected by a shield from the stroke of the Dragoon sabre, and the moment that was given, turned round, hamstrung the horse and shot the rider, while their individual acts of bravery were the admiration of all. Many stood before a charging squadron and singled out a man after killing or wounding whom they themselves were cut down immediately; while many, before their blows could take effect, received the point of a sabre and fell in the act of making a cut...."

Letter addressed to the Illustrated London News by an unnamed British Cavalry officer, after a battle at Ramnagar in 1848

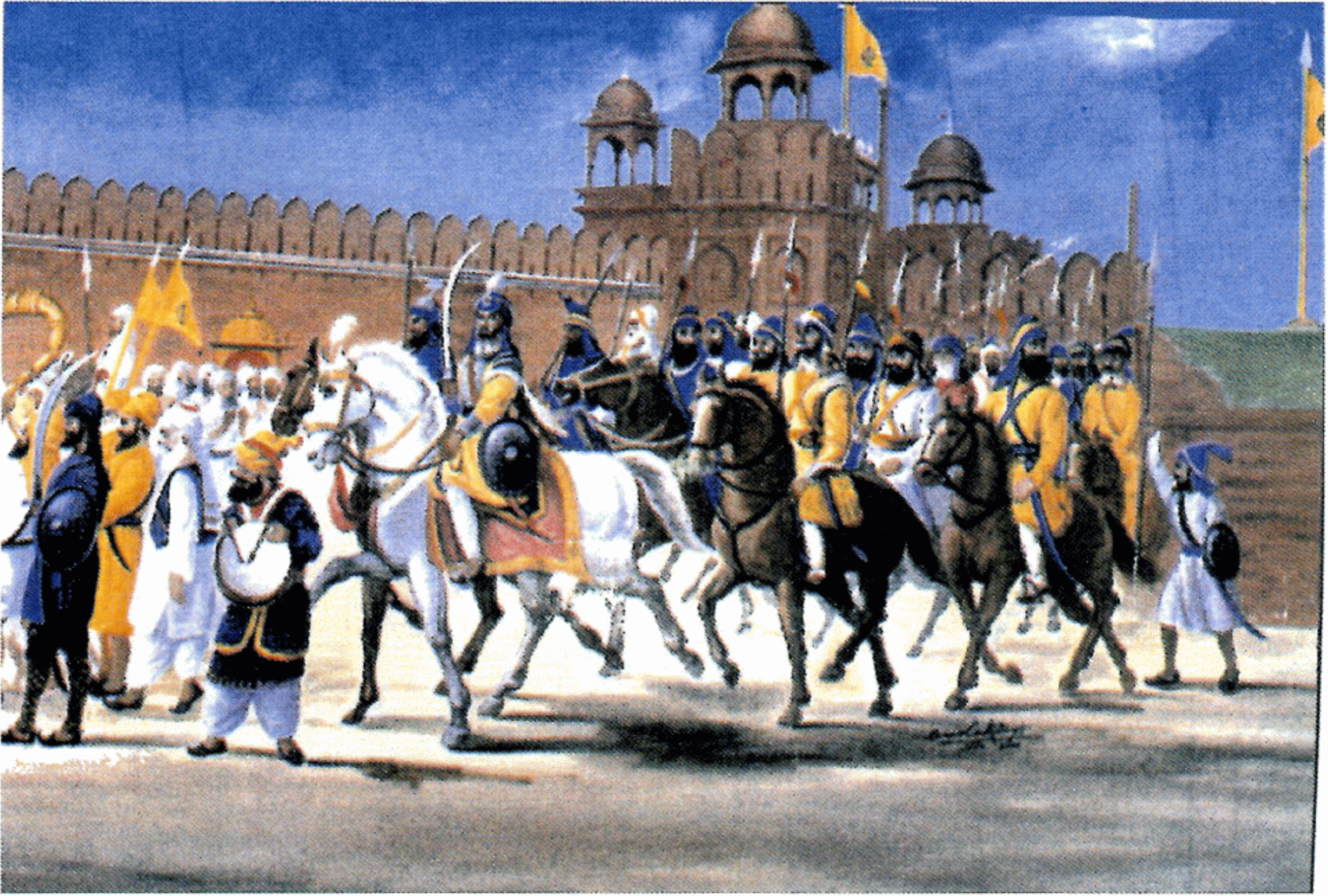
Portrait of Bhai Narain Singh, Bhai Sahib of Bagrian
Painted photograph
Punjab, Bagrian or Patiala; c. 1880
25 x 17.5 cms
Collection: Bhai Sikandar Singh of Bagrian

The remarkable dignity of bearing that one sees in the portrait seems to come naturally to the Bhai Sahib, belonging as he did to the greatly respected House of Bagrian. The family had a history of association with the great Gurus which stretched back to the 17th century. One of the ancestors, Bhai Roop Chand, is known to have been singularly close to Guru Hargobind and was blessed by him; it was he again who performed the ceremony at the time of Guru Gobind Singh's marriage to Mai Jito, and sent his sons to fight for the Guru, becoming part of the Khalsa Army. In the course of time, the House came to be regarded as a seat of saintly authority, especially among the Phulkian group of states, with the Bhai Sahibs – those occupying the *gaddi* – being held in singular esteem. The family also possessed worldly means in the region. But the successive generations of occupants of the gaddi seem to have balanced the earthly and the spiritual authority they wielded, well. One sees this reflected in this portrait of Bhai Narain Singh (1848-1889), seated here as he is, holding a *gupti*-stick lightly in the hand, magnificently attired in a gold-brocaded *chogha* and tight-fitting *paijama* trousers, but wearing a very calm, almost withdrawn, expression on the face. Like in other works of this kind, the face and the hands come from a photograph, but the rest of it is all painted by hand. The painting is precise and crisp, but the artist must naturally have brought his own imagination to bear upon many a detail: the 'regulation' curtain tied low down and gathered to one side, a sliver of landscape visible through a window, the rich, floral carpet that almost draws too much attention to itself.

His Holiness, Bhai Sahib Bhai Ardaman Singh of Bagrian, the descendent of Bhai Roopa & "The Religious preceptor of Rajas of Patiala, Nabha & Jind."

Maharaja Jassa Singh Ramgarhia conquered the Red Fort twice and unfurled the Khalsa flag on the battlements of the Fort. He brought back a 'Coronation Stone', which was used by the Mughal Emperors during their enthronement ceremonies, to the Golden Temple. This stone can be seen in the Ramgarhia Bunga.

ਦੂਲੇ ਮਰਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ, ਬਲਵਾਨ ਜੁਆਨਾਂ ।
ਤੂੰ ਹੋਲੀ ਖੇਡੀ ਖ਼ੂਨ ਦੀ, ਬੰਨ੍ਹ ਮੌਤ ਦਾ ਗਾਨਾਂ ।
ਤੂੰ ਨਚਿਆ ਨੰਗੀ ਤੇਗ ਤੇ, ਬਣਕੇ ਪਰਵਾਨਾਂ ।
ਤੂੰ ਢੌਂਕਾਂ ਮੋੜ ਲਿਆਂਦੀਆਂ, ਵੀਰਾ ਬਲਵਾਨਾਂ ।
ਤੂੰ ਅਣਖ ਜਗਾਈ ਦੇਸ਼ ਦੀ, ਟੁੰਬ ਨੌਂਜਵਾਨਾਂ ।
ਤੈਥੋਂ ਥਰ ਥਰ ਵੈਰੀ ਕੰਬਦੇ, ਵਾਹ ਤੇਰੀਆਂ ਸ਼ਾਨਾਂ ।

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ, ਮੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ।
ਵੈਰੀ ਈਨ ਸੀ ਮੰਨਦੇ, ਤਕ ਠਾਠ ਸ਼ਾਹਾਨਾਂ ।
ਤੈਂ ਮੁਗਲ ਮਹੱਲਾ ਲੁਟਿਆ, ਹੱਥ ਫੜ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ।
ਤੈਂ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਲਿਹਰਾਇਆ, ਝੰਡਾ ਬਲਵਾਨਾਂ ।
'ਸਾਰੰਗ' ਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਹੁੰਦੇ, ਸੀ ਲੈ ਨਜ਼ਰਾਨਾਂ ।
ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਯੋਧਿਆ, ਵਾਹ ਤੇਰੀਆਂ ਸ਼ਾਨਾਂ ।

"ਰਾਮ" ਤੋਂ "ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ"

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਬੇਅੰਤ ਵਾਨਰ ਸੈਨਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਾਂਬਲੀ ਹਨੂਮਾਨ, ਰਾਜਾ ਸੁਗ੍ਰੀਵ, ਵੀਰ ਯਾਮਾਵੰਤ ਅਤੇ ਯੁਵਰਾਜ ਅੰਗਦ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਨ ਯੋਧੇ ਬੇਵੱਸ ਸਮੁੰਦਰ ਵਲ ਨਜ਼ਰਾਂ ਟਿਕਾਈ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹ ਸਿਲਾਰ ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮਣ ਵੀ ਉਦਾਸ ਚਿੱਤ ਇਸੇ ਹੀ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਰਾਵਣ ਉਤੇ ਆਕਰਮਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਦੋ ਭਰਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਲ ਅਤੇ ਨੀਲ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਵਕਰਮਾ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਅਰਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਤਾਂ ਕਿ ਇਕ ਪੁਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮੁੰਦਰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਾਰ ਹੋ ਸਕੇ । ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਉਤੇ ਨਦਰੇ ਕਰਮ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਇਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਪੁਲ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਜਿਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ।

ਜੰਗ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਉਪ੍ਰੰਤ, ਪ੍ਰਭੂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਆਪਣੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵੰਡਦੇ ਵੰਡਦੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਚੀਫ ਇੰਜਨੀਅਰਾਂ ਨਲ ਅਤੇ ਨੀਲ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋਏ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰੇ-ਵਾਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਲਿਆ । ਪਿਆਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਇਹ ਬਚਨ ਨਿਕਲੇ, "ਮੇਰੇ ਇਹ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਜੋ ਬੁਧੀਮੱਤ ਨਾਲ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਿਣ ਨਹੀਂ ਚੁਕਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਪਦਵੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ।" ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ "ਧੀਮਾਨ" ਅਥਵਾ 'ਬੁਧੀਮਾਨ' ਦਾ ਪਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ, ਨਲ ਅਤੇ ਨੀਲ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਤਾ ।

ਨਲ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਹੇ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਜੋ ਵੀ ਅਸਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ, ਵਰਨਾ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਕਾਬਲ ਹਾਂ ।" ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮਣ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆਖਿਆ । ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸਭੀ ਕੁਛ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ । ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ ਤੇ ਨਲ ਅਤੇ ਨੀਲ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਅਰਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕਿ, "ਹੇ ਕਰੁਣਾ ਨਿਧਾਨ, ਜੇ ਤੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰੋ ।" ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨੇਤਰ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਖੋਹਲੇ ਤਾਂ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਲ ਤੱਕਿਆ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, "ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੁੱਲ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਾਂਗੇ ਪਰ ਇਹ ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਮਦਰ ਦੇਸ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿਚ ਬਾਢੀ ਬੰਸ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡਾ ਨਾਮ ਹੁਣ 'ਰਾਮ ਚੰਦਰ' ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡਾ ਨਾਮ 'ਰਾਮ ਸਿੰਘ' ਹੋਵੇਗਾ ।

'ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ' ਜੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਤਕ ਇਕ ਹੋਰ 'ਰਾਮ' ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ । ਇਹ 'ਰਾਮ' ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਵਨ ਨਾਮ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਛਾਪ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । 'ਰਾਮ' ਨਾਲ ਹੀ 'ਰਾਮ ਰੌਣੀ', 'ਰਾਮ ਰੋਟੀ' ਅਤੇ ਉਸ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹ' ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੱਜ ਸ਼ਬਦ "ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ" ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੌਸ਼ਨ ਹੋਇਆ ।

ਜਿਸ ਦੀ ਨੀਂਹ 'ਰਾਮ' ਨੇ ਰੱਖੀ, ਉਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ 'ਰਾਮ' ਤੋਂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਫੁਲਤਾ 'ਰਾਮ' ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਰਗਾ ਖੁਸ਼ਨਸੀਬ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਸਰਬ ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਅਤੇ ਤੀਨ ਲੋਕ ਦੇ ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਕ ਵੇਰ ਸਮਾਧਿਸ਼ਟ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਮਾਧੀ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, "ਮਰਦਾਨਿਆ ਜਾਹ, ਸਾਡੇ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਵਸਤ ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਸੋ ਲੈ ਆਓ ।" ਮਰਦਾਨਾ ਕਾਫੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਸ਼ਕਸ ਕੋਲ ਕਪੂਰਥਲੇ ਪਹੁੰਚਾ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਸੁਣਾਓ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਿਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹਨ?" ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਮਰਦਾਨਾ ਵਿਸਮੈ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, "ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?" ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਾਕਫ ਹਨ । ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਰਬਾਬ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, "ਇਹ ਅਮਾਨਤ ਅਸਾਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੋਂ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਏ ਹਾਂ ।"

ਰਬਾਬ ਲੈਕੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਸੱਤ ਰੁਪਏ ਕੀਮਤ ਵਜੋਂ ਦੇਣੇ ਚਾਹੇ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਟਾਲ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸਦੀ ਕੀਮਤ ਰੁਪੱਈਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪੇ ਹੀ ਹਿਸਾਬ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ।

ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੱਸਿਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਅਸੀਂ ਚਲਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਪੁਛਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਰਬਾਬ ਦੀ ਕੇਹੜੀ ਕੀਮਤ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਥ੍ਹੋੜੀ ਦੂਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗਏ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਣ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ । ਇਹ ਸੱਜਣ ਭਾਈ ਫਿਰੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਸਾਜ਼ 'ਰਬਾਬ' ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਕੋਲ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਕੋਲ ਠਹਿਰਕੇ ਕਈ ਕੌਤਕ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਰੋੜਾਂ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ । ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ 'ਭਗਤੀ ਦਾ ਘਰ' ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਸ਼ਿਲਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਜਮਾਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਗੁਣਕਾਰੀ ਜਮਾਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਦੇਣ ਜਦ ਤੋਂ ਸਰਿਸ਼ਟੀ ਸਜੀ ਹੈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ।

(ਇਹ ਲੇਖ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮੰਚ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਛਪਿਆ ਸੀ ।)

It is Important to Learn Many Languages
It is Even More Important to Learn
Your OWN MOTHER Tongue

A Painting of a Youthful
Maharaja Jassa Singh Ramgarhia,
commissioned by the British East India Co.
(courtesy Dr. C.S. Chan)

ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਨੀਤੀਵੇਤਾ

ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਖੜਗ

ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਸੀਅਤ

ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਿਸਨੂੰ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਉਪਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਚੋਗਿਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਾਸੀ ਸੀ ।ਇਹਦੇ ਦਾਦਾ ਹਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ । ਇਹਦਾ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਿਆਨੀ ਸੀ, ਇਹਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ।ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਡੀਕਿਆਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਉਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਉਚਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਣਾ ਸੀ । ਜਦ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਨਵਾਬੀ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਿਲਅਤ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਛੁਹਾ ਕੇ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਮਹਾਨ ਉਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਭੀ ਸੀ ।

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤੀ ਤਕ ਦੇ ੭੦ ਵਰ੍ਹੇ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਤਿ ਕਰੜੇ ਅਤੇ ਕੌੜੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਤਾਵਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ । ਘਲੂ ਘਾਰਿਆਂ, ਹੈਦਰੀ ਝੰਡਿਆਂ, ਤੀਰਾਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ, ਚਰਖੜੀਆਂ, ਤੋਪਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਾਰ ਵਢ ਅਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਵਿਚਾਲੇ ਤਰੁਨਾ, ਬੁਢਾ ਦਲ, ਗਿਆਰਾਂ ਜਥਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ । Survival of the fittest ਦੇ ਅਸੂਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਨੀਤੀ ਬਹੁਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਉਸਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਵਿਲੀਅਮ ਕੈਸਰ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਲਹਿਰਾਂ ਹੀ ਸਿਆਸੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਭੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਿਆਸੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ । ਇਹਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਢਾਲਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਹੱਥ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦੋ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ।

ਧਾਰਮਿਕ ਉਚਿਤਾ

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਉਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੰਗਣ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਰਖਿਆ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਅਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਲਈ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਉਸਾਰੀ । ਲੰਗਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰਾਮ ਰੋਟੀ', ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰਾਮ ਰਾਸ' ਰਖਿਆ । ਰੌਣੀ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹ' ਨਾਉਂ ਪਾਇਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਚੋਗਿਲੀਏ ਦੇ ਸਾਥੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਕਸਬ ਕਮਾਮ ਦੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਬਣ ਗਏ । ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਸ਼ਾਂਨਦਾਰ ਪਦਵੀ ਹੋਰਨਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੇਵਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਹਮ-ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਮਹਿਦੂਦ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ।

ਇਸ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਉਹਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ । 'ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ' ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਉਹਨੇ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਫੈਜ਼ਲਪੁਰੀਆ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਅਮੀਰ ਦੀਨ ਦੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਲਈ ਬਣੀਆਂ ਇੱਟਾਂ, ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖੋਹਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਨੂਰਦੀਨ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਬਣਾਈ 'ਨੂਰ ਦੀ ਸਰਾਂ' ਢਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਵਲੋਂ ਦਿਤੇ ਗਏ ਇਸ ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, 'ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਇਹ ਇੱਟਾਂ ਮੁੜ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਲਗਵਾਏਗਾ।'

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਫਤਹਿ ਵੇਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾਈ ਪਰਚਮ ਝੁਲਾਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਭੀ ਸੀ । ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਚੋਂ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਉਹ ਸਿਲ ਭੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਜਿਸ ਉਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇਣ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ।

ਜਦ ਇਹਦੇ ਭਰਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਨੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਸਰੋਪਾ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ । ਇਹਦੀ ਨਰਮ ਦਿਲੀ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਇਸ ਸਚਾਈ ਤੋਂ ਭੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਭੀ ਇਹਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਾਬਰ ਅਤੇ ਵਿਲਾਸੀ ਹਾਕਮ ਮਾਸੂਮ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਆਹੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲੈ ਗਏ, ਇਹਨੇ ਰੋਟੀ ਤਦ ਖਾਧੀ ਜਦ ਅਬਲਾ ਨਾਰੀਆਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਚੋਂ ਛੁੜਾ ਲਈਆਂ । ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁਆਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਦਾਜ ਦਹੇਜ ਕੋਲੋਂ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਨਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਆਰੀਆਂ ਰਹਿਣ ਤੇ ਹੀ ਮਜਬੂਰ ਨਾ ਕਰੇ । ਹਿਸਾਰ ਅਤੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਮਾਰ੍ਹਕੇ ਕੇਵਲ ਇਸੇ ਲਈ ਹੋਏ । ਕਸੂਰ ਦੇ ਮਾਲ ਗ਼ਨੀਮਤ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਚੋਖਾ ਭਾਗ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ।

ਅਣਹੋਏ ਦੂਸ਼ਣ

ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ੋਕ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਚਾਈਆਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਭੀ ਨਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ-ਕਾਰ ਅਜੇ ਤੱਕ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਠੋਕਾ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਛੇਕਿਆ ਜਾਣਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਚਿੜਕੇ, ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਿਆ, ਦੇਖੋ **'A Short History of the Sikhs by Teja Singh & Ganda Singh-page 138.**

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਨੇ ਇਹੋ ਦੋਸ਼ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਐਵੇਂ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਗੱਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਬਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਹੈ:-

ਸਮੋਂ ਪਾਏ ਤਿਸ ਬੇਟੀ ਭਈ ।

ਆਪ ਮੋਈ ਜਾਂ ਨਾਰ ਮਾਰ ਦਈ ।

ਤੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਆ ਗਈ ਸਿਰ-ਵੇਚ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਸਿਰ । ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਖੋਖਲਾ ਪਨ ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਬੀਰ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ੭ ਅਤੇ ੧੪-੨-੪੧ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਟੁਟਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਕੁੜੀ ਮਾਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ । ਨਾ ਹੀ ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਅਜੇਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਮਤਭੇਦ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹੈ, ਪਰ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਦੰਦ ਕਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਇਕ ਸੌ ਇਕ ਵਾਰ ਸੋਚਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ ਮਾਮੂਲੀ ਅਮਲ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ । ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤੋਂ ਸੀਤਲਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੋਣੀ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਤੱਤ ਕਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਸੀਅਤ ਤੋਂ ਕੁੜੀ ਮਾਰਨ ਦਾ ਬੱਜਰ ਕੁਕਰਮ ਤੇ ਕੁਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ । ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ ਉਸਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ । ਓਹਦੇ 'ਦਪਿਲੋਮਓਟ' (ਕੂਟ ਨੀਤੀ ਵੇਤਾ) ਅਤੇ **'statesmanship'** (ਰਾਜ ਨੀਤੀ ਵੇਤਾ) ਹੋਣ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੈ । ਇਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਉਹਦੇ ਸਮੇਂ ਬਚਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਭੀੜਾਂ ਵੇਲੇ ਇਥੇ ਸਿਰ ਲੁਕਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ । ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਤੇ ਉਹਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸਖਤੀ ਕਰਨਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦਬਦਾ ਰਿਹਾ । ਜਾਗੀਰਾਂ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹਨੇ ਸੋਢੀ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੋਨਾ ਜਾਂ ਸਹਿਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਲਓ । ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਰੱਜ ਕੇ ਭਰਦਾ ਹੈ ।

ਅਸਲੀਅਤ ਕੀ ਹੈ ?

ਡਾਕਟਰ ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਸਿਖਸ (੧੭੩੯-੧੭੬੯) ਦੇ ਸਫਾ ੮ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਕੀਲ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ, ਜਦ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਖਾਨ ਬਹਾਦੁਰ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਖਣ ਤੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਹਾਕਮ ਜਲੰਧਰ ਨੇ ੧੭੪੦ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੁਆਬਾ ਛੱਡ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ।

'The Sikhs on receiving these orders deputed Jassa Singh Thoka (afterwards known as Ramgarhia) as their Vakil to settle terms with Adina Beg Khan.'

ਇਹ ਵਕਾਲਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਈ, ਦਾ ਉੱਤਰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ 'ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰੀਏ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਯੋਗ ਹੈ:-

'ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਸੀ ਸੁਚੱਜਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਆਪ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਨੀਤੀ ਭਰੀ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਨਵਾਬ ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਸੁਘੜਤਾ ਦਾ ਐਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਆਪ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਇਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ ਜਾਏਗੀ । ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਮੋਹਲਤ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਥ ਲਈ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਭ ਹੀ ਲਾਭ ਦਿਸਿਆ ।'

ਇਹ ਲਾਭ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਾ, ਦਾ ਉੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰੀ 'ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩ ਅਤੇ ੧੭ ਤੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਸਖਤੀ ਅਤੇ ਜਸਪਤ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਪਹਿਲੇ ਘਲੂ ਘਾਰੇ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਸਿਰ ਲੁਕੋਣ ਜੋਗੇ ਕੀਤਾ ।

ਕੁਸ਼ਲ ਸੈਨਾ ਨਾਇਕ

ਉਸ ਦੀ ਯੁੱਧ ਨੀਤੀ ਭੀ ਕਾਬਲਿ ਫਖਰ ਹੈ । ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ । ਉਹ ਇਕ ਸੂਰਮਾ ਸਿਪਾਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਾਬਿਲ ਸਿਪਾਹ ਸਲਾਰ ਭੀ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਕਈ ਪੰਥਕ ਸੰਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਉਥੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਭੀ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਦਸਤਿਆਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ । ਸਈਅਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ 'ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਦੀ ਪੰਜਾਬ' ਦੇ ਸਫੇ ੩੦੬ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

"Jassa Singh with his two brothers fought on the side of Adina Beg Khan when that chief entered into hostilities with the Abdali King, Ahmed Shah and his gallantry was so conspicuous that Adina Beg gave him the command of his own troops, which at that time were chiefly Sikhs."

ਕਈ ਵਾਰ ਓਹਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਜਦ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹਾਂਸੀ ਹਿਸਾਰ ਲਾਗੇ ਇਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਕਿਸਮਤ ਅਜ਼ਮਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ ਨੇ ਇਸਤੋਂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨੱਈਏ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮਦਦ ਮੰਗੀ । ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ 'ਰਾਜ ਖਾਲਸਾ' ਜਿਲਦ ਅੱਵਲ ਸਫਾ ੧੨ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

"ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ਜੋ ਏਕ ਨਿਹਾਇਤ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਔਰ ਤਜਰਬਾਕਾਰ ਆਦਮੀ ਥਾ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕੋ ਯਿਹ ਜਵਾਬ ਲਿਖਾ, 'ਮੁਝ ਕੋ ਤੁਮਹਾਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨੇ ਮੇਂ ਕੋਈ ਉਜ਼ਰ ਨਹੀਂ, ਗਰ ਜਬ ਜੈ ਸਿੰਘ ਮਗਲੂਬ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਤੋ ਵੋਹ ਅਪਨੀ ਪੋਤੀ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕੀ ਲੜਕੀ ਕਾ ਨਾਤਾ, ਤੁਮਹਾਰੇ ਲੜਕੇ ਕੋ ਦੇਕਰ ਔਰ ਰਾਜਾ ਕਟੋਚੀਆ ਕੋ ਕਾਂਗੜਾ ਕਾ ਕਿਲਾ ਵਾਪਸ ਕਰਕੇ ਤੁਮ ਸੇ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲੇਗਾ । ਉਸ ਵਕਤ ਤੁਮ ਸਭ ਅਪਨੇ ਅਹਿਦ ਸੇ ਫਿਰ ਕਰ ਮੇਰੇ ਖਿਲਾਫ ਹੋ ਜਾਓਗੇ ।"

ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਤੇ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਸਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਸਕਦਾ ।

ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕੂਟਲਨੀਤੀ

ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਪਛਾਨਣ ਵਾਲਾ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸੀ । ਜਿਥੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿੱਖ, ਮੁਗ਼ਲ ਅਤੇ ਅਫਗ਼ਾਨ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦਾ ਖਿਡਾਰੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਭੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ । ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਜਫ ਖਾਂ ਅਤੇ ਰਾਮ ਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਰੁਹੇਲਾ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਵੀਂ ਉਗ ਰਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਓਹਨੇ ੧੭੯੭ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜਦ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਕਾਬਲ ਵਲ ਪਿੱਠ ਮੋੜੀ, ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ:-

"ਜਦ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਤੇ ਆਦਰਯੋਗ ਖੂਬੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਮੈਂ ਮਿਸਟਰ ਲਮਸਡਨ ਨਾਲ ਖਤ ਪੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਲਖਨਊ ਆਉਣ ਬਾਬਤ ਸੁਣਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਕ ਬੁਧੀਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਟੇਢੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਸਤੇ ਕੋਈ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਅਫਗ਼ਾਨ ਆਪਣੇ ਮਨ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਪਰ ਫੋਕੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਲ ਆਏ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੇ । ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਵੀ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਣਾ, ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਕਿ ਜੰਗਲ ਖਾਲੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਚਿਤਰਾ ਸੁਤਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ'-ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਤਾਬੜ ਤੋੜ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਤਿਆਰੇ ਕਰ ਲਏ । ਜੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਵਤਨੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣਾ ਕੋਈ ਬੜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਵਧੇਰਾ ਚਾਨਣਾ ਘਾਸੀ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅਰਜ਼ ਦਾਸ਼ਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਵੇਗਾ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕਰੋ ।"

(Imperial Records, Political Proceedings, 4th September 1797, no. 38)

ਇਸ ਸੂਝ ਤੇ ਸੁਭਾਓ ਭਰੇ ਖਤ ਦਾ ਉਤਰ ਇਉਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ:-

"ਤੁਹਾਡਾ ਖਤ ੭ ਅਪਰੈਲ ੧੭੯੭ ਨੂੰ ਪੁੱਜਾ । ਮੈਨੂੰ ਅਪਾਰ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ । ਜੋ ਕੁਝ ਤੁਸਾਂ ਜ਼ਮਾਨ ਸ਼ਾਹ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਦਾਨਾਈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕੰਧਾਰ ਵਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਲ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ । ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਮੁੜ ਆਉਣ ਦੀ ਘੱਟ ਹੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੋਈ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂਕਿ ਯਥਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ।"

[History of the Sikhs, 1769-1799, Trans-Sutlej, by H.R.Gupta. page 84]

ਜਾਨ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ

ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਇਕ ਸੂਝਵਾਨ ਸੈਨਾ ਨਾਇਕ ਸੀ । ਉਹਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਭਾਂਪਣ ਦਾ ਯਤਨ ਉਹਦੇ ਪੂਰਨ ਕੂਟਨੀਤੀਵਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਅਕੱਟ ਸਬੂਤ ਹੈ । ਉਹਦਾ ਲਖਨਊ ਦੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਜਾਨ ਲਮਸਡਨ ਤਕ ਅਪੜਨਾ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਤੋਂ 'What you have written on the subject of Zaman Shah is a proof of your foresight and wisdom.' ਅਖਵਾਉਣਾ ਓਹਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ । ਉਪਰਲੇ ਹਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪਾਠਕ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖਤੋ ਖਤਾਵਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪੁਜੇਗਾ ਕਿ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਹਿਜਾ ਆਜਿਜ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਜਿਹਾ ਹੈ । ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦਾ ਉਤਰ ਭੀ ਗਲੋਂ ਉਲ੍ਹਾਮਾਂ ਲਾਹੁਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਜਿਸਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:-

'....I have delayed to reply to it and it is now only necessary to congratulate you on the removal of all apprehension of an invasion by him.'

ਰਾਜ ਅਤੇ ਸੈਨਾਂ

ਇਸ ਅਪੂਰਵ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਕਿ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸਨੇ ਮਿਆਣੀ, ਸਰੀਂਹ, ਉੜਮੁੜ, ਟਾਂਡਾ, ਮੇਘੋਵਾਲ, ਮੁਕੰਦਪੁਰ, ਜ਼ਹੂਰਾ, ਦਬਵਨ, ਮਰਲਾ, ਸਾਹਰੀ, ਮਨੀਵਾਲ ਆਦਿ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਆਪਣੇ ਤਹਿਤ ਕੀਤੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਸ ਲੱਖ ਸਾਲਨਾ ਸੀ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ੩੦੦੦ ਜਵਾਨ ਸਨ । ਇਹਦੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਕੜੀ ਵਰਗੇ ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਰਾਠ ਸੂਰਮੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਲ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਕਾਂਗੜਾ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸਿੰਘਾਂਵਿਲੋਕਨ

ਇਤਿਹਾਸ ਕਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਕਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਸਚਾਈਆਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਆਸਰੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ । ਭਾਵੇਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਭੀ ਸੁਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਨਵੀਂ ਖੋਜ, ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੀ ਉੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਸ਼ਕਸੀਅਤ ਨੇ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸੇਵਕ' ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ (ਦੇਖੋ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਨਾਮ ਖਤ) ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਹੋਲੀ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਹਿਸਾ ਪਾਇਆ । 'ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹਾਨਤਾ ਭਰੀ ਖਿੱਚ ਰਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਧੜ ਦੀਆਂ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਲਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਜਦ ਕਿ ਸਿੰਘ ਬਣਨਾ, ਸਦਵਾਣਾ ਅਤੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀ ਹੋਣਾ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣਾ ਸੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ, ਮਰਾਠਾ, ਅਫਗ਼ਾਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਰਸਾ ਕਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਜਣੇ ਖਣੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸੈਨਿਕ ਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਰਸ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ । ਅਠਾਰਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਚੋਂ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨਾਲ ਵੀ ਕੱਢਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗਾ, ਜਿਸਨੇ ਦੋਹਾਂ ਘਲੂ ਘਾਰਿਆਂ ਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ 'ਹਲੀਮੀ ਰਾਜ' ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਭਰੀਆਂ ।

ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਲਈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੱਡਾ ਉੱਚਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮੋੜਨਾ ਅਗਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹੜੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਥ ਨਾਲ ਰੁੱਸਣ ਦੀ ਥੀਊਰੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲੇਖਕ ਅਪਣਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਗੁਪਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਕੋਈ ਹੌਲਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਕਤ ਅਨਹੋਏ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ । ਜੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਕਸੀਅਤ ਨੂੰ ਬੇਦਾਗ਼ ਰੱਖਣਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਕੇ ਉਹਦੀ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਐਂਵੇ ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਮਨੌਤਾਂ ਆਸਰੇ । ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰੀ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਚੰਗੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਗੁਪਤਾ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋ ਸੈਂਚੀਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਸ਼ਾਇਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ ।

ਸਿੱਟਾ

ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਨਿਝੱਕ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ, ਕੁਸ਼ਲ ਸੈਨਾ ਨਾਇਕ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਿਸਲਦਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਉਚੇ ਪਾਏ ਦਾ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਭੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚਾਲੇ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ।

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਜੱਦ
ਗੋਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਨਾ

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਜੱਦ ਤੇ ਜ਼ਾਤ ਗੋਤ ਜੱਟਾਂ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਛੱਤੀ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੀ ਤਕਸ਼ਕ ਲੜੀ ਨਾਲ ਇਹ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ । ਤਕਸ਼ਕ ਤੇ ਜੇਟੀ ਦੋਹਾਂ ਹਮਪੱਲਾਂ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਜੱਦ ਬਣਾਈ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਚੌਹਾਨ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਕੇਮਾਸ ਤੇ ਜੰਗੀ-ਲਾਟ ਖਾਂਡੇ ਰਾਇ ਤਕਸ਼ਕ ਲੜੀ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਪਿਤਾਮਾ ਸਨ ।

ਬਾਬਾ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਨਾਰੂ ਨੇ ਵੇਦ, ਸਿਮਰਤੀਆਂ, ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ, ਹੋਰ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਗੋਤਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪਿੰਡ ਜੇਠੂਵਾਲ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੀ ਨਕਲ ਤੋਂ ਮਿਸਲ "ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ" ਪੁਰ ਭੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਬਾਬਾ ਜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵੱਧੀ ਖੋਜ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

ਨਕਲ ਮਿਸਲ ਬੰਦੋਬਸਤ ੧੯੬੫ ਈ :

ਕੈਫੀਅਤ ਵਜਹ ਤਸਮੀਆਹ ਗਾਉਂ ਮੁੰਦਰਜਾ ਜ਼ੈਲ ਸ਼ਿਜਰਾ ਨਸਬ ਬੰਦੋਬਸਤ ਸੰਨ ੧੯੬੫, ਮੌਜਾ ਜੇਠੂਵਾਲ ਤਹਸੀਲ ਵਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਹਮ ਜੁਮਲਾ ਮਾਲਕਾਨ ਬਤੌਰ ਇਕਰਾਰ ਵਾ ਅਮਲ ਸਹੀ ਕੈਫੀਅਤ ਸ਼ਿਜਰਤ ਨਸਬ ਅਪਨੇ ਗਾਓਂ ਕੇ ਬਦਫਾਤ ਜ਼ੈਲ ਲਿਖਾਤੇ ਹੈਂ । ਦਫਾ ਅੱਵਲ ਬਿਨਾਇ ਆਬਾਦੀ ਸੰਨ ੧੯੧੬ ਜਿਸਕੋ ਏਕ ਸਦ ਪਾਂਚ ਬਰਸ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹੈਂ ।
ਬੂੜਾ ਸਿੰਘ, ਜੱਟ, ਗੋਤ ਸਰਾਏ;
ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਜੱਟ, ਗੋਤ ਔਲਖ;
ਲਭੂ ਸਿੰਘ, ਜੱਟ, ਗੋਤ ਜੌਹਲ;
ਮਿਤ ਸਿੰਘ, ਜੱਟ, ਗੋਤ ਦੇਉ;
ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਜੱਟ, ਗੋਤ ਡਿਹਲੋਂ ।

ਸਰਦਾਰਾਨ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਕੀ ਕੌਮ ਮੇਂ ਸੇ ਥੇ । ਇਸ ਥੇਹ ਮਾਰੂਫ ਜੇਠੂਵਾਲ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਨਾਮ ਰੱਖਾ । ਤਬ ਸੇ ਆਬਾਦ ਹੈ । ਵੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਹੂਆ । ਔਰ ਥੇਹ ਸਾਬਕਾ ਸ਼ਾਮਲਾਤ ਦੇਹ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

ਜੱਟ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ:

ਅਉਲਖ, ਆਸਲ, ਆਸੀ, ਅਉਗਰ, ਅਉਜਲੇ, ਅੜੀ, ਬਬਰ, ਬਬਰਾਉ, ਬੱਲ, ਬਾ, ਬਾਜਵਾ, ਬਰਹਾਲ, ਬੌਰਾ, ਬੈਂਸ, ਬੱਸਨ, ਬੱਧਨ, ਬੋਹਰ, ਬੁੱਟਰ, ਬਸਰਾਇ, ਬਾਠ, ਭੁੱਲਰ, ਚਾਨੀ, ਚੱਠਾ, ਚੰਨਨ ਜਾਂ ਚੰਦਨ, ਚੱਗਰ, ਚਾਹਲ, ਚੁਗਤਾ, ਦੇਉਲ, ਧੰਦਲ ਜਾਂ ਧੰਜਲ, ਗਿੱਲ, ਗੋਸਲ, ਗਾਂਧੀ, ਗੋਰਾ, ਗੋਰਾਇਆ, ਘੁੰਮਣ, ਗਦ, ਰਾਇ, ਹੁੰਜਣ, ਹੰਜਰਾਇ, ਹੰਸ, ਕੁੰਜ, ਜਹਕਰ, ਜੱਬਤ ਜਾਂ ਜੱਬਲ, ਜਾਜ, ਕਾਹਲੋਂ, ਖਰਲ, ਕਲਸੀ, ਕੱਲ੍ਹਾ, ਕੰਗ, ਲੇਹਲ, ਮਾਹਲ, ਮਾਨ, ਮੂਲਾ, ਮਸਨ, ਮਟ, ਮਮਰਾਇ, ਮੱਟੂ, ਨਾਗਰੀ, ਨੋਲ, ਨੇਉਲ, ਉਭੀ, ਪਾਂਧੀ, ਪੰਨੂ, ਰਿਹਾਨ, ਰੰਧਾਵਾ, ਰਿਆੜ, ਰਣ, ਰਪਾਲ, ਰੰਜੋਹ, ਰੋਖੇ, ਸੋਹਲ, ਸਿੱਧੂ, ਸਤਯਾਰ, ਸਾਂਡਲ, ਸੰਡਿਆਲਾ, ਸੈਂਹਭੀ, ਸਘਰਾ, ਸੰਧੂ, ਸੁਰਾ, ਸਯਾਨ, ਸੇਖੂ, ਸਰਵੀਏ, ਸੱਗੂ, ਸੰਗੇ, ਸੌਂਧ, ਸੋਂਧੀ, ਸਮਰਾਇ, ਸੋਈ, ਸਹੋਤੇ, ਸਿਪਰੇ, ਸਗਰਾਰ, ਸਰਾਏ, ਢਿਲੋਂ, ਤੂਰ, ਤਤਲਾ, ਉੱਪਲ, ਵਸੀਰ, ਵਿਰਕ, ਵਾਹੜੇ ਜਾਂ ਬਾਹੜੇ, ਵਰਯਾਹ, ਵਾਰਨੇ, ਧਾਰੀਵਾਲ, ਧਰਿ, ਲੇਲ, ਖੋਖਰ, ਰੈਣੂ, ਸੋਗੀ, ਕਲੇਰ, ਉਸਾਨ, ਭੂਏ, ਡਿਹਲੋਂ, ਭੁਜਯਾ, ਭੁਨ, ਝੀਤੇ, ਵਿਲਖੂ, ਜੰਡੂ ।

ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ:

ਅਸਯਾਲ, ਆਵਾਨ, ਬਰੋਯਾਹ, ਬਰਹਾਲ, ਬਾਹਲ, ਭਾਉ, ਬਾਊਹਾਲ, ਭੱਟੀ, ਚਾਨੀ, ਚਾਂਦਲੇ, ਚੌਹਾਨ, ਧੀਰ, ਧੱਮ, ਗਹੋਤਰਾ, ਹਰਦੰਦ, ਜੰਜੂਹਾ, ਜਸਵਾਲ, ਜੱਗੀ, ਜਮਵਾਲ, ਜੋਧ, ਖੋਖਰ, ਕਨੈਤ, ਕੌਂਡਲ, ਲਾਲੋਤਰਾ, ਲਖਨਪਾਲ, ਲੱਡੂ, ਭਾਰਜ, ਲਾਖੇਰਾ, ਮਲੋਤਰਾ, ਮਿਨਹਾਸ, ਮਨਕੂ, ਮਾਹਰਾ, ਨਾਰੂ, ਨੂਰ, ਪੂਨੀ, ਪਠਾਨੀਏ, ਰਨੋਤਰੇ, ਸੋਧਨ, ਸੰਗਰਾਓ, ਸੁਹਲੈਰੀਆ, ਸੰਘਾ, ਤੂਰ, ਵਿਰਦੀ, ਸਮਯਾਲ, ਸਲੈਚ, ਨਾਗੀ, ਘੋੜੇਵਾ, ਭਮਰਾ, ਡਲੂ, ਮਾਊ, ਬਾਊਗਲ ਜਾਂ ਭੋਗਲ, ਟਡਯਾਲਾ ਜਾਂ ਢਡਯਾਲਾ, ਭੰਬੂਰੇ ਜਾਂ ਭੰਗੂਰੇ ।

ਖਤਰੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ:

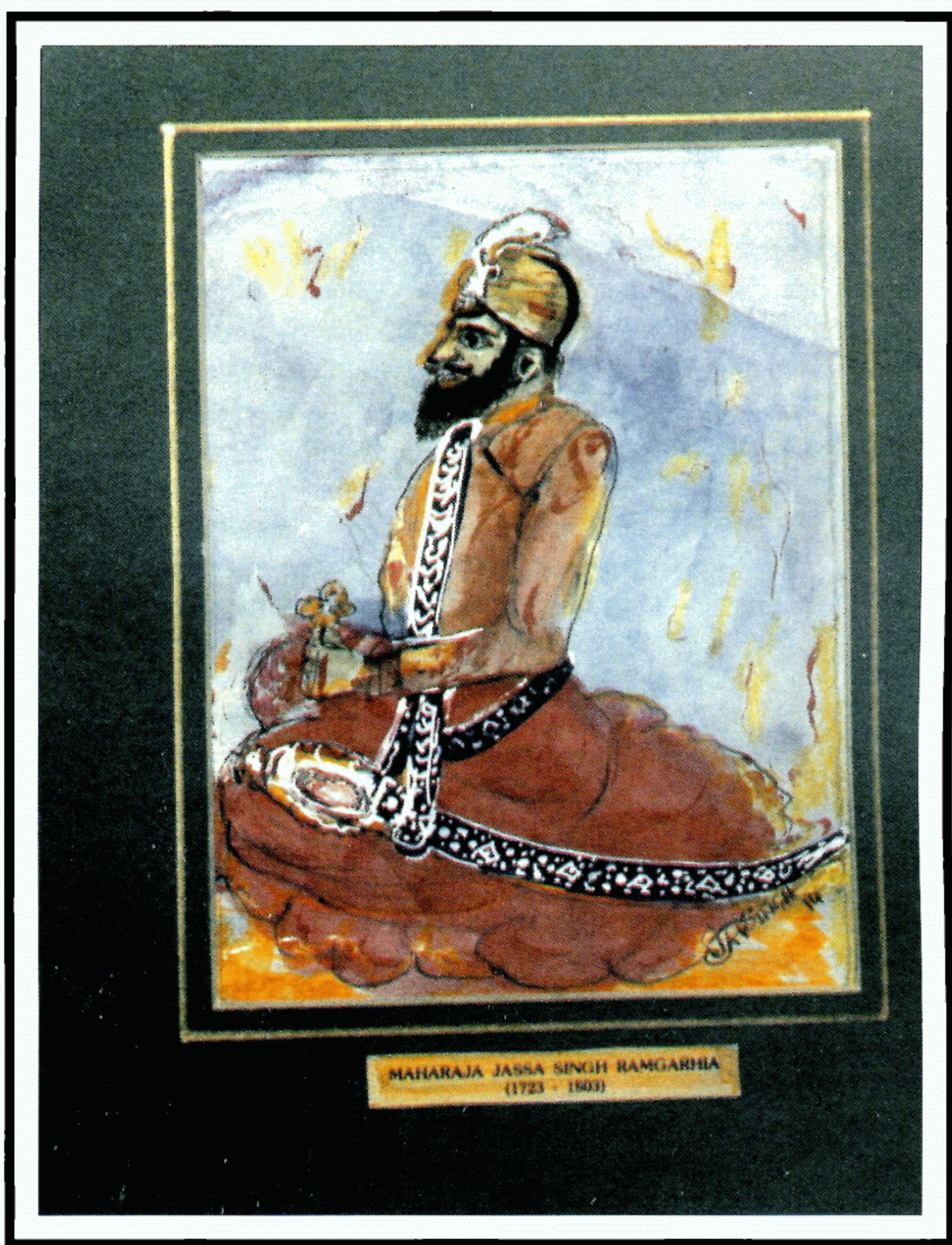
ਚਾਨੇ, ਮਰਵਾਹੇ, ਲੋਟੇ, ਪਲਾਹੇ, ਸੋਈ, ਸੇਠੀ, ਸੀਹਰੇ, ਉਬੇਰਾਇ, ਫਲੋਰੇ, ਗਾਬੜੀਏ, ਸੈਹਾਲ, ਛਿਪਰੇ, ਬਾਹੜੇ, ਠੇਠੀ, ਸੈਂਹਬੀ, ਚੁੱਡਾ, ਸਬਰਵਾਲ, ਪਾਸੀ, ਟੰਡ, ਟੰਡਨ, ਉਪਲ, ਸਿਪਰੇ, ਮੈਂਹਦੂਰ, ਪਾਂਧੀ, ਹੱਡ, ਸਿਆਲ, ਮਲਹੋਤਰੇ, ਸਗੜ, ਕੋਹਲੀ, ਸੋਂਧੀ, ਸੋਨੀ, ਲੰਬ, ਧੀਰ, ਧੌਨ, ਸੱਚ ਧੰਮਨ, ਬਮੀ, ਬਾਂਬੇ, ਬਾਂਸਲ, ਕੈਂਸਰ, ਧਨੀ ।

ਨੋਟ: ਕਈ ਗੋਤ ਸਭਨਾਂ ਜ਼ਾਤਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਕਾਰਣ ਇਹ ਕਿ ਇਕੋ ਜੱਦ ਦੇ ਲੋਗ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਪਨੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਵੱਖ ਹੋਏ ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੋਪਾਂ

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੋਹਰੀ ਖੇਮ ਕਰਨ ਨਿਵਾਸੀ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਤੋਪ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ । ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਾਮੇ ਦੀ ਤੋਪ ਦੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਖੁਦ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ । ਲਾਹੌਰ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਤੋਪਾਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈਆਂ ਸਨ ।

(ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਐਸ਼ਵਰਯ ਦੀਆਂ ਝਲਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ)

Portrait of Maharaja Jassa Singh Ramgarhia by an unknown painter of the 19th century.

(courtesy Dr. C.S. Chan)

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ,

ਪਰਧਾਨ ਆਲ ਇੰਡੀਆਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸੈਂਟਰਲ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ

ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸੂਰਮਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਤੁੱਲ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰੌਸ਼ਨ ਸਿਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਝਲਕ ਹਰ ਸਮੇਂ ਰਾਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮੀ-ਕਾਜ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉਂਕਦੀ ।

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਵਲ ਉਹ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਉਹ ਲੜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਲੜੀ ਦੀਆਂ ਪਰਛਾਈਆਂ ਹੇਠ ਬੇ-ਓੜਕ ਬਹਾਦਰੀਆਂ, ਦਲੇਰੀਆਂ, ਸੂਰਮਤਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਚਾਈਆਂ ਵਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਵਿਚ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਉੱਚਾ ਅਸਥਾਨ ਰਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ ਤੱਕ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਪੜਨਾ ਕਠਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੈ ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਅਨੂਪਮ ਤੇ ਅਨੂਠੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੰਗਾਂ ਲੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਦਾਰ ਵੀ ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਹੁਨਰ ਦਿਆਂ ਕਰਤਿਆਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਹੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਣਾਈਆਂ ਵੀ ਸਨ, ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਚਲਾਏ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕੇ ਬਣਾਏ ਵੀ ਸਨ, ਤੋਪਾਂ ਦਾਗੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਢਾਲੀਆਂ ਵੀ ਸਨ । ਦਰਿਆਂ ਲੰਘੇ ਸਨ ਆਪ ਪੁਲ ਬਣਾ ਕੇ, ਰਾਤਾਂ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ । ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਹੀ ਜੇਤੂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਕਿਰਤ ਦੇ ਵੀ ਜੇਤੂ ਸਨ । ਹੁਨਰ ਦੇ ਵੀ ਉਸਤਾਦ ਸਨ । ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਹਥਿਆਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕੱਚੇ ਪੱਕੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੱਕਿਆ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਬਾਜ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਐਸਾ ਮਿਲਾਪੜਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਉਸ ਲਈ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀਆਂ ਹੱਸ ਕੇ ਅਰਪਨ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਠਿਆ ਉਹ ਸੂਰਮਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੀਰੋ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ।

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਪੈਂਤੜਾ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਪਿਆ, ਜਿੱਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ ਚੁੰਮ ਲਏ । ਤੇਜ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਸਤਕ ਉਤੇ ਵਾਸ ਕੀਤਾ । ਦੁਸ਼ਮਨਾ ਦੇ ਸਾਹ ਔਖੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਕੰਬ ਗਏ, ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਗੱਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਾਣ ਬਚਾਣੇ ਕਠਨ ਜਾਪੇ । ਉਹਦੇ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਖਾਲਫਾਂ ਦੀਆਂ ਸਫਾਂ ਵਿਚ ਭਾਜੜ ਮਚ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਹਾਰ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਵੀ ਹਾਰ ਕੇ ਮੁੜ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਪੜਾਅ ਉਤੇ ਡੋਲਣਾ ਉਸ ਦੇ ਹਿਸੇ ਆਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣ ਵਾਲਾ, ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤਾ ।

ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪਾਣ ਚੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਲੜਾਈ ਵੀ ਲੜੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸੂਰਮਤਾਈ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਅਪਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਏ । ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਲੜਦਿਆਂ ਤਕਿਆ ਉਹ ਹੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣਿਆ । ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨੋ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ, ਭਾਵੇਂ ਚੰਗੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਮੰਦਿਆਂ ਨਾਲ, ਸਲਾਹੁਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਹੀ ਪਈ । ਜੇਕਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਸਭ ਤੋਂ ਮੋਹਰੇ ਨਜ਼ਰ ਆਏਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਨਿੱਤ-ਨੇਮੀਏ । ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਅਣ-ਮਿੱਟ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫੌਜ ਸਣੇ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹੱਥੋਂ ਗਏ ਇਲਾਕੇ ਵਾਪਸ ਲੀਤੇ । ਆਪ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਣੇ ਨਾ ਮਹਾਰਾਜੇ । ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਪੂਰਨ ਨਿੱਤ-ਨੇਮੀਏ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਲਈ ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਮਾਇਆ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਗਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਹੀ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਿਲਣਗੇ ।

ਅੱਜ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਵਸ ਰਹੇ ਹਨ । ਜਿਥੇ ਵੀ ਇਹ ਗਏ ਉਥੇ ਹੀ ਬੇ-ਨਜ਼ੀਰ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਬਣਾਏ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਅਮਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰਨਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਵੀ ਗਏ ਹਨ ਖਤਰੇ ਸਹੇੜ ਕੇ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਆਪ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਵਿਰਸਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਤੋਂ

ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ । ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਲਗਨ ਉਸ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਹੀ ਦਰਸਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਤਨੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਹਾਣੀ ਹੋਣਾ ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਾ-ਮੁਮਕਿਨ ਵੀ ਹੈ । ਅੱਜ ਜੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਸੂਬੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉੱਘੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੇ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਬੁੱਤ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਵੀ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਜੋ ਜੋ ਮੁਖਾਲਫ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਅਮਲਦਾਰੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ-ਮਿਤਰਤਾ ਨਾਲ ਪਲੋਸਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਨਾਲ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਆਦਰ ਨਾਲ ਤੋਰਿਆ । ਜਦ ਹਮਲਾਆਵਰ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਮਿਸਲਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਝੇੜੇ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਏਕੇ ਦੀ ਗੰਢ ਪਾ ਕੇ ਜੀ ਤੋੜ ਕੇ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ । ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾ ਪੰਜਾਬ ਦਿਆਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਵਿਚ ਵਿਕਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰੋਕੀਆਂ ਅਤੇ ਘਰ ਘਰ ਪਹੁਚਾਈਆਂ । ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਵਲਦੇ ਹੋਏ ਜੇਹਲਮ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੂਰਮਤਾਈ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੇ ਕਿੱਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਉਸ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਕਈ ਸਾਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ, ਸਭ ਕੁਝ ਖੰਡਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਵਿਚ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਹੈ । ਇਥੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੱਕ ਝੂਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੁਗ਼ਲੀਆ ਰਾਜ ਵੀ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਲੈ ਆਉਣਾ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੂਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਸੀ । ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪਈ ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਔਗੁਣ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ । ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਕਦੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪੱਤਰਕਾ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਲਭਦੀ । ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੰਡਾਂ ਦਾ, ਖੁਸਰਿਆਂ ਦਾ, ਨਾਚੀਆਂ ਦਾ, ਤਮਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ । ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਮਖੌਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਤੇ ਔਕੜ ਵੇਲੇ ਘਬਰਾਏ ਜਾਂ ਅੱਥਰੂ ਕੇਰੇ ਸਨ । ਹਰ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ । ਇਕ ਨਾਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਿਆ । ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣਾ, ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ, ਕਿਤੇ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸ਼ਾਹੀ ਮਿਲਖ ਰਾਖਵੀਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ । ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਪਾਇਉਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹਨ ।

ਮਹਾਨ-ਯੋਧਾ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਆਸ਼ਕ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਕਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਵਿਚ ਖਾਸ ਅਸਥਾਨ ਹੈ । ਖਾਸ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਦੇਵ-ਕੱਦ ਦੀਵਾਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੁਖਾਲਫ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸਿਰ ਟਕਰਾ-ਟਕਰਾ ਕੇ ਮੁੜਦੇ ਅਤੇ ਹਾਰਦੇ ਰਹੇ । ਕਈ ਵਾਰੀਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਢੱਠਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੇ ਹੱਥ ਉਸਾਰਦੇ ਰਹੇ, ਉਸਾਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਥੱਕੇ ਨਾ । ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਧਨੀਆਂ ਨੇ ਹੁਨਰ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕਰਾਮਤਾਂ ਵਿਖਾਈਆਂ । ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੱਥ ਨੇ ਉਸਾਰੀਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ । ਜੇ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਵਸੋਂ ਦਾ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਉਜੜਿਆ ਤਾਂ ਕਈ ਹਿੱਸੇ ਯੁਧਾਂ ਪਿਛੋਂ ਵਸਾਏ ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਰੋਮ ਵੀ ਵਿਰਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ । ਹਰ ਸਵਾਸ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਅੰਬਰੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਤਾਰੀਖ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਰੌਸ਼ਨ ਇਕ ਐਸਾ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੰਘ ਸਕਦਾ । ਉਸ ਵਲ ਤੁਹਾਡੀ ਤਵੱਜੋਂ ਦਿਵਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ-ਜਦੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਦਾ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਾਸ ਹੋਇਆ, "ਕਿ ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਹੈ ।" ਇਸ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੱਗ ਗਏ ਕਿ, 'ਕਿਥੇ ਕਿਲਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ?' ਆਖਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤੇ ਠੋਸ ਦਲੀਲ ਦੇ ਕੇ ਜਾਦੂ-ਮਈ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਕਿ, "ਪਹਿਲਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਵਾਰ ਤੇ ਹੀ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।" ਇਹ ਗੱਲ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ' ਕਿਲਾ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੀ ਨੀਂਹ-ਪੱਥਰ ਬਣਿਆ ।

ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਈ ਵਾਰੀ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਢੱਠਾ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਉਸਾਰਿਆ । ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਨਗਰੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁਨਰ ਦਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ-ਜਗਤ ਆਪਣਾ ਮੱਕਾ ਮਦੀਨਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਸੁਨਹਿਰੀ-ਮੰਦਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਚੇਤੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਆਪਣੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪੈਰ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਰਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਸੁਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਆਪਣੀਆਂ ਮਹਾਨ ਵਿਅੱਕਤੀਆਂ ਲਈ ਲਿਖਣ ਨਾਲ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਭਟਕਣਾ ਮੁਕਦੀ ਹੈ ।

ਵਰਿਆਮ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੇ ਅਦੁਤੀ ਕਾਰਨਾਮੇ

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਅਹੂਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਇੰਜਨੀਅਰੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ

ਪੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ

ਸੰਨ ੧੭੪੫ ਵਿਚ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਮਾਨ ਤਦ ਹੀ ਚੜ੍ਹੀ ਰਹਿ ਸਕੇਗੀ, ਜਦ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਏ।

ਇਧਰ ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਚਾਲਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋੜ ਵਿਚ ਫਾਥੇ ਪਏ ਹਾਕਮ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਭਲਾ ਹੀ ਭਲਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਵੈ-ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਕੇ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੀਕ ਮਿਲਾਪ ਨਿਭ ਸਕੇ ਉਥੋਂ ਤਕ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਣ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸਾਹਮਣੇ ਫੈਸਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ, ਖਾਲਸੇ ਵਲੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਵਿਚੋਲਾ ਥਾਪ ਕੇ ਨਵਾਬ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਪਾਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਜਲੰਧਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਅਤਿ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਸੀ ਸੁਚੱਜਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ, ਆਪ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਨੀਤੀ ਭਰੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਸੁਘੜਤਾ ਦਾ ਐਨਾਂ ਪਰਭਾਵ ਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਆਪ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਗੀਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਮੋਹਲਤ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆਂ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਥ ਲਈ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਭ ਹੀ ਲਾਭ ਦਿਸਿਆ।

ਪਹਿਲਾ ਲਾਭ ਤਾਂ ਪਰਤੱਖ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਜ਼ਾਮ ਜਲੰਧਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਪਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੁਕ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਦੂਜਾ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਦਾ ਖਾਸਾ ਵਕਤ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ।

ਤੀਜਾ, ਹਾਕਮ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਣ, ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਤੇ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਰਹੇਗਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਬਚਾਓ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖਾਲਸਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੇਗਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਲੋੜ ਪੈਣ ਪਰ ਪੰਥ ਜਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੇਗਾ ਕਿ ਹਲੂਮਤ ਨਾਲ ਹੋਰ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਨਵਾਬ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਖਾਨ ਪਾਸ ਰਹਿ ਪਏ। ਇਸ ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾਕੂਲ ਜਾਗੀਰ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਕੁ ਸਾਲ ਨਿਭਦਾ ਰਿਹਾ।

ਪੰਥਕ ਦਰਦ ਅਦੁਤੀ

ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਦੇ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਖਾਲਸੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਵਿੰਗੀ ਦਿਸੀ। ਇਸ ਪਰ ਸ.ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਪੁੱਜਾ ਕਿ ਆਪ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਮੇਲ ਨਾ ਰੱਖੋ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਇਸ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਨੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਨਵਾਬ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਰਣ ਵਿਚ ਉਤਰ ਪਏ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਪੰਥਕ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਵਲੋਂ ਵਡੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦਿੱਲੀ ਫਤਹ ਕੀਤੀ

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫਤਹਯਾਬੀਆਂ ਦਾ ਹੱਦ ਬੰਨਾ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤਕ ਖਿਲਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੭੮੨ ਵਿਚ ਆਪ ਸਣੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ ਚੰਦੋਸੀ ਤੇ ਮੇਰਠ ਨੂੰ ਸੋਧਦੇ ਹੋਏ ਦਿੱਲੀ ਪਰ ਜਾ ਪਏ। ਅਗੋਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਰਖਿਕ ਫੌਜ ਨੇ ਬੜਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਪ ਸਭ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਦੇ ਹੋਏ ਮਲਕਾਂ ਗੰਜ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਿਧੇ ਮੁਗਲਪੁਰੇ ਨੂੰ ਜਾ ਜਿਤਿਆ। ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਫਤਹਿ ਦੀ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਯਾਦਗਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਕਿਲਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਗਰਦਸ਼ ਤੋਂ ਚਾਰ ਵਡੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਤੋਪਾਂ ਖਿਚਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਂਦੀਆਂ।

ਨਜਫ ਖਾਨ ਹਾਕਮ ਮੇਰਠ ਨੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ੧੦੦੦੦) ਰੁਪਿਆ ਸਾਲਾਨਾ ਆਪ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇਣਾ ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਐਸਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਯੋਧਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਜਿਧਰ ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਉਠਾਂਦੇ ਸਨ, ਸਫਲਤਾ ਆਪ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ੮੦ ਸਾਲ ਬਿਤਾ ਕੇ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੮੬੦ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ਅਪਰੈਲ ਸੰਨ ੧੮੦੩ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਯਾਤਰਾ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਗਏ।

ਬੀਰਤਾ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ

ਆਪ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ, ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਾਨਯੋਗ ਸੂਰਮੇ ਪਿਤਾ ਜਿਹੇ ਸਨ । ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਵਰਿਆਮਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਸੀ । ਸੰਮਤ ੧੮੫੩ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਇਹ ਮਹਾਨ ਇਮਾਰਤ ਅਜੇ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੀ ਸੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਕਈ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਇਸ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਜੌਹਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੰਨ ੧੮੦੭ ਵਿਚ ਕਸੂਰ ਦੀ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਦਸੇ ਜੇਹੜੀ ਬਹਾਦਰ ਕਸੂਰੀਏ ਪਠਾਣਾਂ, ਕੁਤਬੋਦੀਨ ਖਾਨ ਨਾਲ ਲੜੀ ਗਈ ਸੀ ।

ਇਸ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੇ ੨000 ਚੋਣਵੇਂ ਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਉਹ ਤੇਗ ਵਾਹੀ, ਆਪ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਸੂਰਮਤਾ ਦੀ ਏਨੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਹੋਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਇਲਾਕਾ ਘੁੰਮਣ ਵਿਚ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰੀਏ

ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਸ:ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ੭00 ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਫਤਹ ਲਈ ਸੰਨ ੧੮੧੯ ਵਿਚ ਬੜਾ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ । ਜਦ ਕਸ਼ਮੀਰ ਫਤਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂਮੂਲੇ ਦੇ ਬਡੇ ਤੇ ਕਰੜੇ ਪਰਗਨੇ ਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮਤ ਦਿਤੀ ਗਈ ।

ਆਪ ਨੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਆਪ ਹੁਦਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰ 'ਖੱਖੇ' ਤੇ 'ਬੱਬਿਆਂ' ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਤਾਇਤ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਾਲੀਆ ਆਦਿ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਪਰ ਵਸੂਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਛੇਕੜ ੧੫ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਬ੍ਰਿਧੀ ਲਈ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਦੇ ਹੋਏ ਜਨਵਰੀ ੧੮੩੪ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂਮੂਲੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਸ਼ੇਰ ਸਰਹੱਦੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ

ਸ.ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਦੇ ਦਿਤਾ । ਸੰਨ ੧੮੩੪ ਵਿਚ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਰਕਜ਼ਈਆਂ ਤੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਧਾਵੇ ਲਈ ਜੋ ਚੋਣਵੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਸ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵਿਚ ੬00 ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ।

ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਹੱਥ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਿਡਰਤਾ ਦਾ ਐਸਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਕਿ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਵਾਹ! ਵਾਹ!! ਕਰ ਉਠੇ । ਖਾਸ ਕਰਕੇ ੬ ਮਈ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਮਕਨੀ ਦੀ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਵਡਾ ਨਾਮਨਾ ਪਾਇਆ । ਇਸ ਬਦਲੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕੋਟ, ਕਾਲੋ ਵਾਲ ਅਤੇ ਖਡੀਲਾਂ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਇਨਾਮ ਮਿਲੀ ।

ਸੂਰਬੀਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੀ ਯਾਦ

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਪੁਰ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਖੜਾ ਤੇ ਖਤਰੇ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਆਪ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਂ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਨੇ ਇਹ ਪਾਇਆ, ਕਿ ਸਰਹੱਦ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਗ਼ੈਰ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਪੁਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਾਰਕੇ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋ ਅਤਿ ਕਠਨ ਕਾਰਜ ਬਾਰੇ ਨਦੀ ਕਨਾਰੇ ਕਿਲਾ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸ:ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਅਤਿ ਖਤਰੇ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ, ਉਸ ਫੌਜੀ ਹੁਨਰ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਅੱਜ ਭੀ ਦਿਲਾਂ ਪੁਰ ਉਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਗਜ਼ਟੀਅਰ ਭੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅੱਜ ਤੀਕ ਸਰਦਾਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ ।

ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕਿਲੇਦਾਰ ਭੀ ਆਪ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ । ਬਿਰਧ ਅਫਰੀਦੀ ਅੱਜ ਤੀਕ ਬਹਾਦਰ ਸਰਦਾਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦਾ ਨਾਮ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਸੰਨ ੧੮੩੭ ਦੇ ਜੰਗ ਖੈਬਰ ਵਿਚ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਵਰਿਆਮ ਯੋਧੇ ਨੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ੬ ਤੋਪਾਂ ਗ਼ਨੀਮ ਤੋਂ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨੋਕਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ ।

ਇਸ ਰਣ-ਤਤੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਘੋੜਾ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਾਨਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਖਾ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ । ਆਪ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਪਰ ਭੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਆਪਣੇ ਨੇਜ਼ੇ ਨਾਲ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿਨ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਗ਼ਨੀਮ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਦੱਰਾ ਖੈਬਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਵੜਿਆ ।

ਸੰਨ ੧੮੩੯ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਨਾਜ਼ਮ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਆਪ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਲਈ ਬੜੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਦੇ ਹੋਏ ੧੮੭੯ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕੌਮ ਦਾ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ, ਸ.ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਹਦੀਆ ਬਾਦੀ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਾਲਜ ਕੌਂਸਲ ਫਗਵਾੜਾ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸ.ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਠੋਕਾ ਹੀ ਦੱਸੀ ਹੈ । ਇਹ ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾ ਦੀ ਧੀਮਾਨ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚੋਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਸੋਮਿਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜੀ ਨੇ ਸ.ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਮੁਹੀਂ ਪੁਰ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ।

ਸ.ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦਾ ਗੋਤ ਬੱਬਰਾ ਅਰਥਾਤ ਬੰਬਰਾਉ ਹੈ । ਇਸ ਗੋਤ ਪੁਰ ਖੋਜ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਹ ਗੋਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:-

੪੭੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਨੈਨਪਾਲ ਨੇ ਉੜੀਸਾ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਅਜੈ ਪਾਲ ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਿਤਿਆ ਅਤੇ ਕਨੌਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ । ਨੈਨਪਾਲ ਦਾ ਪੁਤੱਰ ਸ੍ਰੀ ਪੁੰਜ ਦੇ ਤੇਰਾਂ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਧਰਮ ਬੰਬੂ ਸੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ੨੧ ਕੁਲਾਂ ਰਾਓ ਕਹਾਈਆਂ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇਰਾਂ ਹੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਗੋਤਰ ਚਲੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਗੋਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਬੰਬੂ ਰਾਓ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਕੁੱਲ ਦੀ ਬਾਈਵੀਂ ਪੀੜੀ ਦੇ ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਾਜੇ ਜੈ ਚੰਦ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਿਜੈ ਚੰਦ ਨੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ । ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਕਨੌਜ ਵਿਚ ਸੁਖੀ ਨਾ ਵਸਣ ਦਿਤਾ । ਜੈ ਚੰਦ ਨੇ ਹਾਰ ਖਾਧੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸਈਆ ਜੀ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਮਾਰੂਥੱਲ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋਧਪੁਰ, ਬੀਕਾਨੇਰ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ, ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹਨ।

ਕਨੌਜ ਤੋਂ ਇਸੇ ਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਖਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵੀ ਆਈਆਂ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਬੂਰਾਓ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਬਰਾ ਜਾਂ ਬਮਰਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ । ਭਮਰਾ ਗੋਤ ਦੇ ਕੁਝ ਜੱਟ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ । ਕੁਝ ਕੁ ਭੰਬਰਾ ਜਾਂ ਬਮਰਾ ਧੀਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਏ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦਸਤਕਾਰ ਸਨ । *(ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਖਾਨਦਾਨ ਪਿੰਡ ਮੋਰੋਂ ਤਹਿਸੀਲ ਫਿਲੌਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਆਇਆ । ਉਸ ਨਾਲ ਕਨੌਜ ਦੇ ਭੱਠਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਖਾਨਦਾਨ ਸੀ । ਇਹ ਭੱਠ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਮਰਾਸੀ ਅਖਵਾਂਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਇਕ ਮਿਰਾਸੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮੁਹੰਮਦ ਬੈਂਡ ਮਾਸਟਰ ਫਗਵਾੜਾ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਮਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਨਦਾਨੀ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਭਮਰਾ ਕਨੌਜ ਅਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਵਲੋਂ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਹਨ । ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਿਆਣ ਭਮਰਾਵਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਛਤਰਪਤੀ ਰਾਜੇ ਕਹਿਕੇ ਮੁਖ਼ਾਤਬ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਸੂਰਜਬੰਸੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਮੇਲਦਾ ਸੀ । ਦੁਰਭਾਗ ਵੱਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹੰਮਦ ਇਸੇ ਹੀ ਉਲਟਾ ਪਲਟੀ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਗਿਆ ।)* ਸੋ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਭਮਰਾ ਜਾਂ

ਭਬਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਬੰਬੂ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਧੀਮਾਨ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਏ ।

ਧਰਮ ਬੰਬੂ ਜਿਸ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ, ਰਾਠੌਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਠੌਰ ਰਾਜਪੂਤ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰ ਕੁਸ਼ੂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਸਨ ।

ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਇਕ ਉਘਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣਿਆ । 'ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਸ਼ਬਦ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪ ਘੜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅੱਲ ਤੋਂ ਇਸ ਲਈ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਉਘੇ ਸਿੱਖ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਲਾਂ ਸਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲੀਆਂ । ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਤਕ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਨਗਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਇਸੇ ਲਈ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਪਿਆ ਅਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਪਦ ਜਾਂ ਅੱਲ ਵੀ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦਾ ਸਰਪਰੱਸਤ (Protector) ਰਿਹਾ ।

ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦਾ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਆਪਣੇ ਬਚਾ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ । ਉਦੋਂ ਇਹ ਕੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਇਸਨੂੰ 'ਰਾਮ ਰੌਣੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ।

ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਵਿਚ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਫਸਰ ਸਨ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੱਤਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ । ਇਹ ਘੇਰਾ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਰਿਹਾ । ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਾਸਾ ਢਿਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ । ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰੋਂ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੂਨ ਨੇ ਉਬਾਲਾ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆ ਰਲਿਆ ।

ਜੇਕਰ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਨਾ ਰਲਦਾ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤਣਾ ਕੋਈ ਕਠਨ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਪਰ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਪਿਆਰ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵੀ ਉਠਵਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਗੀਰ ਵੀ ਲਗਵਾ ਦਿੱਤੀ ।

ਲੜਾਈ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਜਾਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੰਘਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਪੰਥ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਛਡਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੇ । ਇਸ ਲਈ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾਂ ਕਿਲੇ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਾਖਾ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਨੇ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣਾ ਜਹਾਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਸੋ ੧੭੪੯ ਵਿਚ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਘੇਰਾ ਘੱਤਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕਿਲੇਦਾਰ ਸੀ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਚਾ ਲਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਆਖੀਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਢਵਾ ਦਿਤਾ ।

ਸੰਨ ੧੭੫੩ ਵਿਚ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਮਰ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਲਹੌਰ ਸਰਕਾਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਮੱਲਾਂ ਮਲਣ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪਏ ਪਰ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹ' ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਵਾਰੀ ਇਸਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹ' ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ।

ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੜਕਦਾ ਰਿਹਾ । ਸੰਨ ੧੭੫੭ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ ਢਵਾ ਦਿਤਾ । ਪਰ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਇਸਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਫੇਰ ਬਣਵਾਇਆ ।

ਸੰਨ ੧੭੫੮ ਵਿਚ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਬਣਿਆ । ਉਸ ਵੀ ਬਾਕੀ ਨਾਜ਼ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮਰ ਕੱਸੀ, ਅਤੇ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਪੁਰ ਹੀ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋੜ ਬਚਾਉ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨਾ ਬਚ ਸਕਿਆ, ਅਤੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਆਖਰ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਰ ਕਰਕੇ ਢਵਾ ਦਿੱਤਾ । ਪਰ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ੧੭੬੩ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਘਟ ਗਈ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਪੁਰ ਛਾ ਗਏ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੀ ਫੇਰ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ । ਇਸ ਵਾਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਬਜ਼ਾਰ ਬਣਵਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਕਟੜਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ।

ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਕਿਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ । ੧੭੪੮ ਤੋਂ ੧੭੬੪ ਤਕ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਬਚਾ ਲਈ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਫੇਰ ਬਣਵਾਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਘੇਰੇ ਘਤੇ ਗਏ, ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਵੀ ਉਹ ਸਤਿਲੁਜ ਦੇ ਉਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

ਸਿੰਘਾ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਪਿਛੇ ਜਾਂ ਉਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਪਿਛੇ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ । ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਮਾਣ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਇਹ ਨਾਂ ਅਖਵਾਣ ਵਿਚ ਫਖਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸੀ । ਇਹ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਈਚੋਗਿਲੀਏ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ ।

ਪਰ ਇਸਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਦ ਜਾਂ ਅੱਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਹੀ ਜ਼ਾਤ ਬਣ ਗਈ । ਇਹ ਜਥਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਦਸਤਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਹ ਇਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਜੱਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ । ਇਹ ਜਥਾ ਕੋਈ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਾਇਆ । ਇਹ ਮਿਸਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇਠੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੀਡਰ ਖੁਸ਼ਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾਣੀ ਸਨ । ਪਰ ਇਸ ਮਿਸਲ ਨੇ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸ਼ਬਦ ਕੋਈ ਜ਼ਾਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਅੱਲ ਅਤੇ ਇਕ ਜਥੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਕ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਬਣ ਗਈ ।

ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਰਾਠੌਰ ਰਾਜਪੂਤ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਬਨਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸਵਾਧੀਨਤਾ ਅਤੇ ਜਾਗ੍ਰਤਾ ਆ ਗਈ । ਗੁਰੂ ਕੀ ਪਹੁਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ । ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪਿਆਰ ਦੀ ਦਾਤ ਮਿਲੀ । ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਦੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਪੁਰ ਕੋਈ ਔਖੀ ਘੜੀ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਟੇਕ ਲਈ । ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਸਰਸਾ ਵਿਚ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਤੋਟ ਆ ਗਈ । ਕਈਆਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਬਾਕੀ ਸਨ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਤਨਖਾਹਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਤੰਗ ਕੀਤਾ । ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਦਰੋਂ ਘਰੋਂ ਗੱਫੇ ਬਖਸ਼ੋ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਇਕ ਲਾਂਗਰੀ ਨਾਲ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਡੋਲ ਵਿਚੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਅੜ ਗਿਆ । ਡੋਲ ਕਢਣ ਲਈ ਉਹ ਥੱਲੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਭਾਰੀ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਭਾਰੀ ਚੀਜ਼ ਚਾਰ ਸੰਦੂਕ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਤੇ ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪੈ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਰਫੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ (History of Patiala by Mohd. Hassan, page 71) ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਆਈਆਂ । ਇਸ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਅਤੁੱਟ ਸਿੱਖੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅਠਾਰਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸੀ । ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਨਿਡਰ ਉਹ ਇਤਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰੀ ਲੜਾਈ ਲੜਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸੱਪ ਨੇ ਡੱਸਿਆ ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ । ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੱਲ ਸੱਪ ਨੇ ਡੱਸਿਆ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਚੇਤਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨੀ । ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਇਸੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਦੀ ਕਿ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ, ਅਤੇ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਮਿਆਣੀ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚ ਰਾਠੌਰੀ ਖੂਨ ਵਗਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨੀ । ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਸਤਿਲੁਜ ਪਾਰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਜਪੂਤੀ ਰਵਾਇਤ ਨੂੰ ਰੱਖ ਵਿਖਾਇਆ ।

ਸ; ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਪਰਤਿਸ਼ਟਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਹਾਉਣ ਵਿਚ ਮਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ । ਤੇਰਾ ਨਾਉਂ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਤੇਰੀ ਅੱਲ ਸਦੀਵੀ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕੇ, ਇਹੋ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ।

RAMGARHIA

The word 'Garh' in Panjabi means a stronghold or a Fort. Hence the combined form 'Ramgarhia' signifies a 'Builder of Fort'. Besides he is 'Bu' + 'Dhiman' (Budhiman) i.e. an intelligent skilled worker who engineers all technical activities or the cosmos. It is in this sense that the word "Vishvakarma" is highly meaningful relevant and necessary.

ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ

ਪ੍ਰਸਿਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਨਾਰੰਗ'

ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਇਕੋ ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਮਕਾਲੀ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਪਰ ਮਾਣ ਹੈ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਤੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ । ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ । ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਜ ਉਸਾਰੂ, ਅਗਰਗਾਮੀ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਇਹਸਾਸ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕੌਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਜ ਕਿਤੇ ਦਿਸਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਹ ਦਲ ਵੀ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ । ਪਰ ਜਿਸ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕੌਮ ਦੀ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਜ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅਮਰ ਉਨਤੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕੌਮ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਪਿੰਡ ਇਚੋਗਿੱਲ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਚੋਗਿਲੀਆ ਕਹਿ ਕੇ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਗਿਆਨੀ ਕਿਹ ਕੇ ਸਦਦੇ ਸਨ । ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਭਾਰੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਜਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਇਕ ਸੌ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਦਸਤੇ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ੫ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜੈਹੀ ਜਾਗੀਰ ਸੀ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਇਕ ਵਡੀ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਿਸਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੇ ਘਾਲੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਬਲਵਾਨ ਯੋਧਾ ਸੀ । ਆਪ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਮੁਲਤਾਨ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਤਬੱਰਕ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਬ ਤੋਂ ਤਕੜਾ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਐਡੀ ਵਡੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ । ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਜੋ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਓਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਫੌਜੀ ਹੈਡ ਕੁਆਰਟਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਅੱਜ ਕਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਬੁੰਗਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ । ਇਸ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਹੋਰ ਬੁੰਗਿਆ ਨਾਲੋਂ ਮਹੱਤਤਾ ਪੂਰਤ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਬੁੰਗਾ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਬੁੰਗਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਵਡੇ ਫੌਜੀ ਬੁਰਜ ਹਨ ।ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਮਿਸਲ ਦਾ ਬੁੰਗਾ ਉਚੇ ਫੋਜੀ ਬੁਰਜ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ । ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਬੂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਇਸ ਮਹਾਂ ਯੋਧੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਇਹ ਮਹਾਨ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਕੋਲੋਂ ਜਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ । ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕੱਲਿਆਂ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਹਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ । ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੰਗੀ ਅਤੇ ਘਨੱਈਆ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢ ਜੋੜ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਇਕ ਥਾਂਹ ਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ । ਪਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਇਕ ਐਸਾ ਮਰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਇਕ ਹਾਰ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣਾ ਹੌਂਸਲਾ ਢਾਹ ਬਹਿੰਦਾ । ਆਪ ਨੇ

ਸਤਿਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਰਸਾ ਅਤੇ ਹਿਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਧਾਂਕ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਪਰਦੇਸ ਤੀਕ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ । ਆਪ ਨੇ ੧੭੮੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ੪ ਤੋਪਾਂ ਵੀ ਮੁਗਲਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਇਕ ਅਨੋਖੇ ਬਹੁ ਰੰਗੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਿਲ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲੇ ਦੀ ਸੁਹਜ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਲੁੱਟ ਕੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਂਦੀ, ਤੇ ਇਹ ਸਿਲ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਪੈ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਹ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਸਿਲ ਆਪਣੇ ਬਾਹੂਬਲ ਨਾਲ ਲੈ ਸਕੇ ਜਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ (ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰ) ਵਿਖੇ ਰਖਵਾ ਸਕੇ । ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਇਤਨੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਅਤੇ ਮੇਰਠ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨਵਾਬ ਜ਼ਾਬਤਾ ਖਾਨ ਪਾਸੋਂ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਖਰਾਜ ਵਜੋਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ਘਨੱਈਆ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰਿਆੜਕੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਵਾਪਿਸ ਲੈ ਲਿਆ । ਘੱਨਈਆ ਸਰਦਾਰ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੀ ਅਦੁਤੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਪਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਵੀ ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਆਣੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ (ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਬਲ ਅਜ਼ਮਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਜੇਹਾ ਤਾਕਤਵਰ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਮਿਆਣੀ ਤੋਂ ਫੌਜਾਂ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਈਆਂ ਤੇ ਨੀਤੀ ਦੀ ਓਟ ਲੈਕੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਗੰਢ ਲਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆ ਗੱਲਾ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੇ ਘਨੱਈਆ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਹੀਆਂ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਬਲਵਾਨ ਯੋਧਾ ਸੀ । ਪਰ ਜੇ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਚੰਗੇ ਸੋਝੀਵਾਨ ਤੇ ਨੀਤੀਵਾਨ ਕਰਕੇ । ਵਿਅਕਤਵ, ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਚੋਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ।

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਪਰ ਮਾਣ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਬੜੀ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ । ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਰਹਿਕੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਦਾ । ਦੂਜੇ ਆਪ ਇਕ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਵੀਨ ਲੀਹਾਂ ਪੁਰ ਪੱਕਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ । ਇਹ ਮਾਣ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪੱਕਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਵਾਇਆ । ਇਨ੍ਹਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਸਿਰਫ ਕੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਹੀ ਸਨ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਂਗੂੰ ਤੇ ਓਸੇ ਹੀ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਬਣਵਾਇਆ । ਤੀਜੇ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਤਕੜੀ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬਹਾਦਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕੌਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤੀਕ ਮੁਲਕ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਤੇ ਅਹਿਲਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਹੈ ।

the saint
bhai lalo

the soldier
Bhai Sukha Singh

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ

ਕੇ.ਐਸ.ਭੰਮਰਾ (ਮੇਡਨਹੈਡ)

ਮਹਾਰਾਜ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੋਹਣਾ, ਉੱਚਾ, ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ । ਉਹ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਯੋਧੇ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਰਜ਼ੀ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਨਾਂ ਤਾਂ ਤਲਖੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਹੌਂਸਲਾ ਹਾਰਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਇਤਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜਭਾਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਜਬੂਰਨ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਹ ਆਖਿਆ, 'ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਰਾਜ ਭਾਗ ਮੈਂ ਫਿਰ ਹਾਂਸਲ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਪੂਰਨ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਵਾਂਗਾ ।'

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕੀਤੇ, ਦਿੱਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦਿਤੇ ਸਨ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਯੋਧਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਲਾਲ ਕਿਲੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾਈ ਝੰਡਾ ਲਿਹਰਾਇਆ ਸੀ । ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਈਰਖਾ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪ ਸੁਣਦਾ । ਉਹ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਆਪ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੌਜ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਬੁਲੰਦ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿੱਤ ਸਕਿਆ ਸੀ । ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦੇਣੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਉਦਾਹਰਣਾ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ । ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਆਖਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤੱਕ ਜੱਸੇ ਕਲਾਲ ਅਤੇ ਜੱਸੇ ਠੋਕੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਂਗਾ ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਕੋਈ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਗਿਆਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅੱਛੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਸੁੱਘੜ ਹਾਕਮ. ਦਲੇਰ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਉਹ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਜਹੇ ਪਰੀਵਾਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਇਜ਼ਤ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਏ ਸਨ । ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਾਦਗੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨੀ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾ ਵਿਚ ਵੀਹ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ । ਰਾਮਰੌਣੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਕਈ ਵਾਰ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਉਸਾਰਿਆ । ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ੩੬੦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਾਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਕਿਲਿਆਂ ਦੇ ਖੰਡਰ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਜਦੋਂ ੧੭੮੪ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਫਤਿਹ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨੱਈਏ ਬਾਰੇ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਵਿਉਂਤ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈ, ਇਸੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਖੁੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਰਾਜ ਭਾਗ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਤੇ ਚਮਕਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ੧੮੧੮ ਤੱਕ ਇਸ ਰਾਜਭਾਗ ਦੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਪਰਿਵਾਰ ਮਾਲਕ ਰਹੇ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਸਮਝਦਾਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸੀ ।

ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਠਾਣਾ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਠਾਣਾ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਵੰਗਾਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਬਾਕੀ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ, ਤਾਕਤਵਰ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਰਿਆਸਤ ਸੀ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ । ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਖ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਵੀ ਆਪਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਅਮਨ ਚੈਨ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਸੋ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖੱਦਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਵਾਏ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਲਾਨਾ ਕਰ (ਟੈਕਸ) ਵਸੂਲਨਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ ਦੇ ਦਿਤੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਦੋ ਲਾਭ ਸਨ, ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਰਾਜੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਵਾਧੂ ਫੌਜੀ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਸੇਧਾਂ ਲਈਆਂ ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਨਿਤਨੇਮ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਹ ਹਰ ਧਰਮ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਉਹ ਜਨਮ ਦਾਤੀ ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਤੀ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਿਲ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਸੀ । ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਆਲਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਵਾਪਸ ਮੰਗਣ ਦੀ ਅਰਜੋਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਸਦਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਉਸਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕਰਾਏਗਾ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਮੰਨ ਲਈ ।

ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਿਲ ਹੋਣ ਦੀ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨਾਲ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਵਰਤ ਨਾ ਸਕਿਆ ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਸ ਲਈ ਕਦੀ ਵੀ ਅਪਮਾਨ ਜਨਕ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵਰਤੇ । ਸਿਰਫ ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ੧੭੬੨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਡੂੰਗਾ ਘਾਓ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਮਾਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲੈ ਲਈ । ਜਦੋਂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨੱਈਆ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਇਕ ਤੀਰ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਇਕ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣਾ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਉੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਚਾਲਚਲਣ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਆਚਰਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਕਸੂਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਕਾਦਰਬਖਸ਼ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ । ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਫਰੀਆਦ ਕੀਤੀ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਕਾਦਰਬਖਸ਼ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਕਾਫੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਵਾਂਗ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ । ਉਹ ਹਰ ਕਾਰਜ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਆਰੰਭ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ ।

ਮਾ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ - ਇਕ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ

ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਾਏ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਉਦੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਵਾਟਾਂ ਦੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਰਗਾ ਚਾਨਣ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾ ਕਿ ਆਪ ਕਿਧਰੇ ਅਕਾਲ ਤੇ ਅਨੰਤਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਯੁੱਧ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਅੰਤਿਮ ਯੁੱਧ ਸੀ । ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਬਿਖਰ ਗਈ ਸੀ । ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਅਜੇ ਲਾਮਬੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹਨੇਰਗਰਦੀ ਵਿਚ ਗੁੰਮੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ । ਇਕੋ ਇਕ ਰਾਹ ਸੀ, ਜਬਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡਟਣ, ਆਪਾ ਵਾਰਣ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਜਾਣ ਦਾ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ-ਚਿੱਤ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਤਿੱਖਾ ਅਸਰ ਪਿਆ । ਬਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕੇਸਰੀ ਸਰੂਪ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗਿਆਨੀ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਦਿਸਿਆ । ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਸਹਿਤ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਦੀਖਿਆ ਲਈ । ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡਿਆਂ ਦਾ ਸਫਰ ਕਰਨ ਤੇ ਕੰਡਿਆਂ ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਦੱਸਿਆ । ਕਿਸੇ ਹੋਣਹਾਰੀ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਲਪਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਝਲਕੇ । ਘਰ ਦੇ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਨਾ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਨੇਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਚਾਨਣ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਲੱਭਣ ਦਾ ਇੱਛਾਵਾਨ ਸੀ । ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਖੰਡੇ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਧਾਰ ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਰਾਹ ਉਸ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ - ਕਿਰਪਾਨ, ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕ ਵਿਚ ਉਹ ਐਨ ਜਿਵੇਂ ਧੁਰੋਂ ਸਿੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਵਡਾਰੂਆਂ ਦਾ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਕੂਲ ਕਲਗੀਧਰ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਉਸ ਦਾ ਪਰੀਵਾਰ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਕੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰਿਕ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਤਰਬੀਅਤ ਅਤੇ ਸ਼ਕਸੀਅਤ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਮਿਲੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਮਦਰੱਸਿਆਂ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਦਿਅਕ ਤੇ ਮਕਾਨਕੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਇਲਮ ਦੀ ਕਦੇ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਹੋਈ । ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਖੁਦ ਉਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਘਦੇ ਸੰਗਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋਈ ਤੀਖਣਤਾ ਦਾ ਕ੍ਰਿਆਫਲ ਸੀ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬੜਾ ਨਰੋਆ ਅਤੇ ਗੱਠਵਾਂ ਜਵਾਨ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਬਾਹੂ-ਬਲ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਵਾਂਪਣ ਸੀ ਜੋ ਇਕ ਚੰਗੇ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਵੱਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਾਂਵੇਪਣ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਬਲਵਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਭਰਪੂਰ ਬੁੱਕਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਤੇ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਜੌਹਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੇ ਸਨ ।

ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਮੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁਦ ਉਸ ਦੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ੧੭੬੨ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰੇ ਵੱਡੇ ਸਿੱਖ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਹੰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੇਸਤੋਂ ਨਾਬੂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਪਿਛੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਕਮਾਨ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾ ਸਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ

ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਜਦੋਂ ੧੭੬੭ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ । ਇਥੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੱਤ ਦਿਨ ਤਕ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਹੀ । ਇਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਇਕ ਲਾਸਾਨੀ ਜਰਨੈਲ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਬੜੇ ਸਫਲ ਸਨ । ਉਸ ਨੇ ਆਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਢੁਕਣ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਇਕ ਵਾਰ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲੜਨ ਲਈ ਕੁੱਦਿਆ । ਪਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ਅਨੋਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਵਰਤ ਕੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਨੈਲ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਭਕਾ ਮਾਰਿਆ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਲੜਾਈ ਪਿਛੋਂ ਨਾਹਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਪਨਾਹਗਾਹ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂਹ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਸੀ । ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸੂਹ ਲਗਣ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਭੇਜੇ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜੀ ਦਸਤਿਆਂ ਦਾ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਠ-ਭੇੜਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ । ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਫੌਜੀ ਦਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਨੂਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਖਾਨ ਭਾਂਜ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹਾਰੂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਜਾ ਵੜਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਯੁੱਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਉਬੇਦ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਸਰਦਾਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੜਕਦਾ ਕੰਡਾ ਸੀ । ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦਾ ਨਾਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸਦਾ ਲਈ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ।

ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਉਸਦੇ ਸੱਤਵੇਂ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਆਏ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ, ਜੋ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਕਵੀ ਸੀ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜੂਝਦਾ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਲਿਖਿਆ, *"ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਠੋਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ (ਭਾਵ ਸਿੱਖਾਂ) ਵਿਚਕਾਰ, ਆਫਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ।"* ਇਸ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਤਿਵਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਕਵੀ ਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਕਹਿ ਕੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਪੱਖੀ ਕਵੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਤੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਕਲਮ ਵਿਚੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਸੱਚੀ ਤਸਵੀਰ ਉਘੜਦੀ ਹੈ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਚੰਗਾ ਸੋਹਣਾ ਡੀਲ

ਡੌਲ ਵਾਲਾ ਦਰਸ਼ਨੀ ਤੇ ਭਰਵਾਂ ਜਵਾਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਾਦਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ । ਉਹ ਇਕ ਰਣਜੇਤੂ ਤੇ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ । ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਨਾਂ ਉਸ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਕਵੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਉੱਕਰੇ ਗਏ ।

ਜਿੱਥੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣਾ ਸੀ ਉਥੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ । ਉਸ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਪਰਖਣ ਦਾ ਇੰਨਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਧੰਦਾ ਕਰਨਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਖਾਇਆ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਸਮੇਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸਦੀ ਬੀਰਤਾ ਉਘੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਕਿੱਤਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀ ਅਵੱਲ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਸੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰ ਸਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ।

ਤਰਖਾਣਾ ਪੇਸ਼ਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਐਂਵੇ ਰੀਂਘਦਾ ਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਤ ਵਰਤਾਵੇ ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਦੀ ਪੇਸ਼ਾ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾ ਸੀ । ਪਿਉ, ਦਾਦੇ ਦਾ ਫੌਜੀ ਪੇਸ਼ਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਮੌਲ ਪਿਆ । ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਵਸਰ ਤੇ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਿਤੇ ਨਾ ਰੁਕਿਆ । ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਗਿਆ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਰਿਸਾਲਦਾਰੀ ਦਾ ਆਹੁਦਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਪੰਜ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ, ਪਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਜਾਬਰਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਸੀ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਸੀ । ਕੁਰਬਾਨੀ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਵੱਸ਼ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਬੋਲ ਬੋਲੇ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋ ਕੇ ਮੁਸਲਿਮ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਸਲੀ ਪਰਖ ਮੌਕੇ ਸਿਰ ਹੋਈ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਿੱਖ ਭਰਾ ਰਾਮ ਰੌਣੀ (ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ) ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਖੁਣੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੱਥੋਂ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦੇ ਬੂੱਥੇ ਆਏ ਦੇਖ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਹਿੱਤ ਭਾਵ ਵਿਚ ਤੜਫ ਉੱਠੀ । ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਝੂਠੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਆਹੁਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ । ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਰੜਕਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਰਾਮ ਰੌਣੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਡਾਹ ਕੇ ਜੂਝਿਆ । ਛੇਤੀਂ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਮ ਰੌਣੀ (ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ) ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾਦਾਰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਾਰਣ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਬੜੀ ਨਵੀਂ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੱਚਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਓਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੱਕਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਧੀਆ ਬਟਾਲੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਇੱਕੀ ਫੁੱਟ ਚੌੜੀ ਸੀ ਤੇ ਤੀਹ ਫੁੱਟ ਉੱਚੀ ਸੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਨ੍ਹਈਏ, ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਏ ਅਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਇੱਕੀ ਦਿਨ ਕਿਲ੍ਹਾ ਘੇਰੀ ਰੱਖਣ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਫਤਹਿ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕੇ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਗੋਬਿੰਦ ਗੜ੍ਹ' ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ ।

੧੭੪੮ ਦੇ ਰਾਮਰੌਣੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਆਖਰੀ ਮੁਹਾਜ਼ ਤੱਕ ਇਸ ਦਾ ਇਨਚਾਰਜ ਰਿਹਾ । ਉਸ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾਦਾਰੀ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਬੜੇ ਉਤਸਾਹ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਅਤੇ 'ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ' ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਉਪਾਓ ਕੀਤੇ । ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ । ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਸਰੀਏ ਤੇ ਮਿਹਨਤਕਸ਼ ਤਰਖਾਣੇ ਕਿਤੇ ਦੇ ਲੋਕ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਏ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਜਾ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਦੂਰ ਤਕ ਸਿੱਖੀ ਵਧੀ ਫੁੱਲੀ । ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦਸਣੀ ਵੀ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਅਬਲਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਹਮਦਰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਉਪਕਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਵਧੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਦਿਕ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਹਾਰ ਸਕਿਆ । ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਿੱਖ ਸੀ ਜੋ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਸੂਰ ਦੇ ਇਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਹੋਏ ਪਠਾਣ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ ਤਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਪਠਾਣ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਪਿਛੋਂ ਪਠਾਣ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਹ ਲਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦਿੱਲੀ ਲੁੱਟਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁੰਦਰ, ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਚੋਣਵੀਆਂ ਹਿੰਦਵਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਵਲ ਕੇ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਕੇ ਟਕੇ ਵਿਚ ਨੀਲਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ । ਇਹ ਘ੍ਰਿਣਤ ਕੁਕਰਮ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਸਖਤ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਫਰ ਖਰਚ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹਾਂਸੀ, ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਥੇ ਜਦੋਂ ਇਕ ਗਰੀਬ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਮੁਟਿਆਰ ਜਵਾਨ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿਸਾਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਨਿਆਂ ਦੇਵੀਆਂ ਦੀ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਸਹੀ ਨਾ ਗਈ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੁਣਦਾ ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਲਾਲ ਪੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਤੁਰਤ ਹੀ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਗਰੀਬ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਛੁਡਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣੀ ਪਈ । ਨਾਲ ਹੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਸਦਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਚੀਆਂ ਸੁੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਕੀਜ਼ਾ ਧੀਆਂ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਪਣਾ ਲੈਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਭਰੋਸਾ ਲਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਪੂਰਣ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਐਨ ਸਿੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਰਹੀ । ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਿਮ ਸਵਾਸਾਂ ਤਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਇਆ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਬੜਾ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸੂਝ ਬੂਝ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੀਤੀਵਾਨ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਥੰਮ ਸੀ । 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਗੂ ਭਾਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨਿਯੁਕਤ ਸੀ, ਪਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਵੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਰਦਾਰ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ । ਉਹ ਪੰਥ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਇਹਸਾਸ ਸੀ । ਉਹ ਸੁਆਰਥ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਸਿਆ । ਉਹ ਸੁਹਿਰਦ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਸਾਂਝ ਨਿਭਾਈ । ਉਸ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਦੇ ਵੀ ਭਾਈਵਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ । ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਅ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜੰਮਦੀ ਧੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸੀ । ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੀ ਝੱਲਣਾ ਪਿਆ । ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਕਸੂਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਧਨਾਢ ਹਿਰਦੇ ਰਾਮ ਪਾਸੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧੰਨ ਦੌਲਤ ਦੀ ਸੰਦੂਕੜੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ

ਦੇ ਭਰਾ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸਾਂਝੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਆ ਤੋਂ ਛੁਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਵੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਲਾਲਚੀ ਵਿਉਂਤ ਦੀ ਵੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਮਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਸੁਹਿਰਦ ਸੀ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਡਾਢੇ ਜਾਬਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਮਿੱਤਰ-ਧਰੋਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸੀ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਸੂਝ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਉਘੜਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਤੇ ਅਣਭੋਲ ਪਿਛਿਓਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਵਿਖੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਇਸ ਹਰਕਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ।ਭਾਵੇਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਮਿਸਲ ਨਾਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦੀ ਸੀਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪਰਸਪਰ ਕਈ ਮਤਭੇਦ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਵਰਗੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ । ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤੀਮਾਰਦਾਰੀ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ । ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ ।

ਇਸ ਲਈ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਸਾਊ ਪੁਰਖ ਸੀ । ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰ ਆਏ ਉਸ ਮੁੱਖ ਮਹਿਮਾਨ ਲਈ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਆਦਰ ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਆਏ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਮੰਨਿਆ ਸੀ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਐਸੀ ਉਦਾਹਰਣ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਘੱਟ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਉਦੋਂ ਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਟਾਲੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਬਟਾਲੇ ਉਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸੀ ਅਤੇ ਬੜੇ ਘਮਸਾਨ ਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਆ ਦਾ ਯੋਧਾ ਤੇ ਸੁਯੋਗ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਆ ਇਕ ਤੀਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਦਿਲ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਆ ਸਮੇਤ ਹਥਿਆਰਾਂ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਗ਼ਮ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਤੀਰ ਵੀ ਖਿਲਰੇ ਪਏ ਸਨ । ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸੋਗ ਵਿਚ ਦੇਖ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੀ ਫੌਜ ਯੁੱਧ ਕਰਨੋਂ ਰੁਕ ਗਈ ਅਤੇ ਇਉਂ ਹਾਰਦਿਕ ਹਿੱਤ ਅਤੇ ਮਨੋ ਉਪਜੀ ਤਰਾਸਮਈ ਭਾਵਕਤਾ ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਪਾਸ ਧੀਰਜ ਦੇਣ ਅਤੇ ਅਫਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚੋਖਾ ਜੀਵਨ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਬੀਤਿਆ ਅਤੇ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਵਲੋਂ ਜਗੀਰ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮਿਲੀ ਸੀ । ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਰਾਜ ਭਾਗ ਲਈ ਬੜਾ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਸੀ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਗਰਾਮ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ।ਇਸ ਗਲੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਉਲੀਕਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਬੜੇ ਸੁਯੋਗ ਅਵਸਰ ਮਿਲੇ । ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਵੀ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੀ ਇਲਾਕੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਗ ਬਣੇ । ਫੇਰ ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਮਿਲੇ ਜਿਥੇ ਉਸਨੇ ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ । ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਟਾਲੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹਥਿਆਇਆ । ਬਟਾਲਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਲਈ ਬੜਾ ਪਿਆਰਾ ਅਸਥਾਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਮ ਰਾਜ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਮਿਲੀ । ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਆਪਣੀ ਲਾਹੌਰ ਗਵਰਨਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤਾ ਸਿਰ ਬਟਾਲੇ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਨਾ ਜੀ ਮਰਾਠਾ ਬਟਾਲੇ ਰਿਹਾ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮੁੜ ਬਟਾਲੇ ਰਿਹਾ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਬਟਾਲਾ ਜਿੱਤਿਆ ਅਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਹਾਰਿਆ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਲਈ ਬਟਾਲਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਨਾਲ ਝਗੜੇ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਦੀ ਜਾਨ ਗਈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਲਾਨੌਰ ਦੀ ਕਲਮੂੰਹੀ ਲੜਾਈ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਲੈ ਲਿਆ । ਜਿਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸੱਜੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਬਾਂਹ ਭੱਜ ਗਈ ਸੀ ।

ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਈਰਖਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਨਾਲੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਅੱਗੇ ਵਧਕੇ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਲੈ ਲਏ ਸਨ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦੀ ਸੀਮਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀ ਸੀ । ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਆ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਆਪਣੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਰੋੜਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤੁਲੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਅਖੀਰ ਉਸਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲਿਆ ।

ਸਭ ਕੁਝ ਹਾਰ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੀ ਉਜੜੀ ਹੋਈ ਤੇ ਵੀਰਾਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਸਮਝ ਕੇ ਉਥੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਸੁਹਿਰਦ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ । ਅਤੇ ਹਾਂਸੀ, ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ । ਪਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਮਿਸਲਦਾਰ ਬਣਿਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹੁਕਮਰਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਵਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਉਸਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਇਕ ਸਰਬ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਵਰਤਾਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਧੀਨਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ।

ਉਂਜ ਵੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਠਰੰਮੇ ਵਾਲਾ, ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਧੀਰਜਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ । ਉਹ ਜਿਥੇ ਸਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਸੁਭਾ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਣਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਿਹਾ । ਉਸ ਨੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਓਪਰੇ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਵਿਵਹਾਰ-ਕਾਰ ਉਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਾਲਾ ਰੱਖਿਆ । ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮਾਣਯੋਗ ਹਸਤੀ ਸੀ । ਉਹ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਥ ਪਰਾਣਾ ਤੱਕ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸਾਥ ਹੀ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋਏ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ

ਸਰਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਆ

ਗਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਮਿਸਲਦਾਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਨਾਲ ਰਹੇ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦੀ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤਕ ਲਹਿਰਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਹਰਾ ਭਰਾ ਬਾਗ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਖੋਹ ਲਿਆ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰੀਝਾਂ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਮਿਸਲ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜਿੱਤ ਲਈ । ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਵੀ ਬੜਾ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਹੀ ਰਿਹਾ । ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਛੱਡ ਕੇ ਪੂਰਬ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਪੰਜਾਬ, ਰਾਜਿਸਥਾਨ ਅਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ । ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਕੋਟਾਂ ਦੇ ਕੋਟ ਨਿਵਾ ਦਿੱਤੇ । ਰਾਜ ਭਾਗ ਖੁੱਸਣ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸਲਤਨਤਾਂ ਨਿੰਵਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਇਹ ਉਸਦੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੌਂਸਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਐਸ਼ਵਰਯ ਖੁੱਸਣ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਸੀਅਤ ਸਦਾ ਬਰ-ਕਰਾਰ ਰਹੀ । ਉਹ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਯੋਧਾ ਅਤੇ ਰਣਜੇਤੂ ਸੀ ।

ਉਹ ਪਟਿਆਲੇ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਫੂਲਕੀਆਂ ਮਿਸਲ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਮੁਗ਼ਲੀਆ ਸਲਤਨਤ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹਰਾਈਆਂ । ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਿਵਾਇਆ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤਿਆ । ਰਾਜਸਥਾਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਮਾਧੋ ਰਾਉ ਨੂੰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਅੱਗੇ ਨਿਵਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਾਣ ਵਜੋਂ ਭੇਟਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਕਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਦਰ-ਸਨਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੇ ਭੀੜ ਬਣੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਯੋਧੇ ਨੂੰ, ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਦੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਸਮਝ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ।

ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਕੀਆ

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਏ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਵਿਰੁੱਧ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਦਿਆਂ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ । ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਲਦਾਰੀ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੇ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਮੁੜ ਚਮਕਣ ਲੱਗੇ । ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁੜ ਕੇ ਬੜੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਵਰਗੇ ਮਾਣ ਤਾਣ ਨਾਲ ਸੱਦਿਆ ਬੁਲਾਇਆ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਥਾਪਿਤੀ ਕਰ ਲਈ ।

ਉਹ ਇਕ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਲੱਗ ਭੱਗ ਬਨਵਾਸ ਕੱਟ ਕੇ ਮੁੜ ਵਤਨ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾ ਨਾਲ ਫੇਰ ਦੋ ਹੱਥ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਜੇਤੂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਿੱਤਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਤਖਤ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਜ਼ਰ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੜਦੇ ਇਹ ਯੋਧੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਾਸਤੇ ਹੱਡ ਵੈਰੀ ਸਿੱਧ ਹੋਏ ।

ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਆਪ ਵੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਅੰਤਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਚੈਨ ਆਰਾਮ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ । ਸਦਾ ਕੌਰ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਤਖਤ ਤਾਜ ਅੰਤਿਮ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਲਾਹ ਲਿਆ । ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਰਵਟਾਂ ਲਈਆਂ । ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਸਬਰੀ ਦਾ ਅਤੇ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਖੈਹ-ਮਖੈਹ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਲੰਬਾ ਖੂਨੀ ਚੱਕਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ।

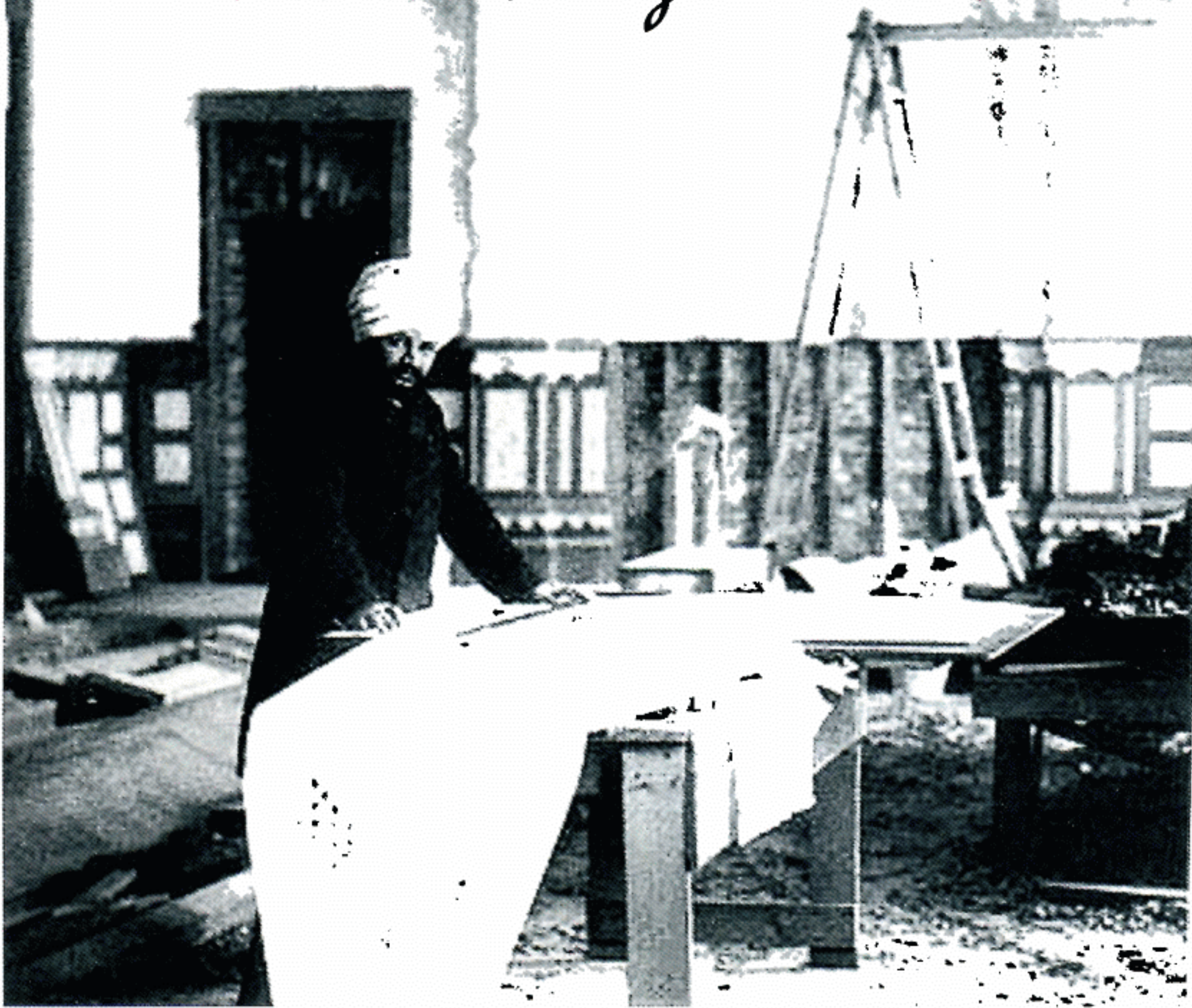
ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹਰਖ-ਸੋਗ, ਗ਼ਰੀਬੀ, ਅਮੀਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਵਾਪਰੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਵਾਂ ਤੇ ਅਡੋਲ ਰਿਹਾ । ਉਹ ਵਰਤ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਪਾਕ ਤੇ ਨੇਕ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਨਿਰਕਪਟ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸੁਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਊ ਪੁਰਖ ਸੀ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਲਬਦ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਸ਼ਕਤੀ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਮਾਣ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਧਿੰਙਾਣੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਸਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਵਸੀਂ ਵਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਮਿੱਤਰਤਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰੇ ਯਤਨ ਕਰਦਾ । ਉਹ ਆਪ ਜੀਉ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਣ ਦਿਉ ਦੇ ਅਸੂਲ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸੀ । ਉਹ ਆਪ ਨਿਰਭੈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੈਅ-ਭੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੇਕਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੁਜ ਬੇਬਸੀ ਦੀਆਂ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਿਸਲਦਾਰ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਉਸ ਦੇ ਹੱਡ-ਵੈਰੀ ਉਦੋਂ ਬਣੇ ਜਦੋਂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਨੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਘੁਮੰਡ ਚੰਦ ਕਟੋਚ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਦੇ ਉਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੁਬਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਨਿੱਘੀ ਮਿਤਰਤਾ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਸਾਕ ਹੀ ਬਣ ਗਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਏ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੈਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਏ । ਭੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰੀ ਮਿਤਰਤਾ ਨਿਭਾਈ । ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ੧੭੭੬ ਵਿਚ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਏ ਸਨ । ਘੁਮੰਡ ਚੰਦ ਕਟੋਚ ਪਹਿਲਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕਨ੍ਹੱਈਏ ਸਰਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਬਾਅ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਰੀਦੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੀ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ । ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸੰਗਰਾਮ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੰਡਿਆਂ ਦੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਬੀਤੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਰ ਪੈਰ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਸ ਭਰੇ ਸਵੈ ਭਰੋਸੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਹੱਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਮਿਆਣੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਦਾ ਕੌਰ ਅਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਸਮੇਤ ਫੌਜਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬੱਧੀ ਘਿਰਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚਲੇ ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ ਵੀ ਮੁੱਕਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਛਾ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਵੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਘੇਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੁੱਕਿਆ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਐਸੀ ਖੇਡ ਹੋਈ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਬਾਰਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੜਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜਾਨੀ ਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਘੇਰਾ ਚੁੱਕਣਾ ਪਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਪਈ ਭਾਰੀ ਤੇ ਭਾਵੀ ਟਲ ਗਈ ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ ਅਤੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਟੋਟ ਪੈ ਗਈ । ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਵੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ । ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਦਾਰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਦੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਡੋਲ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਡੋਲ ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿਗ ਪਿਆ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਡੋਲ ਕੱਢਣ ਲਈ ਖੂਹ ਵਿਚ ਵੜਿਆ ਤਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਸੁਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੇਅੰਤ ਮੋਹਰਾਂ ਮਿਲੀਆਂ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੀ ਹੱਲ ਹੋ ਗਈ ।

ਫੇਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੋੜਾ ਦਰਿਆ ਤੇ ਤਿਲਕ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਸਰਦਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਾਕਰ ਐਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਜਿਉਂਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਪੰਗ ਲੱਗਣ ਦੇ ਸਹੀ ਸੁਰੱਖੀਅਤ ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸੰਸਕਾਰਾਂ, ਦੈਨਿਕ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਆਚਰਣ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਅਤੇ ਸਾਫ ਸਫਾਫ ਸੀ । ਉਹ ਵੈਸੇ ਵੀ ਸਾਫ ਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਰੋਗ ਹੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ੮੦ ਸਾਲ ਦੀ ਲੰਬੀ ਸੰਪੂਰਣ ਆਯੂ ਭੋਗ ਕੇ ੧੮੦੩ ਵਿਚ ਕਾਲਵੱਸ ਹੋਇਆ ।

Bhai Ram Singh - Architect

Bhai Ram Singh, the great architect of Osborne House of Queen Victoria in the Isle of Wight

Osborne House was the Countryside Retreat of Queen Victoria for over fifty years until her death in 1901. Here she and her family could be free from state ceremonial. Walk through the private rooms, including the sitting room in which Queen Victoria and Prince Albert worked side by side.

The recently refurbished Darbar Room is considered by many to be the most stunning of the staterooms. Designed and built by a Sikh, **Bhai Ram Singh**, the room is an excellent example of the Sikh decorative techniques that Bhai Ram Singh was an expert in. A portrait of Ram Singh is displayed at the entrance of the room.

Osborne House

VI *Maharaja Dalip Singh (1838–1893)* Painting in oils by Franz Winterhalter (1805–1873), London, 1854. Royal Collection, Osborne House

Built originally as a state Banqueting Hall, a sense of India as experienced by Queen Victoria is evoked. The awe inspiring Indian design is matched by the display of the exquisite collection of gifts given to Queen Victoria by the Indian People.

The exhibition includes interactive screens and film footage showing how the same crafts and skills used in making the gifts are in use today

The fifteen-year-old Duleep Singh was entertained by the Queen and Prince Albert at Osborne in 1854. **At the left-hand turn of the corridor is the imposing portrait of the Maharajah, which was commissioned by Queen Victoria from Winterhalter in the same year (left)**. Nearby on the left-hand wall are three small paintings on porcelain of the Maharajah, his wife Maharani Bamba and their son Victor Albert. Maharajah Duleep Singh spent a lot of time there with his family in later years.

The Durbar Room

The Durbar Room was constructed in 1890-91 to provide a state-banqueting hall, which had been lacking at Osborne. Previously, major receptions were held in marquees on the lawn.

The name "Durbar" is derived from the Indian word meaning both a state reception and the hall within such gatherings were held. The name is appropriate in terms of both the function of the room and its Indian style of architecture, which was popular for a brief period of time towards the end of the nineteenth century. The style was used in the 1880's by Prince Arthur, Duke of Connaught, for the billiard room at Bagshot Park, the interior of which was carved by Bhai Ram Singh under the supervision of Lockwood Kipling (father of author Rudyard Kipling), who was directed of the Mayo School of Art, Lahore, India.

In 1890 Kipling was asked to submit an Indian design for Osborne and the following year he arrived with Bhai Ram Singh to discuss a scheme with Queen Victoria and Princess Louise - herself an accomplished sculptress. Temporary Indian cotton hangings covered the bare walls until the decoration was completed in 1893.

The deeply coffered (panelled) ceiling is composed of fibrous plaster by G Jackson & Sons of London, taken from moulds produced under supervision of Ram Singh. The walls are enriched with plaster and carton Pierre - a type of papier mache common in the late nineteenth century. Every surface is richly embellished from the ceiling to the white walls, which are enlivened by teak framing. The decoration includes the Indian symbols of Ganesha - the elephant god of good fortune - over the door near the gallery, a peacock over the chimney-piece. Jacksons had 26 craftsmen working on the chimney -piece and over-mantel. Over 500 hours were spent on producing the **peacock alone (below)**, which was equivalent to one man working solidly for ten weeks.

The original Durbar dining-room furniture was disposed of in 1909.

The Fire place with the peacock on the chimney-piece, an admirable art work of Bhai Ram Singh Ramgarhia

A brief history of the Ramgarhia Gurdwara, Coventry

It was in 1962 that some of the elders of the Ramgarhia community of Coventry decided that they should have a place of their own where they can pray and perform the rites according to the Sikh code of conduct. They started congregating in a school in Red Lane and then shifted to another school in Leicester Causeway, from where the idea of buying a place for the community emanated.

Bhai Santokh Singh Bansal, the first President & One of the Founders of the Ramgarhia Gurdwara

In the words of Bhai Santokh Singh (published in "We Came to Coventry"), he says,

"When I came in 1955 there was nothing here, then when more Sikhs came things began to develop. Before we built the temple we met in houses, sometimes in my house and sometimes in other people's houses. Then we met at a school for a few years.

We approached the Council for permission to get a place and we were offered a house on the Stoney Stanton Road. This was temporary. We were only there a few months.

We applied for other places and we got permission for a place at 1103 Foleshill Road near the Gasworks. It had set a price of £4,500 but although we had permission for a temple there, someone offered more money for the site. I had to offer £5,500 and then we got it. Everybody donated money towards it but we were then £1,200 short. I asked our solicitor how we should manage and he arranged for a loan.

It started as just a large house. We knocked a wall inside and put a girder in. We were given five years to carry on and then we were told we must rebuild.

After the five years were up I said to my people I'd do the job if you don't mind. I won't be president but I'll do the job. No one else had the time. They agreed and I arranged to build the new temple.

We had only the steel structure erected by a builder. We did everything else ourselves - the timberwork and brickwork. That was how we completed the first stage.

We would work every evening and weekend. At that time I was not working so I supervised it all. I picked people up from work and took them to the site. Food was arranged for them.

People came to help from as far away as Birmingham and London to help us because this was the first temple. I think it was possibly the first in the Midlands. I hadn't seen one before.

It was 1964 or 1965 when we opened the house and the new building was opened in 1969. In 1978 we again needed to build as more people came and an extension was added."

The First Gurdwara Building of Ramgarhia Gurdwara, Coventry

So it was in 4th April 1965 that a house was bought on the Foleshill Road and converted to a Gurdwara. The first President of the Gurdwara was Bhai Santokh Singh Bansal, who was later succeeded by S. Mohinder Singh Matharu, when Bhai Sahib had to go to India. The honour of being the first Hon. General Secretary of Ramgarhia Gurdwara goes to S. Gian Singh Seehra, who was assisted by S. Gurdev Singh Kalsi. The treasurer was S. Kuldip Singh Matharu and the assistant treasurer S. Shankar Singh.

It was in 1969 that a first phase of the Gurdwara was opened. The opening ceremony was performed by the then deputy High Commissioner of India, Mr. I Singh. (Below)

S. Mohinder Singh Matharu - Late President

S. Gian Singh Seehra - First Hon. Gen. Secretary of Ramgarhia Gurdwara

At the opening can be seen from left S. Gian Singh Seehra, Sri I Singh, Bhai Santokh Singh and S. Sohan Singh Bansal

The first 'Nagar Keertan' was performed under the patronage of Sant Mihan Singh Ji in Coventry from the Gurdwara premises in 1973 (left).

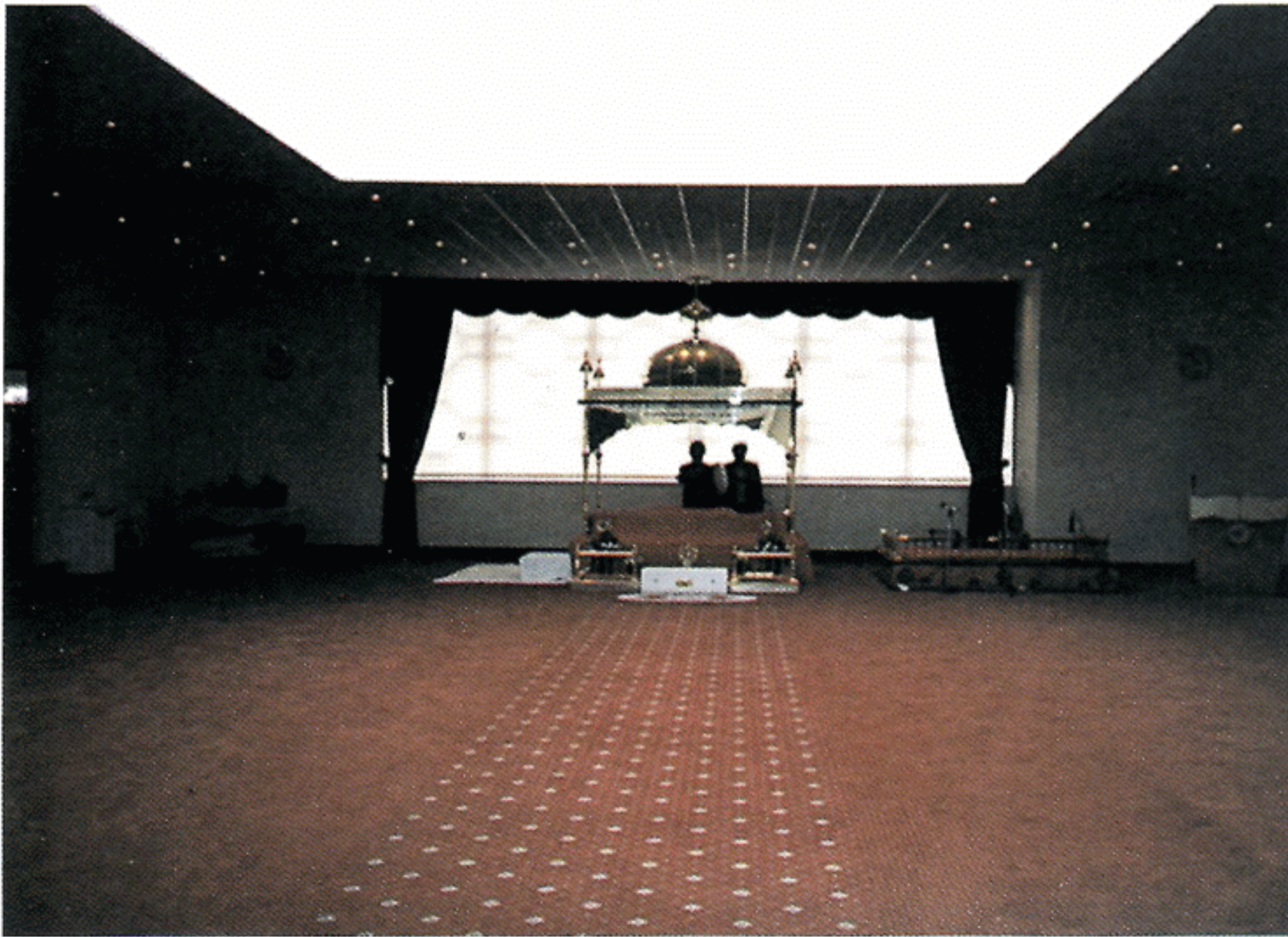
Slowly and steadily the Gurdwara started progressing and the old building was demolished and a new second phase added to the first phase with the physical and monetary help of the growing congregation.

The community Family Centre and Community College were later on annexed to the Gurdwara and now a second hall has been built for the growing needs of the community.

The First phase of the Gurdwara in 1969

The foundation of this hall was laid in April 1998
and the opening done in May/June 2003

The Present Managing Committee

S.S. Jandu
President

Sukhvinder S. Sian
Asst. Treasurer

Didar Singh Bansal
Hon. Gen. Secretary

Malkit Singh Kalsi
Joint Secretary

Malkit Singh Jandu
Treasurer

Daljit Singh Bharaj
Vice President

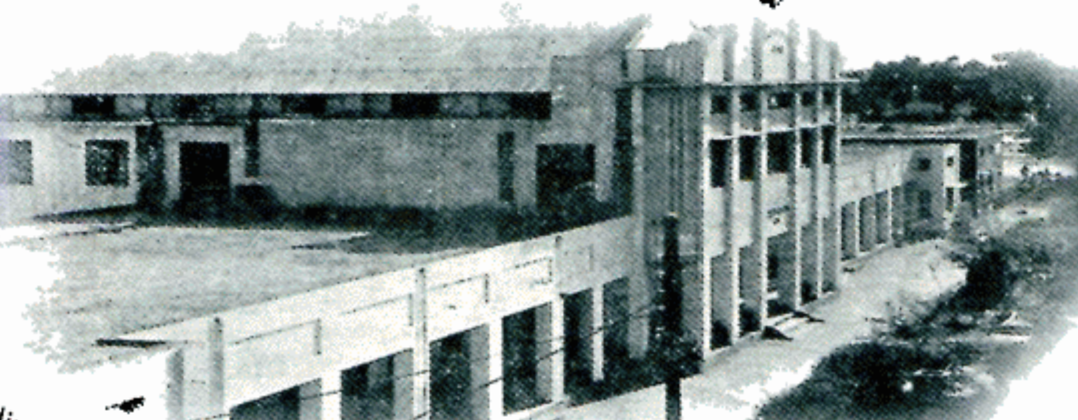

"History remembers best those who have contributed most richly to the welfare of their fellowmen"

Prominent Ramgarhias

S. Mohan Singh Hadiabadi
The Founder President
of the Ramgarhia Educational Institutions,
Phagwara. Sardar Sahib's infinite love, sacrifice, resourcefulness & passionate devotion to duty stand epitomised in the eyes of all Ramgarhias.

The Ramgarhia College, Phagwara

S. Mela Singh Bhogal,
Senior V.President Educational Committee
He will be remembered for his untiring energy & selfless sacrifice for the Ramgarhia cause.

Pride of Ramgarhias in U.K.
Hon. Judge Mota Singh Q.C.

S. Achhar Singh Bansal (Kahma) was the first engineer to build the 'Diesel Engine' for use in Industry & Agriculture in Punjab

S. Harvinder Singh Hanspal, M.P
President Congress Punjab

Sant Ekam Singh Sondh -
A Ramgarhia of dynamic character

S. Bakshi Singh Adil
Famous Writer

S. Gurdial Singh Rehal
A staunch Ramgarhia and history writer

S. Munsha Singh Dukhi
Freedom Fighter and a famous writer

Sahit Shiromani
Late Dr. Harbhajan Singh

Lenin Peace Prize Winner
General Sir Sahib Singh Sokhi

Renowned Engineer
S.B.S. Karnail Singh Sondh
Chairman Railway Board, India

S. Kulwant Singh
A writer of repute

Ramgarhia Artistes of the Modern Era

S.G.Thakur Singh
(1899-1976)

Jagjit Singh
The Ghazal Maestro

S.Sobha Singh
(1901-1986)

S.Hari Singh Bansal
(East Africa)

S. Kirpal Singh
(1923-1990)

Phoolan Rani

S. G. Singh Theathi

G.S.Sohan Singh

Artist Tarlok Singh

The Sikh Union Club

In 1968, a number of college students formed the Sikh Union Hockey Club.

They trained on a regular basis, at the Morris Park. The main aim was to play in the Indian tournaments all over the country e.g. Shaheed Udham Singh tournament, Guru Nanak cup etc. It was during the 80's that the club got affiliated to the Ramgarhia Sikh Temple, Foleshill Road, Coventry. From 1986 to 1992 the club became well established and held its position at the top level of the league table.

In 1981 the club affiliated to the Hockey Association and decided to enter into the Midlands League. They entered into the 5th division. At that time all the established players were playing for the big clubs. So the club struggled for the first year to build a strong first team. Most of the players were students and hockey was an expensive game.

In 1983, the club progressed into the second division by winning for three consecutive years. In that period the club won many major titles i.e. summer league, Indoors league; Warwickshire Championship etc.

Currently the club has 4 teams. The first team gained promotion to the East Midland premier Division and the seconds also got promotion to the West Midlands Division 1. The firsts narrowly missed out on winning the summer leagues premier division.

Youth Development

Project: Lifeline of Sikh Union Hockey Club

Since the start, the club has seen many changes all for the better. In terms of players it has also seen a lot of migration in and out for various reasons, players leaving Coventry for job reasons, players moving to other clubs, mergers with other clubs bringing more players etc etc. The net effect of this has been that the membership, which remained loyal to the club, was very gradually going over the hill. The distinct lack of youth policy and hence the youth membership meant that there was no one to replace the senior players. Even if the club did get youngsters they would require training and in any case there was also going to be that big gap between the youngsters and the senior players. In the summer of 2000 it was generally felt that something needed to be done very urgently.

A very solid 5-year plan was drafted by and the inaugural date of Tuesday 5 September 2000 was set. Just three youngsters attended the initial training sessions. It was an unfortunate winter in that we had the worst weather ever witnessed. It rained non-stop, but this did not stop the youngsters the resilience of these youngsters was surprising. They continued to attend the training session's week in and week out. Gradually the numbers grew. The junior membership as at 25th July 2002 was 24. The junior membership is mainly drawn from within the Club for example - sons of existing members.

Now that the youth development program has started we are looking for funds in order to keep the program alive and get more membership. There are potential sponsors on the horizon.

The good news is that since the start of the youth policy there seems to be a sense of new and fresh life within the Club. The senior players are a credit to the club in that they have kept on playing in the leagues from which they should have retired years ago, but this is what kept the club going. In another 3 to 5 years the youngsters will be coming through to take the place of the senior member.

The club has 3 certified coaches, 2 HA Level 1 and 1 currently on the way to qualifying for HA Level 2. The coaches also get assistance from some very experienced players who at some stage may want to get formal coaching certification. So the youngsters are getting the best the coaching and training on offer in the area.

After two years of the start of the program the junior membership is currently 24. This means a recruitment of just over one youngster every month. There are currently two squads, Under 13 and Under 16. All are under the able coaching of Kuljeet Singh Sehmbi.

The Sikh Union Hockey Team

Happy members of the Sikh Union team with supporters after winning the East Midlands Premier League 2003

Punjabi Heritage Institute (London)

34 Keith Road,
Hayes,
Middlesex UB3 4HP

14th April 2003

The President,
Ramgarhia Gurdwara,
Foleshill Road,
Coventry,

Dear Sir,

I have been given to understand that the Ramgarhia Community globally is actively engaged in celebrating and paying a tribute to the great hero of the18th century, Maharaja Jassa Singh Ramgarhia. I have also been made aware that a souvenir to commemorate this occasion has been launched.

Maharaja Jassa Singh, no doubt, was one of the greatest commanders of the Sikh Army who paved the way to a sovereign Sikh Rule, later under the great Maharaja Ranjeet Singh.

His work in building the great fort of 'Ramgarh' and the Ramgarhia Bunga for the safe guard of the Harmandir Sahib will go down as the 'golden milestones' in Sikh history.

The history of such a distinct person and clan should be made available and celebrated every year for the benefit of the coming generations.

I, on behalf of Punjabi Heritage Institute, congratulate you on this momentous occasion and convey my best wishes and regards to the illustrious Ramgarhia Community.

Sincerely yours,

Surjan Singh
(Director)

MAHARAJA JASSA SINGH RAMGARHIA
(Copied from a mural in Pakistan by John Fletcher)

Namdhari Elibrary Namdhari Elibrary@gmail.com

The Changing Face of Ramgarhia Gurdwara, Coventry